

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**HADİSLERDE BELÂ VE MUSİBETLERE KARŞI DUA,
TÖVBE VE SABRIN MANEVÎ ETKİLERİ**

Şuheda BULDAĞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇELİK

Bingöl – 2025

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**HADİSLERDE BELÂ VE MUSİBETLERE KARŞI DUA,
TÖVBE VE SABRIN MANEVÎ ETKİLERİ**

Şuheda BULDAĞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇELİK

Bingöl – 2025

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	I
TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI	II
ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
2. Araştırmanın Sınırları ve Yöntemi	3
3. Çalışmanın Kaynakları	4

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Belâ ve Musibet Kavramları.....	6
1.1.1. Belâ Kavramı	6
1.1.2. Musibet Kavramı	8
1.2. Arınma Yolu Olarak Belâ ve Musibet.....	11
1.3. Dua, Zikir, Tövbe ve İstiğfar Kavramları.....	19
1.3.1. Dua Kavramı.....	20
1.3.2. Zikir Kavramı	22
1.3.3. Tövbe Kavramı	24
1.3.4. İstiğfar Kavramı.....	32
1.4. Hadislerde Musibetler Karşısında Dua ve Zikir.....	35
1.5. Hadislerde Musibetler Karşısında Tövbe ve İstiğfar.....	43
1.6. Hadislerde Musibetler Karşısında Sabır.....	46
1.7. Hadislerde Musibetler Karşısında Tevekkül	51

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. HADİSLERDE BELÂ VE MUSİBETLERİN İMTİHAN İLE İRTİBATLARI VE MANEVÎYATA ETKİLERİ

2.1.1. Bela ve Musibetlerin İmtihan Oluşu	56
2.1.2. Bela ve Musibetlerin Maneviyata Etkileri	58
2.2. Hadislerde İmtihan Çeşitleri	61
2.2.1. Dünya İmtihanı	61
2.2.2. Zorluk ve Darlık İmtihanı	64
2.2.3. Doğal Afetler İmtihanı	66
2.2.4. Tembellik ve İhtiyarlık İmtihanı	70
2.2.5. Mal ve Evlat İmtihanı	74
2.2.6. Deccal İmtihanı	76
2.2.7. Fesadın Artışı İmtihanı	78
2.2.8. Fakirlik veya Zenginlik İmtihanı	81
2.2.9. Açlık İmtihanı	82
2.2.10. Hastalık İmtihanı	85
2.2.11. Azap İmtihanı	88
2.3. Hadislerde Manevî Açından Musibetlere Karşı İnsan Tavrı	91
2.4. Hadislerde Manevî Direncin İnşası	96
2.5. Hadislerde Musibetlere Karşı Manevîyatın Ehemmiyeti	99
SONUÇ	103
KAYNAKÇA	106
ÖZGEÇMİŞ	114

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*Hadislerde Belâ ve Musibetlere Karşı Dua, Tövbe ve Sabrın Manevî Etkileri*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Şuheda BULDAĞ

.../.../2025

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Şuheda BULDAĞ tarafından hazırlanan **Hadisler Işığında Belâ ve Musibetlere Karşı Dua, Zikir, Tövbe ve İstiğfarın Gücü** başlıklı bu çalışma,/...../2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *[oybirliği/oy çokluğuyla]* başarılı bulunarak jürimiz tarafından Hadis Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Ünvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	:	İmza:
Danışman	:	İmza:
Üye	:	İmza:

ONAY

Bu tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından

...../...../ 2025 tarih ve sayılı oturumda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. NEBİ BUTASIM

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

“*Hadislerde Belâ ve Musibetlere Karşı Dua, Tövbe ve Sabrın Manevî Etkileri*” adlı bu çalışma, söz konusu zorluklarla baş etme yöntemleri, başvurulması gereken dua ve zikirler ile bunların belâ ve musibetlere karşı oluşturduğu manevî direnç potansiyelini derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın bir diğer yönü ise belâ ve musibetler karşısında bireyin ruh sağlığının korunmasına yönelik hadislerdeki vurguların ve bu konunun analizidir.

Hadislerde belâ ve musibetler bağlamında dua, tövbe ve sabır konularının işlenmesinin temel amacı; bireyin kriz durumlarında manevî direncini ve motivasyonunu artırarak olumlu ruh halinin sağlanmasını desteklemektir. Bu nedenle, ilgili hadis rivayetlerinin sıhhat durumu ve doğru bağlamda yorumlanması, hem olumsuz ruhsal durumların oluşumunu önlemede hem de bu öğretilerin rehberlik potansiyelini tam olarak ortaya koymada kritik öneme sahiptir.

Hadislerdeki dua, zikir ve tövbe konularının belâ ve musibetler bağlamında incelenmesi, bilim dünyasına önemli katkılar sunacaktır. Bu rivayetler, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sadece dini hükümler değil, aynı zamanda zorluk anlarında ruh sağlığını korumaya yönelik manevî bir rehberlik sunduğunu gösterir. Bu pratikler, musibetleri günahlara kefarete ve kişisel gelişim fırsatı olarak görmeyi sağlayarak, kişiye büyük bir dayanıklılık kazandırır. Bu açıdan konu bağlamında kullanılan hadislerin incelenmesi, inancın kriz yönetimi ve iyileşme süreçlerindeki kritik rolünü anlamak adına İslâmî ilimlere somut bir zemin sunmaktadır.

Tezin birinci bölümünde, çalışmanın anlaşılabilirliğini temin etmek amacıyla öncelikle temel kavramsal çerçeve verildikten sonra belâ ve musibetlere karşı dua, zikir, tövbe ve istiğfarın insan psikolojisine sunduğu destek ve motivasyon manevî açıdan ele alınarak incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde belâ ve musibetlerin imtihan olgusu bağlamındaki anlamı ve önemi hadisler ışığında analiz edilmekte manevî açıdan sunduğu destek incelenmektedir. Hadis metinlerinde yer alan farklı imtihan türleri ve musibetler örneklendirilmekte ve bu olgular hadis ilmi açısından kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Tez çalışma sürecinde, üzerimde müstesna emekleri bulunan, şahsım için her türlü fedakârlıktan imtina etmeyen, dualarını, manevî desteklerini ve yardımlarını

hiçbir zaman esirgemeyerek her an yanımda hissettiğim değerli ailem; muhterem anneme, kıymetli babama ve sevgili kardeşlerime minnet ve şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Tezimin hazırlanma sürecinde bilgi birikimi ve tecrübeleriyle yol gösteren, bu konudaki sabrı, fedakarlığı ve değerli katkılarıyla çalışmamın niteliğini artıran saygıdeğer Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇELİK hocama en derin teşekkürlerimi arz ederim.

Şuheda BULDAĞ

.../.../2025

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti.

Tezin Başlığı: Hadislerde Belâ ve Musibetlere Karşı Dua, Tövbe ve Sabrın Manevî Etkileri
Tezin Yazarı: Şuheda BULDAĞ
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇELİK
Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı: Hadis
Kabul Tarihi: 26.11.2025
Sayfa Sayısı: VIII (ön kısım) + 114 (tez)
‘Hadislerde Belâ ve Musibetlere Karşı Dua, Tövbe ve Sabrın Manevî Etkileri’ başlıklı bu çalışma; konuya dair derinlemesine bir inceleme sunmayı amaçlamaktadır. Araştırmanın temel hedefi, Hadis metinlerini referans alarak, insanın manevî bütünlüğünü olumsuz etkileyen ve psikolojik iyi oluşunu tehdit eden zorluklarla (belâ ve musibet) başa çıkma stratejilerine yönelik Nebevî rehberliği tespit etmek suretiyle destekleyici ve motive edici bir çerçeve oluşturmaktır. Çalışma da öncelikle ‘Belâ’ ve ‘Musibet’ kavramlarının etimolojik ve terminolojik karşılıkları alt başlıklar hâlinde incelenerek kavramsal sınırları belirlenmiştir. Müteakiben, bu olgular bir ‘Arınma Yolu’ perspektifinden ele alınarak, musibetlerin İslâmî düşünce içerisindeki anlam ve amacına odaklanılmıştır. Son olarak, musibetler karşısında başvuru olan Dua, Zikir, Tövbe ve İstiğfar kavramlarının tanımları, fonksiyonları ve hadis metinlerindeki konumu detaylandırılmış; bu manevî pratiklerin bireyin psikolojik iyi oluşuna olan katkıları ortaya konulmuştur. Analizler kapsamında, belâ ve musibetlerin imtihan olgusu bağlamındaki anlam ve önemi Hadisler ışığında değerlendirilmiştir. Hadis metinlerindeki farklı imtihan türleri ve musibetler örneklendirilerek, söz konusu olgular hadis ilmi perspektifinden kapsamlı bir değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Bütüncül bir yaklaşımla, nebevî rehberliğin kriz yönetimi anlarındaki rolü ve işlevi net bir biçimde tebarüz ettirilmiştir. İncelemenin devamında, maneviyatın bireyler üzerindeki etkileri analiz edilmiş, özellikle olumlu ruh hâlinin hadis metinlerindeki yeri açıklanmıştır. Kur’ân ve Sünnet perspektifinden bakıldığında, bireyin yaşamı boyunca karşılaşılabileceği zorluklar ve imtihanlar karşısında öncelikle sabır ve metanet göstermesi, akabinde ise dua, zikir ve tevekkül gibi manevî değerleri benimsemesi önerilmektedir. Dua, zikir, tövbe ve istiğfar gibi manevî güç kaynakları, bireyin Allah ile kurduğu doğrudan bağ aracılığıyla maneviyatını desteklemekte ve belâ ile musibetlerle başa çıkma kapasitesini önemli ölçüde artırmaktadır. Bu bağlamda, dinî inançlar bireyin hem davranışlarını şekillendirmekte hem de ruhsal iyilik hâlini destekleyerek zorlu yaşam olayları karşısında önemli bir psikolojik destek mekanizması sunmaktadır.
Anahtar Kelimeler: Hadis, Belâ, Musibet, Dua, Zikir, Tövbe, İstiğfar, İmtihan

Bingöl University Institute of Social Sciences Master Thesis Summary.

Title of the Thesis: The Spiritual Effects of Prayer, Repentance and Patience Against Trials and Tribulations in Hadiths
Author of the Thesis: Şuheda BULDAĞ
Consultant: Lecturer Member: Ali ÇELİK
Department: Basic İslâmîc Sciences
Discipline: Hadith Discipline
Date of Acceptance: 26.11.2025
Pages: VIII (frontpart) + 114 (thesis)
This study, titled ‘The Spiritual Effects of Prayer, Repentance and Patience Against Trials and Tribulations in Hadiths’ aims to provide an in-depth analysis of the subject. The primary goal of the research is to establish a supportive and motivating framework by identifying the Prophetic guidance from the Hadith literature regarding strategies for coping with difficulties (calamities and afflictions) that negatively affect an individual’s spiritual integrity and threaten their psychological well-being. The study first establishes the conceptual boundaries by examining the etymological and terminological equivalents of the concepts ‘Calamity (Bala)’ and ‘Affliction (Musibah)’ under separate subheadings. Subsequently, these phenomena are addressed from the perspective of a ‘Path to Purification,’ focusing on the meaning and purpose of afflictions within Islamic thought. Finally, the definitions, functions, and place in the literature of the concepts of Supplication (Dua), Remembrance (Dhikr), Repentance (Tawbah), and Seeking Forgiveness (Istighfar) — resorted to in the face of afflictions — are detailed; the contributions of these spiritual practices to the individual’s psychological well-being are demonstrated. Within the scope of the analyses, the meaning and importance of calamities and afflictions in the context of the concept of ‘Trial’ are evaluated in the light of Hadiths. Different types of trials and afflictions cited in the literature are exemplified, and these phenomena are subjected to a comprehensive assessment from the perspective of Hadith science. Through this holistic approach, the role and function of Prophetic guidance in moments of crisis management are clearly highlighted. The study further analyzes the impact of spirituality on individuals, specifically explaining the place of a positive emotional state in the Hadith literature. From the perspective of the Qur’an and Sunnah, it is suggested that in the face of difficulties and trials an individual may encounter throughout life, they should primarily demonstrate patience and fortitude, and subsequently adopt spiritual values such as dua, dhikr, and reliance on God (tawakkul). Spiritual resources such as supplication, remembrance, repentance, and seeking forgiveness support the individual’s spirituality through a direct connection with God and significantly increase their capacity to cope with calamities and afflictions. In this context, religious beliefs both shape the individual’s behavior and provide an important psychological support mechanism against challenging life events by fostering spiritual well-being. The Hadith literature clearly demonstrates the role of these spiritual values in enhancing an individual’s resilience against afflictions.
Keywords: Hadith, Trial, Affliction, Supplication, Remembrance, Repentance, Seeking Forgiveness, Test/Trial

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser.

a.g.m.: Adı geçen makale.

b.: bin.

Bkz.: Bakınız.

c.c.: Celle Celalühü.

c.: Cilt.

ev: Çeviren

D.İ.B.: Diyanet İşleri Başkanlığı.

D.İ.A: Diyanet İslâm Ansiklopedisi

Hız.: Hazreti.

İSAM: İslâm Araştırmalar merkezi

Karş.: Karşılaştırma

M.E.B.: Millî Eğitim Bakanlığı.

Neşr.: Neşreden.

s.: Sayfa.

S.: Sayı.

s.a.v.: Sallallahu aleyhi veselem.

Thk.: Tahkik eden.

T.D.K.Y.: Türk Dil Kurumu Yayınları.

T.D.V.: Türk Diyanet Vakfı.

Terc.: Tercüme eden.

Ty.: Tarihsiz.

Yay.: Yayınları.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Hız. Muhammed'den (s.a.v) intikal eden tüm rivayetler, İslâm toplumları nezdinde temel bir rehberlik kaynağı işlevi görmektedir. Onun yaşam biçimi, beşerî ilişkilere yaklaşımı ve bireylerle kurduğu etkileşim tarzı, inananlar için ideal bir model ve emsal teşkil etmektedir. Bu çerçevede, Hız. Peygamber'in sözlü ve fiilî sünneti, Müslüman bireylerin gündelik yaşamda karşılaştığı meselelere yönelik pratik çözümler sunmakta ve hayatın tüm alanlarına ışıık tutan yönlendirici esaslar belirlemektedir.

Hız. Peygamber'in sünneti, bireylerin karşılaştığı zorluklar, belâlar, musibetler ve imtihanlar karşısında takınmaları gereken tutum ve davranışlara dair önemli ipuçları sunar. Hadis metinlerinde bu tür durumlara ilişkin çok sayıda örnek yer almakta; bu örneklerde hem fiziksel hem de psikolojik yönden destekleyici bir yaklaşım dikkat çekmektedir. Bu durum Hız. Muhammed'in yalnızca bireylerin beden sağlığı ile değil, aynı zamanda ruh sağlığıyla da yakından ilgilendiğı, onun bütüncül bir insan anlayışı benimsediğini göstermektedir. Bu bağlamda Hız. Peygamber, dini liderlik vasfının yanı sıra, yüksek düzeyde sosyal ve psikolojik farkındalığa sahip bir rehber olarak da değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme, onun bireysel ve toplumsal düzeyde sergilediğı davranışlar, aldığı kararlar ve ortaya koyduğu öğretilerle desteklenmektedir.

Belâ ve musibetler, manevî bir bakış açısıyla ele alındığında, bireylerin ruhsal durumları üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Bu bağlamda, manevî destek sağlamak, yalnızca bireyin içsel gücünü artırmakla kalmaz, aynı zamanda moral ve motivasyon vererek bireyin ruh sağlığını iyileştirmektedir. Hız. Peygamber de belâ ve musibetlere maruz kalan bireylerle ilgilenmiş, onlara hem maddi hem de manevî açıdan yardımcı olmuş ve rehberlik etmiştir. Bu yaklaşım, bireylerin ruhsal iyilik hallerini desteklemiş, ruhsal durumlarına olumlu etki bırakmış ve bulundukları zorlu durumdan kurtulmalarına katkı sağlamıştır. Ayrıca, bu tür manevî yardımlar, bireylerin Allah'a yönelme süreçlerini güçlendirerek, ruhsal denge ve huzur bulmalarına yardımcı olmuştur.

Hadislerde belâ ve musibetler bağlamında dua, zikir, tövbe ve istiğfar pratiklerinin önemi hem derinliği hem de psikososyal işlevselliği itibarıyla ortaya çıkmaktadır. Bu manevî yönelimler, kriz dönemlerinde bireyin manevî direncini ve motivasyonunu artırarak psikolojik iyi ruh halini desteklerken, aynı zamanda olumsuz ruh hallerinin oluşumunu minimize etmeyi hedefler. Zira tövbe ve istiğfar, yaşananları günahlara kefarete ve nefsi muhasebe fırsatı olarak görmeyi sağlayarak arınma boyutu sunar; dua ve zikir, bireyin Mutlak Kudret'e teslimiyetini (tevekkül) pekiştirerek musibetin yarattığı yükü hafifletme imkânı sunmaktadır. Dolayısıyla, ilgili hadislerin incelenmesi, bu pratiklerin bireysel ve toplumsal düzlemde sabır ve metanet ahlakının gelişimindeki kilit rolünü anlamak açısından önemli bir yer teşkil etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, insanlara yönelik sıkıntı ve musibetlerin, Allah (c.c.) tarafından birer imtihan olarak sunulduğu ve her birey için kaçınılmaz olduğuna dair açık bir ifade bulunmaktadır. Bu bağlamda, *'Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele'*¹ ayeti yaşamın zorluklarının rastlantısal veya cezalandırıcı olmadığını, aksine manevî bir gelişim aracı olduğunu vurgular.

Hadis metinlerine konu olan belâ ve musibetler, çeşitli şekillerde tezahür etmiş olup bu durumlar karşısında bireylerin sergilemesi gereken tutumlar değerlendirilecektir. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in yaklaşımları ile insanın manevî dünyasında dua, zikir, tövbe ve istiğfar gibi manevî pratiklerin sağlayacağı güç ve kuvvetin etkisi incelenecektir. Aynı şekilde hadisler ışığında, dua, zikir, tövbe ve istiğfarın insanın manevî sağlığına ve psikolojik iyilik haline etkisi ele alınacaktır. Bu manevî uygulamaların, bireylerin ruhsal güçlerini nasıl pekiştirdiği ve karşılaştıkları musibetler karşısında onlara nasıl bir manevî destek sağladığı, hadislerden yola çıkılarak analiz edilecektir. Ayrıca, Hz. Peygamber'in, bu tür manevî araçları kullanarak karşılaşılan belâ ve musibetlere karşı nasıl bir tutum geliştirilmesi gerektiğine dair sunduğu rehberlik, bireylerin ruhsal dayanıklılıklarını artırmada önemli bir kaynak olarak değerlendirilecektir. Tezin temel amacı, bireylerin karşılaştıkları belâ ve musibetler karşısında manevî bir dayanak noktası sunmak ve bu zorluklarla başa çıkma stratejilerini dini argümanlarla

¹ el-Bakara 2/155.

temellendirmektir. Bu amaç doğrultusunda, çalışmanın metodolojisi gereği Kur'ân-ı Kerîm'de konuyla ilgili ayetler, dua, zikir, tövbe ve istiğfar temalı hadisler ile temel hadis külliyatları başlıca kaynaklar olarak kullanılmıştır.

Araştırmanın konusu hadislerde belâ ve musibetlerin dua, zikir, tövbe ve istiğfarın manevî ve psikolojik gücü etrafında odaklanmaktadır. Bu araştırma konusu, zorlu yaşam olayları karşısında Hz. Peygamber'in rehberliğinin bireyin ruh sağlığına nasıl bir psikososyal destek ve motivasyon sağladığını incelemeyi amaçlar. Temel olarak, bu manevî pratiklerin zorlukları birer imtihan olarak çerçevelemedeki rolü, bireyin dua, zikir, tövbe ve istiğfar ile sabır ve tevekkül gibi İslâmî erdemler aracılığıyla bireysel direncini nasıl geliştirdiğini ve böylece olumsuz ruh hallerinin önüne nasıl geçtiğini derinlemesine analiz etmeyi hedefler.

Konunun önemi; belâ ve musibetler karşısında dua, zikir, tövbe ve istiğfar gibi manevî pratiklerin sadece ibadete yönelik eylemler olmayıp aynı zamanda bireyin psikososyal iyi halini destekleyen ve manevî direncini artıran yönetim mekanizmaları olduğunu ortaya koymaktadır. Literatüre katkısı ise, Hadis metinlerindeki Nebevi rehberliği kavramlarla ilişkilendirerek, zorlu yaşam olayları (travma, stres) karşısında bireyin sabır ve tevekkül gibi İslâmî erdemler aracılığıyla nasıl uyum sağlama ve büyüme gösterebildiğine dair teorik ve pratik bir model sunmasıdır.

2. Araştırmanın Sınırları ve Yöntemi

Araştırmanın temel dayanağı, Kur'ân-ı Kerîm ayetleri ve Hadis külliyatlarıdır. Çalışmanın odak noktasını netleştirmek ve derinlik katmak amacıyla, belirli sınırlar içinde kalarak konuyu incelemeye özen gösterilmiştir. Bu yaklaşım, araştırmanın amacına hizmet eden, sağlam ve odaklanmış bir analiz sunmayı hedeflemektedir.

Birinci bölüm, araştırmanın kavramsal çerçevesini sunmaktadır. Bu çerçevede öncelikle Belâ ve Musibet kavramları derinlemesine ele alınarak, hadis literatüründeki anlamsal karşılıkları ve sınırları tespit edilmiştir. Ardından, kriz anlarında manevî destek sağlayan dua, zikir, tövbe ve istiğfar kavramları tanımlanmış ve bu pratiklerin sabır ile tevekkül ahlakı bağlamında üstlendikleri roller analiz edilmiştir. İkinci bölüm ise, hadisler ışığında imtihan temasını merkeze almaktadır. Bu kapsamda, hadis metinlerinde yer alan farklı imtihan çeşitleri tasnif edilmiş ve her bir imtihan türünün sunduğu mesajlar kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışmanın temel

sınırları, Kur’ân ve Sünnet perspektifinde ele alınan bu manevî pratiklerin fıkhi/hukuki boyutlarını detaylı incelemenin dışında tutularak, birey psikolojisine sunduğu destek ve manevîyatı güçlendirme işlevine odaklanmasıdır.

- **Temel Kaynakların Kullanımı:** Çalışma, esas itibarıyla Kur’ân-ı Kerîm ve hadis külliyatlarında yer alan rivayetlere dayanmaktadır. Bu metinler, konunun teolojik ve manevî boyutunu derinlemesine anlamak için temel birer rehber olarak kullanılmıştır.
- **Analitik Yaklaşım:** Çalışma, seçilen ayet ve hadislerin manevî ve pratik anlamlarını çözümlemeye yönelik bir yaklaşımla yapılandırılmıştır. Bu yöntem, konunun teorik ve manevî yönlerini derinlemesine inceleme fırsatı sunmaktadır.
- **Pratik Uygulama Örnekleri:** Tezin kapsamında yer alan dua, zikir ve istiğfar örnekleri, İslâmî öğretinin kabul görmüş ve yaygın olarak bilinen uygulamalarına dayanmaktadır. Bu seçim, geniş bir kitleye hitap eden ve temel İslâmî prensipleri yansıtan bir içerik oluşturmayı hedeflemektedir. Bu sınırlılıklar, çalışmanın kapsamını net bir şekilde belirlemekte ve konuyu odaklanmış, derinlemesine bir perspektifle ele almayı mümkün kılmaktadır.
- **Buhârî ve Müslim de yer alan müttefekun aleyh rivayetler ve İmam Buhârî ve İmam Müslim’in ayrı ayrı eserlerinde yer alan rivayetler için bir değerlendirmede bulunulmamıştır. Buhari ile beraberinde yer alan hadislerde ayrıca bir değerlendirme yapılmamıştır. Literatür taramasında, özellikle hadis ilmi merkezli eserler incelenmiş; ancak konuların tanım ve tasnifinde bütüncül bir yaklaşım sağlamak amacıyla, DİA maddesi temel bir başvuru kaynağı olarak esas alınmıştır.**

3. Çalışmanın Kaynakları

Bu çalışmanın temelini oluşturan kaynaklar, konunun teolojik ve manevî derinliğini ortaya koymak amacıyla titizlikle seçilmiştir. Araştırmada kullanılan birincil ve ikincil kaynaklar aşağıda sınıflandırılmıştır:

Hadis Külliyatı: Konuyla ilgili hadislerin tespitinde ve yorumlanmasında özellikle eserler esas alınmıştır: *Kütüb-i Sitte* temel kaynak olarak kullanılmış olup

ilgili bölümler referans olarak verilmiştir. Çalışmanın temelini oluşturan dua, zikir, tövbe ve istiğfar temalı hadislerin tespiti, konunun bütünlüğünü sağlamak amacıyla ilgili ana hadis eserlerinin incelenmesini zorunlu kılmıştır.

Hadislerin Seçimi: Araştırmanın ana hedefine ulaşabilmek için, belâ ve musibet anlarında dua, zikir, tövbe ve istiğfarın etkisini doğrudan anlatan hadisler titizlikle seçilmiştir. Bu sınırlı seçim, konunun özüne odaklanmayı ve gereksiz detaylardan kaçınarak tezin ana argümanını güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın temel kaynakçası *Kütüb-i Sitte* külliyyatı ile sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte, gereksinim duyulan durumlarda diğer hadis kaynaklarından da faydalanılmıştır.

İkincil Kaynaklar: Tefsir, hadis şerhleri ve akademik yayınlar: Birincil kaynakların doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması için kullanılmıştır.

Akademik Çalışmalara Genel Bakış: Bu çalışma, hadisler ışığında belâ ve musibetler karşısında tövbe, zikir, dua ve istiğfarın gücünü ele almaktadır. Konuyla ilgili yapılmış akademik çalışmalara bakıldığında, literatürde Kur’ân merkezli yaklaşımların öne çıktığı görülmektedir.

İlgili alanda yapılmış akademik çalışmalardan bazıları şunlardır: Yunus Akça’nın ‘Kur’ân’da Musibet-Teselli İlişkisi’ adlı makalesi, musibetlerin Kur’ân-ı Kerîm’deki yeri ve bu durumlar karşısında müminlerin manevî teselli kaynaklarını incelemektedir. Mehmet Müftüoğlu tarafından kaleme alınan ‘Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Belâ ve Musibetler Karşısında İnsanın Durumu ve Manevî Değerlerin Önemi’ başlıklı makale, belâ ve musibetler karşısında insanın manevî değerlere nasıl tutunması gerektiğini Kur’ân perspektifinden değerlendirmektedir. Başka bir makale de ise İsmail Çevik ‘Musibet Kavramının Etimolojisi ve İtikadi-Ameli Sonuçları’ adlı makalesinde musibet bağlamında konu ele alınmaktadır. Dua, zikir, tövbe ve istiğfar kavramları ise daha çok Kur’an ve hadisler bağlamında ayrı ayrı ele alınmış olup bir bütün olarak bela ve musibetler ışığında yukarıda belirtilen Kur’ân merkezli yaklaşımların yanı sıra, hadis metinlerine odaklanarak belâ ve musibetler karşısında tövbe, zikir, dua ve istiğfarın rolünü detaylı bir şekilde analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu yaklaşım, konunun hadisler bağlamında farklı bir bakış açısıyla incelenmesine olanak sağlamaktadır. Çalışma bu yönüyle özgündür.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1 . Belâ ve Musibet Kavramları

1.1.1. Belâ Kavramı

Belâ ve musibet kavramları, İslâmî düşüncede önemli bir yer tutmaktadır. Belâ kelimesi, etimolojik olarak Arapça kökenli olup sözlükte ‘imtihan etmek, denemek, sınamak’² gibi anlamlara gelmektedir. Ancak dilsel kullanımda bu kavram, sıklıkla ‘sıkıntı’ ve ‘musibet’ terimlerinin karşılığı olarak tecelli etmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de ise belâ kavramı, insanlığın gerek hayır (nimet) gerekse şer (kulfet) türünden çeşitli durumlar karşısında bir imtihana tabi tutulmasını ifade eden geniş bir anlam yelpazesine sahiptir.³

Kur’ân da ‘belâ’ kavramı, köken itibarıyla (ب-ل-و) fiilinin bir mastarı olup, temel anlamı sınamak, denemek, imtihan⁴ etmektir. Bu fiil, Arapçada (ب-ل-و) ve ‘ibtela’ (ابتلاء) formlarında kullanılmaktadır. İsim halleriyse ‘bel’ (بَلّ) ve ‘ibtıla’ (ابتلاء) şekillerindedir.⁵ Lügat bağlamında ‘belâ’, “*gam, keder, musibet, afet, ceza, çok zor iş, büyük dert ve imtihan*”⁶ gibi çeşitli semantik alanlara işaret etmektedir. Ayrıca, ‘insanın kendisiyle denendiği olaylar’ şeklinde bir tanımı da mevcuttur.⁷ ‘İbtıla’ (ابتلاء) ve ‘belâ’, bir olgunun veya nesnenin iyiliğini (salah) veya kötülüğünü (fesad), yetkinliğini (kemal) ve eksikliğini (noksan) sına ve imtihan etme yoluyla açığa çıkarmaktadır. Bu imtihan süreci, sınanan birey veya durum için hem hayır hem de şer niteliğindeki çeşitli zorlukları beraberinde getirme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle ‘ibtıla’ kavramı, çoğunlukla meşakkatli durumlar için kullanılmaktadır.⁸ Ancak

²Ebü’l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed, er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvân ‘Adnân ed-Dâvûdî (Dimaşk-Beyrut: ed-Dâru’s-Şâmiyye, 1992), 1/145-146.

³ el-Bakara 2/49; el-A’raf 7/14; el-Enfal 8/17; el-İbrahim 6; el-Saffât 37/106; el-Duhân 44/33.

⁴ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, 164; Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 13/74-75, ‘ب-ل-و’ md.

⁵ Bakara, 2/49; Araf, 7/141; Enfal, 8/17; İbrahim, 14/6; Saffat, 37/106; Duhan, 44/33.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 13/74-75, "ب-ل-و" md.; Ebü’l-Abbâs Hatîbüddehş Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî, *el-Misbâhü’l-Münîr fî Ğarîbi’s-Şerhi’l-Kebîr*, nşr. Mustafa es-Sekâ (Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmiyye, ts.), 1/62, "ب-ل-و" md.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 13/70.

⁸ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 420; en-Nisa 4/62; Ebü’l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, 2. Baskı (Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1993), s. 34; el-Al-i İmran 1/166; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dîni Kur’ân Dili, (İstanbul, Eser Yayınları, 1980) 1/490.

dikkate değer bir nokta, ‘belâ’ kavramının hem olumlu hem de olumsuz durumları ifade etmek üzere müşterek bir kullanıma sahip olmasıdır. Kur’ân’da yer alan, ‘*Biz, sizi sınamak için iyi (hayır) ve kötü (şerr)e mübtela (ibtıla) kılıyoruz*’⁹ ayeti, bu çift yönlü kullanımı açıkça ortaya koymaktadır. Bu ayet, imtihanın sadece zorluklarla değil, aynı zamanda nimetlerle de gerçekleşebileceğini ve her iki durumun da bireyin manevî sınavı için birer araç olduğunu göstermektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de ‘belâ’ (بَلَاء), bağlama göre değişik anlamlarda kullanılmakla birlikte, genel olarak ‘eskimek’¹⁰, ‘denemek’¹¹ ve ‘imtihan’¹² temel anlamlarını taşımaktadır. İsrailoğullarının Firavun’un zulmü altında yaşadığı zorlu süreç anlatılırken ‘büyük belâ’ (بَلَاءٌ عَظِيمٌ)¹³ ve ‘açık belâ’ (بَلَاءٌ مُبِينٌ)¹⁴ ifadeleri kullanılmıştır. Bu ayetlerde ‘belâ’ kelimesinin ‘eziyet’ ve ‘işkençe’ anlamlarını içerdiği anlaşılmaktadır. Öte yandan, Hz. İbrahim’in oğlu İsmail’i kurban etme durumu anlatılırken kullanılan ‘açık belâ’ (بَلَاءٌ مُبِينٌ)¹⁵ ifadesi, kelimenin sözlük anlamı olan ‘imtihan-deneme’ boyutunu ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda ‘belâ’, Allah’ın kullarını sınadığı bir durumu göstermektedir. Kur’ân’da Allah’ın imtihanında başarılı olan kulun durumunu ifade etmek için ‘güzel belâ/belâ’un haseneh’ (بَلَاءٌ حَسَنًا)¹⁶ ifadesi kullanılmıştır. Bu örnek, ‘belâ’ kavramının imtihanı kazanma anlamını da içerdiğini göstermektedir. Tüm bunlara ek olarak, dini yükümlülükler (mükellefiyetler) de Kur’ân’da ‘belâ-ibtıla’ (بَلَاء-إِبْتِلَاء) kelimeleriyle ifade edilmektedir.¹⁷ Bu kullanım, dini vecibelerin yerine getirilmesinin de bir tür imtihan ve sorumluluk yükleme anlamına geldiğini düşündürmektedir. İlgili ayetlerde görüldüğü üzere, belâ, bireyin farklı koşullar altında sergilediği tepkilerin sınanması işlevini görmektedir. İmtihan süreçlerinin çoğu zaman zorluklar ve sıkıntılar içermesi ve bu türden deneyimlere verilen bireysel reaksiyonların imtihanın nihai sonucunu belirlemesi nedeniyle, ‘belâ’ kavramı yaygın bir şekilde olumsuz tecrübeleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu bağlamda belâ, Allah tarafından kullarını sınamak amacıyla verilen maddi ve manevî

⁹ el- Enbiya 21/35.

¹⁰ el-Taha 20/120.

¹¹ el-Bakara 2/155, el-Enfal 8/17; el-Hud 11/7.

¹² el-Bakara 2/49; el-Araf 7/141.

¹³ el-Bakara 2/49; el-Araf 7/141; el-İbrahim 14/6.

¹⁴ el-Duhan 44/33.

¹⁵ el-Saffat 37/106.

¹⁶ el-Enfal 8/107.

¹⁷ el-Bakara 2/155; el-Muhammed 47/31; T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, 5/380; M. Fuad Abdülbâkî, *el-Mu‘cemü’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’ân el-Kerîm*, (İstanbul, Beyrut Baskı, 1982), s. 135-136.

zorluklar, dertler, üzüntüler ve külfetler olarak anlaşılmaktadır. İstılahta belâ, bir imtihan aracı olarak tanımlanabilir ve bu imtihan, bireyin yaşamına hayır veya şer şeklinde tezahür edebilmektedir. Dolayısıyla belâ, sadece olumsuz bir durumu değil, aynı zamanda bu durumun birey üzerindeki sinayıcı etkisini ve bunun potansiyel sonuçlarını da içeren bir anlam taşımaktadır. Bu açıdan belâ, insanlığın gerek hayır (nimet) gerekse şer (külfet) türünden çeşitli durumlar karşısında bir imtihana tabi tutulmasını ifade eden geniş bir anlam yelpazesine sahiptir.

1.1.2. Musibet Kavramı

‘Musibet’ (مُصِيبَةٌ) kelimesi, Arapça kökenli ‘esabe’ (أَصَابَ) fiilinden türetilmiş bir isim olup, sözlükte ‘*baş’a gelmek, isabet etmek, ulaşmak*’ gibi temel anlamlara sahiptir.¹⁸ İbn Manzûr’un (ö. 711/1311) detaylı analizinde belirtildiği üzere ‘belâ,’ ‘dert,’ ‘keder,’ ‘imtihan,’ ‘musibet,’ ‘afet,’ ve ‘ceza’ gibi çeşitli anlamları bünyesinde barındırmaktadır.¹⁹ ‘Musibet’ kavramı, Arapça kökenli bir terim olup etimolojik olarak ‘savb’ kökünden türeyen ‘esâbe’ fiilinin ism-i failidir. Dolayısıyla ‘musibet,’ etimolojik derinliğinde, beklenmedik bir şekilde vuku bulan ve bireyin yaşamına nüfuz eden olumsuz bir durumu çağrıştırmaktadır. İstılahta ise ‘*insanın başına gelen her türlü kötü durumu*’ ifade etmek üzere Kur’ân-ı Kerîm’de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.²⁰ ‘Esabe’ fiilinin içerdiği mutlak ‘isabet etme, başa gelme’ anlamı dikkate alındığında, fiilin ‘musibet-belâ’ anlamını vurgulamak amacıyla ‘seyyie’ (سَيِّئَةٌ) kelimesiyle birlikte kullanıldığı görülmektedir (örneğin, وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ, Sana isabet eden kötülük...)²¹. Bu kullanım, musibetin kaynağına ve niteliğine işaret etmektedir.²²

‘Musibet’ kavramı Kur’ân’da tek başına kullanılmasının yanı sıra, anlam yakınlığı veya sebep-sonuç ilişkisi bulunan çeşitli kavramlarla birlikte de zikredilmektedir. Bu bağlamda, ‘durr-darra’ (دُرٌّ - ضَرٌّ) kelimeleri ‘zarar vermek, sıkıntıya sokmak’ anlamlarında musibetle ilişkilendirilmektedir.²³ ‘Hızı’ (حَزِي) kelimesi ‘rezillik,

¹⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, 1/494-495; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attar, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987), 1/164-166; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/534-538.

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/83-85.

²⁰ el-Bakara 2/156; el-Âl-i İmran 3/165; en-Nisa 4/62, 72; el-Maide 5/106; et-Tevbe 9/50; el-Kasas 28/47; eş-Şura 42/30; el-Hadid 57/22.

²¹ en-Nisa 4/79.

²² el-Âl-i İmran 3/120; en-Nisa, 4/78-79; el-Araf 7/131; er-Rum 30/26; eş-Şura 42/48.

²³ Durr için bkz. El-En'am 6/17; el-Yunus 10/12, 107; en-Nahl 16/35; el-İsra 17/67; er-Rum 30/33; ez-Zümer 39/8, 39; Darra için bkz. El-Bakara 2/177; el-Araf 7/95; el-Yunus 10/21; el-Hud 11/10; el-Fussilet 41/50.

itibarını kaybetme, belâya uğrama' anlamlarıyla musibetin sosyal ve psikolojik boyutlarını ifade etmektedir.²⁴ 'Be's-be'sa' (بأس - بأساء) kavramları ise 'sıkıntı, zorluk, belâ' anlamlarında musibetin şiddetini ve ağırlığını vurgulamaktadır.²⁵ 'Musibet' kavramının kavramsal alanda, 'belâ' terimiyle yakın bir ilişki gözlemlenmektedir. Terim anlamı itibarıyla, dini literatürde ve Kur'ân-ı Kerîm'de sıklıkla kullanılmakta olup Muhammed Fuad Abdülbâkî'nin (1882-1968) derlemesine göre on farklı ayette geçmektedir.²⁶ Bu bağlamda 'musibet,' insanın varoluşu içerisinde karşılaşılabileceği çeşitli zorlukları, imtihanları ve olumsuz olayları ifade etmek üzere kavramsal bir çerçeve sunmaktadır.

Musibet kavramı ile birlikte ele alınabilecek kavramlardan biri de fitne kavramıdır. 'Fitne' (فِتْنَة) kelimesi, geniş bir anlam yelpazesine sahip olup 'imtihan, ateşte yakma, suç günah, küfür, görüş ayrılığı, sapıklık, azdırma, azap, gam keder, musibet ve belâ'²⁷ gibi anlamları içermektedir. Mecazi olarak ise 'eziyet etmek, meşakkate sokmak, sınamak, azdırmak' anlamlarına gelmektedir. Bu bağlamda fitne, musibetin bir tür sebebi veya sonucu olarak değerlendirilebilir. 'Daire' (دَائِرَة) ve 'karia' (قَارِعَة) kelimeleri sırasıyla 'felaket'²⁸ ve 'ani felaket'²⁹ anlamlarında musibetin ani ve kuşatıcı niteliğini ifade etmektedir. Son olarak, 'azab-azzabe' (عَذَاب - عَذَاب) kelimeleri 'felaket, afet, semavi azap, belâ ve musibet' anlamlarında kullanılarak musibetin ilahî kaynaklı olabileceğine işaret etmektedir.³⁰

Konu bağlamında ele alınabilecek bir diğer kavram azap kavramı olarak görülmektedir. 'Azap' (عَذَاب) kavramı, İslâmî literatürde merkezi bir yer teşkil etmekte olup, etimolojik kökeni itibarıyla Arapça 'a-za-b' (ع ذ ب) kökünden neşet etmektedir. Sözlük anlamı 'terk etmek, vazgeçmek, vazgeçirmek' olmakla birlikte, ıstılahta 'işkence, eziyet ve elem' anlamlarını ihtiva etmektedir.³¹ Bu tanım, azabın hem fiziksel (maddî) hem de psikolojik (manevî) ıstırapı içeren bir ceza niteliği taşıdığını

²⁴el-Bakara, 2/85 114; el-Maide 5/33, 41; el-Yunus10/98; el-Hac 22/9; el-Fussilet 41/16.

²⁵el-Bakara 2/177, 214; el-En'am 6/42, 43, 148; el-Araf 7/94, 95, 97, 98.

²⁶ Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Mısrî, *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 415-416; el-Bakara 2/156; el-Âl-i İmrân 3/165; en-Nisâ 4/62, 72; el-Mâide 5/106; et-Tevbe 9/50; el-Kasas 28/47; eş-Şûrâ 42/30; el-Hadîd 57/22; et-Tegâbün 64/11.

²⁷ bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, 13/317-320.

²⁸ el-Maide 5/52.

²⁹ er-Rad 13/31.

³⁰ Firavun'un İsrailoğullarını kesmesi, el-Bakara 2/49; Semavi azap, el-En'am 6/40, 47; diğer felaket ve musibetler: el-Araf 7/69; el-Yunus 10/54, 98; en-Nahl 16/26.

³¹ Kelimenin köken ve terimsel anlamları için bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/592.

göstermektedir. ‘Belâ’ (بَلَاء), Kur’ân bağlamında genel olarak ‘imtihan’ anlamını taşımakla birlikte, beraberinde zorluk ve sıkıntıları da içerebilmektedir. ‘Musibet’ (مُصِيبَةٌ) ise, bireyin başına gelen olumsuz durumları ifade etmektedir. Bu çerçevede ‘azap’ kavramı, belâ ve musibet ile çeşitli ilişki biçimleri sergilemektedir: Sonuç olarak, ‘azap’ kavramı, Kur’ân ve hadis metinlerinde, belâ ve musibet kavramlarının neden olabileceği olumsuz deneyimlerin en şiddetli ve kalıcı biçimini temsil etmektedir. İlahi adaletin bir yansıması olarak, dünyevi veya uhrevî düzlemde, bireyin eylemlerine mukabil bir sonuç olarak görülmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de ‘azap’ (عَذَاب), dilsel bağlamının yanında, dünyevi düzlemde de vuku bulan çeşitli olumsuz olayları ve ilahî müdahaleleri tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Metinsel analiz, azabın hem ahirete yönelik bir müeyyideyi³² hem de dünyevi realitede deneyimlenen cezalandırıcı olayları³³ kapsadığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, ‘azap’ kavramının dünyevi boyutu, ‘belâ’ (بَلَاء) ve ‘musibet’ (مُصِيبَةٌ) kavramlarının en şiddetli ve yıkıcı yönünü temsil etmektedir. Dünyevi azap, Kur’ân’da farklı formlarda tezahür etmekte olup³⁴ sıklıkla ölümcül sonuçlar doğuran musibetlerle eş anlamlı olarak değerlendirilmektedir. Nitekim, Kur’ân’da zikredilen ‘tufan, çekirge, haşerat, kurbağa, kan’ gibi felaketler³⁵ ile ‘yerin dibine geçirme’³⁶ şiddetli sayha³⁷, yıldırımlar³⁸, kasırgalar³⁹ ve taş yağmuru⁴⁰ dünyevi azabın çeşitli tezahürlerini ve ölümcül musibetlerle olan bağlantısını açıkça sergilemektedir. Dolayısıyla azap, hem bir imtihan sürecinin (belâ) başarısızlıkla sonuçlanmasının bir sonucu olarak ortaya çıkabileceği gibi, aynı zamanda ani ve doğrudan bir musibet şeklinde de deneyimlenebilmektedir. Bu durum, her iki terimin de bireyin karşılaştığı olumsuz deneyimleri ve bunların farklı boyutlarını ifade etmede birbirleriyle aynı manaya gelen, örtüşen ve zaman zaman biri diğerkinin yerine

³²et-Tevbe 9/74; en-Nur 24/19.

³³et-Tevbe 9/55, 85; el-Yunus 10/89; er-Rad 13/34.

³⁴el-Araf, 7/133; el-İsra 17/68; el-Ankebut 29/40; es-Sebe 34/9; el-Hud 11/67; el-Hicr 15/73, 83; el-Mü’minun 23/41; el-Kamer 54/31; el-Bakara 2/55; en-Nisa 4/153; el-Fussilet 41/13, 17; ez-Zariyat 51/44; el-İsra 17/68; el-Ankebut 29/40; el-Kamer 54/34; el-Mülk 67/17; el-Hud 11/8; el-Hicr 15/74; el-Bakara 2/50; el-Araf 7/64; eş-Şuara 26/120; el-Enbiya 21/77; el-Furkan 25/37; el-Maide 5/60.

³⁵el-Araf 7/133.

³⁶el-İsra 17/68; el-Ankebut 29/40; es-Sebe 34/9.

³⁷el-Hud 11/67; el-Hicr 15/73, 83; el-Mü’minun 23/41; el-Kamer 54/31.

³⁸el-Bakara 2/55; en-Nisa 4/153; el-Fussilet 41/13, 17; ez-Zariyat 51/44.

³⁹el-İsra 17/68; Ankebut, 29/40; Kamer, 54/34; Mülk, 67/17.

⁴⁰el-Hud 11/8; el-Hicr 15/74, suda boğulma (iğrak); el-Bakara 2/50; el-Araf 7/64; eş-Şuara 26/120; el-Enbiya 21/77; el-Furkan 25/37.

kullanılabilen kavramlar olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, ‘musibet’ kavramı, etimolojik kökeni itibarıyla beklenmedik bir olayın bireyi etkilemesini ifade ederken, dini ve kültürel bağlamda ise insanın yaşam döngüsü içerisindeki çeşitli zorlukları ve imtihanları tanımlayan merkezi bir öneme sahiptir.

Musibet imtihan malzemesini içeren sorunlar olarak görülmektedir. Musibet kelimesi, bireyin iradesi dışında karşılaştığı, beklenmedik olumsuz durumları ve felaketleri ifade eder. Musibet daha çok bireye isabet eden ‘hastalık, sıkıntı, elem, keder veren beklenmedik olaylar’ için kullanılmaktadır. Hastalıklar, psikolojik travmalar, kayıplar ve beklenmedik yaşam krizleri, musibetin bireysel düzlemdeki tipik tezahürleridir. Bireyin kendi iradi eylemleri ve tercihleri (örneğin, sağlıksız yaşam biçimi, riskli davranışlar) doğrudan veya dolaylı olarak musibetlere zemin hazırlayabilirken, aynı zamanda bireyin kontrolü dışındaki çevresel, sosyal ve biyolojik faktörler (örneğin, genetik yatkınlık, doğal afetler) de musibetlerin ortaya çıkmasında belirleyici rol oynayabilir. Bu çok katmanlı yapı, musibetlerin tekil bir nedene indirgenemeyeceğini ve karmaşık nedensel zincirlerin sonucu olabileceğini göstermektedir. Dini kaynaklara bakıldığında Allah’ın daha çok insanları imtihan etmek için musibet durumları verdiğini ve bunun musibet olarak ifade edildiği görülmektedir. Büyük sahâbîlerden Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) ve Ebû Hüreyre (ö. 58/678) tarafından rivayet edilen hadiste Hz. Peygamber’in; “Mümine eziyet verecek her şey ona musibettir”⁴¹ buyurarak musibetin her türlü eziyet verici şey olarak tarif etmiş, musibet kavramının sınırlarını genişleterek, bireyin deneyimlediği her türlü rahatsızlık ve zorluğun bu kapsamda değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır. Bu geniş tanımlama, musibetin sadece büyük felaketlerle sınırlı olmadığını, mikro düzeydeki günlük sıkıntıların da bireyin sabrını ve direncini sınanan önemli deneyimler olduğunu vurgular.

1.2. Arınma Yolu Olarak Belâ ve Musibet

Bireyin karşılaştığı sıkıntı ve musibetler, alternatif bir bakış açısıyla incelendiğinde, kişiyi sabır yeteneğini geliştirmeye sevk eden bir etken olduğu

⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), “Merdâ”, 1; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Tahkik: Muhammed Fuâd Abdülbâki. (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1954), ‘Birr’, 49; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsneid* (Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.), 6/153.

anlaşılmaktadır. Bu tema, ilgili hadis metinlerinde belirgin bir şekilde yer almaktadır. Zira, “Hiç kimseye sabırdan daha hayırlı ve daha geniş bir şey verilmemiştir.”⁴² anlamındaki rivayet, sabrın kritik önemini ve genişliğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla, bu değerli erdemi gösteren kişilerin, karşılık olarak ilâhi rızayı elde edecekleri ifade edilmektedir. Çünkü gerek Kur’ân’dan gerekse hadislerden öğrenmekteyiz ki kulun kazanacağı mükâfatlar çekmiş olduğu sıkıntılarla orantılı olacaktır ve başına gelen belâların, musibetlerin orantısıyla mükâfatı da artacaktır. Allah tarafından takdir edilen belâ ve musibetlerin, bireyin ahlakî manevî gelişiminde bir işlevi olduğu görülmektedir. Bu perspektife göre, olumsuz yaşam olayları, bireyi çaresizlikten ziyade direnç ve metanet sergilemeye sevk ederek, sabır erdeminin içselleştirilmesinde rol oynamaktadır. Sabrın değerini ve kapsamlı faydalarını sunmaktadır. Ve sabrın yalnızca musibetlere karşı gösterilen bir tahammül biçimi olmadığını, aynı zamanda bireyin uhrevî mükâfatlar kazanmasında temel bir araç olduğunu vurgulamaktadır.

Kur’ân ve hadis külliyyatından elde edilen bilgiler, kulun elde edeceği uhrevî mükâfatların, deneyimlediği sıkıntıların ve maruz kaldığı belâ ve musibetlerin niceliği ve niteliğiyle doğru orantılı olduğunu bir ilke olarak ortaya koymaktadır.⁴³ Bu ilke, musibetlerin yalnızca dünyevi ıstıraplar olarak algılanmaması gerektiğini, aynı zamanda sabırla manevî bir sermaye ve uhrevî kazanç kaynağı teşkil edebileceğini ima etmektedir. İslâmî düşüncede musibetler, bireyin sabır erdemini pratik alana taşımaya ve bilişsel olarak içselleştirmesine olanak tanıyan, dolaylı olarak manevî yükselişine katkıda bulunan ve nihayetinde ilahî mükâfatın orantılı bir şekilde artmasına vesile olan bir öneme sahip deneyimler olarak bir anlam çerçevesine yerleştirilmektedir.

Hadisler, bireyin maruz kaldığı belâ ve musibetlere karşı geliştirdiği tepkilerin, hem kazanacağı uhrevî mükâfatın niceliğini tayin ettiğini hem de ilahî öznellik kurduğu ilişkinin niteliğini doğrudan belirlediğini normatif bir çerçevede sunmaktadır. Tirmizî (ö. 279/892) ve İbni Mâce’de (ö. 273/887) rivayet edilen “Verilecek mükâfatın büyüklüğü, yaşanan sıkıntının derecesiyle doğru orantılıdır. Nitekim Allah, bir topluluğu sevdiği vakit onları imtihan eder; bu imtihana rıza gösterenler, Allah’ın rızasını elde ederler, buna öfkelenip itiraz edenler ise Allah’ın gazabını üzerine

⁴² Buhârî, “Zekât”, 50; Müslim, “Zekât”, 124.

⁴³ ez-Zümer 39/10; Buhârî, “Merdâ”; 1; Müslim, “Birr”, 49.

çeker’’⁴⁴ şeklindeki ifade, bu ilişkinin sonuçlarını açıkça ortaya koymaktadır. Bu hadis, musibetlerin ilahî bir sınağa işlevi gördüğünü ve bireyin bu sınağa verdiği duygusal (rıza/öfke) ve davranışsal (teslimiyet/itiraz) yanıtların, nihai uhrevî akıbetini ve dünyevi manevî durumunu doğrudan etkilediğini vurgulamaktadır. Belâ ve musibetlere yönelik kabul ve duygusal dinginlik (rıza), ilahî hoşnutluğun kazanılmasına, olumsuz tepkiler ve duygusal huzursuzluk ise ilahî gazabı davet etmektedir. Bu durum, imtihanın başarısı veya başarısızlığının, bireyin musibetler karşısındaki ahlaki olgunluğu ve teslimiyeti ile bağlantılı olduğunu açıkça göstermektedir. Dolayısıyla, musibet anındaki bireysel tutum, kritik bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, hadis külliyyatında Allah’tan belâ talep etmek yerine, dünyevî ve uhrevî afiyetin (sağlık, esenlik) talep edilmesinin⁴⁵ musibetlerin temel amacın ilahî sınavı ahlaki bütünlükle geçmek olduğunu teyit etmektedir. Hadis metinleri, belâ ve musibet kavramlarını, ilahî bir sınav olarak ele almakta ve bireyin bu sınav karşısındaki tutumunun uhrevî mükâfatın derecesini ve ilahî öznellikle kurulan ilişkiyi doğrudan bir biçimde etkilediğini belirlemektedir. Bu durum, müminlerin musibet anında sabırlı, rıza ve ilahî yardımını talep eden bir duruş sergilemelerinin zorunluluğunu vurgulamaktadır. Enes B. Mâlik’ten (ö. 93/711-12) rivayet edildiğine göre, Allah Teâlâ şöyle buyurdu: “Kulumu iki sevgilisiyle (gözleriyle) imtihan ettiğimde, o da sabrederse, bu ikisine karşılık ona Cennet’i veririm’’⁴⁶ hadisi gösteriyor ki, musibetler ve belâlar, müminler için, manevî dereceleri yükseltme ve geçmiş günahlara kefarete sağlama amaçlı, ilâhi kader tarafından tayin edilmiş birer arınma sürecidir. Bu süreç, kul tarafından tam bir teslimiyet ve sabır ile karşılandığında, en üst düzeydeki uhrevî mükâfat olan ilâhi rızaya ve cennetteki yüksek makamlara erişimi sağlayan bir lütuf olarak işlev görür. Bir rivayette Abbas b. Abdülmuttalib’den (ö. 14/635 [?]) rivayet edildiğine göre, Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Allah’ı Rab olarak, İslâm’ı din olarak ve Muhammed’i de Resûl olarak kabul edip razı olan kişi, imanın tadını (lezzetini) tatmıştır.’’⁴⁷ Hadisi müminin

⁴⁴ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünenü’l-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1998, “Zühhd”, 57; (hadis no: 2396); Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: Dâru İhyâ’il-Kutubi’l-Arabiyye, 1371/1952), “Fiten”, 23 (hadis no: 4031). (‘Mükâfatın büyüklüğü, belanın şiddetine göredir...’ şeklinde başlayan ve Tirmizî ile İbn Mâce gibi ana kaynaklarda sahih olarak geçmektedir.)

⁴⁵ Müslim, “Zikir, Dua, Tevbe ve İstiğfar”, 23; Tirmizî, “Deavât”, 71.

⁴⁶ Buhârî, “Merdâ”, 7; Tirmizî, “Zühhd”, 57.

⁴⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî, Beyrut: y.y., 1405/1985.), 4/289 (No. 8716), 1/173.

karakteristik özelliklerini tanımlarken, refah anında şükür, musibet anında ise hamd ve sabrı temel erdemler olarak sunmaktadır. Bu, musibetlerin de ilahî takdirin bir parçası olarak kabul edilmesi ve her koşulda Allah’a karşı kulluk bilincinin muhafaza edilmesi gerektiğini vurgular. Hamd ve sabır, musibet karşısında çaresizlik yerine, bilinçli ve erdemli bir duruş sergilemenin ifadesidir.

Ayet ve hadislerin sistematik analizi, belâ ve musibet olgularının temel olarak iki alanda vuku bulduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu iki alan şunlardır: Bireysel varlık (fert) ve toplumsal yapı (cemiyet) olarak görülmektedir. Bu iki düzlemin karşılıklı nedensellik ilişkisi içinde olduğu ve bireysel dönüşümlerin toplumsal değişim süreçlerinde önemli bir rol üstlendiği gözlemlenmektedir. Belâ ve musibetlerin bireysel düzlemdeki etkileri, yoğunluk açısından minimal ve maksimal düzeylerde konumlandırılabilir. Minimal uçta, “bir müminin ayağına diken batması”⁴⁸ gibi önemsiz ve geçici fiziksel rahatsızlıklar yer alırken; maksimal uçta ise “malların ve evlatların kaybı”⁴⁹ ile “bedensel uzuvların fonksiyon kaybı”⁵⁰ gibi kalıcı ve travmatik kayıplar bulunmaktadır. Bu, bireyin deneyimlediği zorluğun ve imtihanın derinliğini ve etkisini yansıtan önemli bir boyutu teşkil etmektedir. İmtihanın bireysel boyutunda, potansiyel sapmalar ve hatalar karşısında ilahî affın ve mağfiretin varlığı, İslâmî inancın temel bir prensibi olarak sunulmaktadır. İnsan doğasının hata yapmaya eğilimli olduğu bilinmektedir. Bu açıdan Hz. Peygamber; “Her insan hata yapar. Hata yapanların en hayırlısı ise tövbekâr olanlardır.”⁵¹ Bu hataların telafisi için tövbe mekanizmasının pişmanlıkla geri dönme (tövbe) eyleminin beklenen ve değerli bir davranış olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hadis insan fitratının hatadan münezzeh olmadığı kabul edilmekle birlikte, bireyin hatalarından rücû etmesi (tövbe etmesi) beklenen ve olumlu addedilen bir davranış biçimi olarak değerlendirilmektedir. Belâ ve musibetler hem bireysel hem de toplumsal düzlemde tezahür etmekte ve bu iki alan diyalektik bir ilişki içinde bulunmaktadır. Bireysel düzeyde musibetlerin yoğunluğu minimalden maksimal düzeye kadar bir çeşitlilik arz ederken, bireysel sapmaların telafisi için tövbe mekanizması bağışlanma için imkân sunmaktadır. Bu durum, İslâmî

⁴⁸Müslim, “Birr”, 49; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/114.

⁴⁹ el-Bakara 2/155.

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/195, 196; 5/292.

⁵¹ Tirmizi bu hadis için hasen sahih demiştir. Bkz. Tirmizî, “Kıyâmet”, 49; İbn Mâce, “Zühd”, 30.

düşüncede hem bireysel sorumluluğun önemini hem de ilahî rahmetin değeri arasındaki dengeyi yansıtmaktadır.

İslâmî inançta ‘imtihan’ kavramı, yalnızca bireysel varoluşun değil, aynı zamanda kolektif insan tecrübesinin de temel bir unsuru görülmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’in beyanları ve tarihi anlatıları, belâ ve musibetlerin toplumsal düzlemde de belirgin olduğunu ve toplulukların da tıpkı bireyler gibi çeşitli kolektif sınamalara tabi tutulduğunu göstermektedir. *‘Yoksa sizden evvel geçenlerin başlarına gelenlerin aynısı sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?’*⁵² ilgili âyetteki ifade, geçmişteki toplulukların da benzer sosyoekonomik güçlükler (yoksulluk, kıtlık) ve varoluşsal sarsıntılarla sınanmış olduğunu vurgulamakta; bu durum, toplumsal imtihanın evrensel ve süreklilik arz eden bir olgu olduğuna işaret etmektedir. Ayet, zorlukların, peygamberler ve onların ümmetlerinin de dahil olmak üzere, evvelki ümmetlerin toplumsal tecrübesinin yapısal bir parçası olduğunu göstermektedir. Kur’ân-ı Kerîm’deki, farklı toplumların musibetlere karşı sergiledikleri davranışsal tepkilerin çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Bazı ümmetler, karşılaştıkları sosyo-politik fitneler ve zorluklara karşı kolektif bir sabır ve metanet (sebât) sergileyerek, inanç sistemlerine sıkı sıkıya bağlı kalmış ve bu toplu imtihanlardan toplumsal bütünlüklerini muhafaza ederek çıkmışlardır. Burûc sûresi’nde anlatılan ‘Ashâb-ı Uhdûd’ örneği⁵³ inançları nedeniyle zulme maruz kalan müminlerin direnci sayesinde bu ağır imtihanı başarıyla atlattıklarını göstermektedir. Bu durumun aksine, İsrailoğulları örneğinde⁵⁴ olduğu gibi bazı toplumlar, başlarına gelen musibetlere karşı sabır göstermemiş ve toplumsal düzeni sarsan isyankâr davranışlar sergileyerek imtihanı kaybetmişlerdir.

Kur’ân-ı Kerîm, geçmişte zuhur etmiş ümmetlerin kıssalarını aktararak, müminler için tarihsel tecrübe ve ibret nazarı sunmaktadır. Bu bağlamda, *‘Nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar. Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler, yılmadılar, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever.’*⁵⁵ ayeti, söz konusu durumu teyit eden mühim bir örneklik teşkil etmektedir. Ayet-i kerîmede, birçok nebînin beraberinde Allah yolunda mücadele eden ve bu uğurda karşılaştıkları

⁵²el-Bakara 2/214.

⁵³ Müslim, “Zühd”, 73; Tirmizî, “Kitâbu’t-Tefsîr”, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/17.

⁵⁴ el-Bakara 2/61; el-Mâide 5/24-26; el- Âl-i İmrân 3/112.

⁵⁵ el-Ali İmran 3/146.

meşakkatlere karşı direnç gösteren, boyun eğmeyen müminlerin varlığına işaret edilmekte, nihayetinde Allah'ın sabredenleri sevdiği beyan edilmektedir. Bu anlatı geçmiş ümmetlerin maruz kaldığı belâların ve musibetlerin vuku bulduğu esnada sergiledikleri müspet tavırların ilahî kelamda takdir edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu perspektiften bakıldığında Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bu kıssalar, Hz. Muhammed'in ümmetinin de benzer mahiyette ve hatta zaman zaman daha ağır imtihanlardan geçirildiğini ve geçirileceğini ima etmektedir. Tarihsel süreç içerisinde İslâm ümmeti, çeşitli sınamalar, zorluklar ve fitnelerle yüzleşmiştir. Ancak, geçmiş ümmetlerin sabır ve metanet örneklerinin Kur'ân'da zikredilmesi, Hz. Muhammed'in ümmetine de belâ ve musibetler ile imtihan edilmesi karşısında aynı şekilde sabırlı, dirençli ve ilahî takdire teslimiyet içerisinde bulunmaları gerektiği yönünde bir telkin ve motivasyon sunmaktadır.

*'Yoksa siz, sizden öncekilerin durumu başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öyle yoksulluk ve sıkıntı dokunmuştu, öyle sarsılmışlardı ki, nihayet elçi ve onunla birlikte inananlar 'Allah'ın yardımı ne zaman?' demişlerdi. İyi bilin ki Allah'ın yardımı yakındır.'*⁵⁶ ayeti, müminlerin belâ ve musibetlerle çetin imtihan süreçlerindeki içsel durumlarını ve değişmez ilahî yardıma olan inançlarını derinlemesine analiz eden bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayetin başlangıcındaki soru, imtihan olgusunun mümin varoluşunun ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim hadiste geçen; “İnsanlar içinde belâsı en şiddetli olanlar peygamberlerdir. Sonra salih kimselerdir, sonra da (derece derece) onlara benzeyenlerdir. Kişi, dinine göre belâ ve musibetlerle imtihan edilir. Eğer dinine bağlılığı kuvvetli ise, belâsı da ağırlaşır. Eğer dininde gevşeklik varsa, belâsı da o derece hafifler. Öyle ki, musibetler devamlı gelerek nihayet onu bırakır da yeryüzünde üzerinde hiçbir günahı kalmamış olarak yürür”⁵⁷ ifadesi ayetteki ‘öncekilerin durumu başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?’⁵⁸ sorusunun cevabını somutlaştırır. Ayet, geçmiş ümmetlerin çektiği sıkıntılardan bahsederek müminleri motive ederken, bu hadis de bizzat peygamberlerin ve salih kulların en büyük zorluklarla sınıandığını belirterek, imtihanın bir azap değil, manevî bir arınma ve

⁵⁶ el-Bakara 2/214.

⁵⁷ Tirmizî, bu hadis için ‘Hasen Sahih’ hükmünü vermiştir. Bkz. Tirmizi, “Zühd”, 39; İbn Mâce, “Fiten”, 23.

⁵⁸ el-Bakara 2/214.

yükseliş vesilesi olduğunu vurgular. Devamında yer alan ifade söz konusu zorlukların şiddetini ve müminlerin beşerî zaafılarını dahi açığa çıkarabilecek bir yoğunlukta yaşandığını tasvir etmektedir. Ancak ayetin sonunda yer alan müjde, tüm bu ağır koşullara rağmen ilahî lütfun tecelli edeceğine dair sarsılmaz bir inancı ve sabır erdemini telkin etmektedir. Hem bireysel hem de toplumsal düzeyde karşılaşılan belâ ve musibetlerle imtihan edilen müminlerin sabırlı, metanetli ve ilahî takdire tam bir teslimiyet gösteren bir duruş sergilemeleri gerektiğini vazetmektedir.

İnşirâh Suresi'nde '*Şüphesiz her zorluğun yanında bir kolaylık vardır. Gerçekten, her zorluğun yanında bir kolaylık vardır*'⁵⁹ şeklindeki ilahî kelam, yeryüzünde mütemadiyen vuku bulan belâ ve musibet olgusunun, insanlığın imtihan sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğunu teyit eden temel bir yasaya işaret etmektedir. Bu ilahî prensip uyarınca, tarihsel süreçte müşahade edildiği üzere, her sosyal-toplumsal yapı belirli sınavlardan geçirilmektedir. Yaratılmış her bir varlığın kendine özgü bir imtihan biçimiyle sınanacağı ve bu sınanma neticesinde sergilediği tutum ve davranışlara uygun bir şekilde mükâfatlandırılacağı inancı, İslâmî inanç temellerinden birini teşkil etmekte ve bu durum, bireysel olduğu kadar kolektif düzlemde de geçerliliğini muhafaza etmektedir.

Musibetlerin vuku bulduğu anlarda sergilenmesi beklenen davranış örüntüleri, Kur'an'ı Kerîm ve nebevî sünnetin önderliğinde sabır⁶⁰, dua⁶¹, merhamet⁶² ve yardımlaşma⁶³ şeklinde kategorize edilebilir. Sabır ve dua, bireyin musibet esnasındaki psikolojik dayanıklılığını tesis eden, moral ve motivasyon kaynaklarını canlı tutan ve mücadeleyi azmini artıran temel dinamiklerdir. Hz. Peygamber, sıkıntıya düştüğünde şöyle dua ederdi: "Allah'tan başka ilah yoktur, O azamet sahibi, halimdir. Allah'tan başka ilah yoktur, O yüce arşın sahibidir. Allah'tan başka ilah yoktur, O göklerin Rabbi, yerin Rabbi ve kerim olan arşın sahibidir."⁶⁴ Bu dua, zor zamanlarda Allah'ın azametine ve yüceliğine sığınarak O'ndan yardım istemenin, musibetler karşısındaki manevî gücü pekiştirdiğini göstermektedir. Bu, müminin tüm çaresizliği ve sıkıntısı

⁵⁹ el-İnşirâh 94/5-6.

⁶⁰ Yüce Allah Kur'an'ı Kerîm'de 'Ey iman edenler sabrederek ve namazla Allah'tan yardım dileyin. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.' buyurmaktadır. Bk. el-Bakara 2/153.

⁶¹ Nitekim Yüce Allah Kur'an'ı Kerîm'de 'Duanız olmasa ne diye size ehemmiyet vereyim.' demektedir. Bk. el-Furkân 25/77.

⁶² Hz. Peygamber (sav) 'Merhamet etmeyene merhamet edilmez' demektedir. Müslim "Fedâil", 65.

⁶³ Yüce Allah 'İyilik ve takvâda yardımlaşın...' buyurmaktadır. Bk. el-Mâide 5/52.

⁶⁴ Buhari, "Daavat", 75.

içinde Allah'ın sonsuz kudretine sığınması ve O'na teslim olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında musibet anlarında sabır ve dua, bireyi ayakta tutan, ona moral ve motivasyon kaynağı olan ve mücadele azmini artıran temel unsurlardır. Ayrıca merhamet ve yardımlaşma, afet ve musibetzedelerin maddi ve manevî yönden desteklenmesini sağlayarak, bu kişilerin zorlu süreçleri daha az hasarla atlattıklarına olanak tanır.⁶⁵ Musibetlerin akabinde yapılması gerekenlerin başında, bireylerin kendi maddi ve manevî eksikliklerini ve hatalarını derinlemesine analiz ederek bu tecrübelerden ders çıkarması ve gelecekte benzer hatalardan imtina etme yönünde irade beyan etmesi gerekmektedir. Ayrıca, tespit edilen noksanlıkların giderilmesi ve tekrar vuku bulması muhtemel afetlere karşı proaktif bir yaşam stratejisi geliştirilmesi de musibet sonrası atılması gereken mühim adımlardandır.⁶⁶

Hadislerde, 'musibet' olgusunu, müminin inanç sistemi ve etik davranış modeli açısından merkezi bir referans noktası olarak konumlandırmaktadır. Bu bağlamda, aktarılan rivayetler, musibet karşısında sergilenmesi gereken teslimiyet, ahlaki direnç ve beklenen uhrevî mükâfatlar üzerine sistematik bir çerçeve sunmaktadır. Bakara suresinde geçen '*Şüphesiz biz Allah'a aitiz ve şüphesiz O'na döneceğiz*'⁶⁷ ayetinde geçen ifade, bireyin karşılaştığı zorlukları daha geniş bir varoluşsal bağlama yerleştirmesine ve geçici dünya deneyimlerinin ötesine bakmasına olanak tanır. Nitekim Hz. Peygamberden nakledilen bir rivayette, musibet sonrasında hem bu deneyimin getireceği sevabın talep edilmesini hem de onun yerine daha hayırlı bir durumun Allah'tan niyaz edilmesini öğütlemektedir.⁶⁸ Bu, müminin musibet karşısında sadece pasif bir tevekkül sergilemek yerine, aktif bir şekilde ilahî rahmete yönelmesi ve olumlu bir gelecek beklentisi içinde olması gerektiğini ima eder. Bu durum, ilâhî takdirin mutlaklığı ile insan iradesi arasındaki dengeyi kurma çabası olarak da değerlendirilebilir. Tirmizî'de (ö. 279/892) yer alan bir diğer hadis, Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) rivayet edilmiştir ve temel olarak günahların kalpteki manevî etkisi ile bu etkiden arınmanın yolunu açıklamaktadır; Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kul bir hata işlediği zaman kalbine siyah bir nokta konulur. Şayet

⁶⁵ Abdulalim Demir, "*Kur'an ve Sünnet Işığında Afet/Deprem Musibetlerine Karşı Takınılması Gereken Tutumlar*", *Dini İlimler Bağlamında Deprem*, ed. Teceli Karasu – Mahsum Aytepe, (Ankara: Fecr Yayınevi, 2023), s. 155-166.

⁶⁶ Demir, *Dini İlimler Bağlamında Deprem*, s. 166-170.

⁶⁷ el-Bakara 2/156.

⁶⁸ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta*, (nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki, Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1951), '*Cenâ'iz*', 14.

günahtan vazgeçer, istiğfâr ve tevbe ederse kalbi cilâlanır. Böyle yapmaz da tekrar hatalara yönelirse siyah nokta artırılır ve neticede bütün kalbini kaplar. İşte Allah'ın, 'Hayır! Aksine, işleyip durdukları şeyler kalplerinin üzerini paslandırmıştır (mühürlemiştir).''⁶⁹ diye zikrettiği pas işte budur''⁷⁰ hadisi musibetin uhrevî karşılığına yönelik arzu ve motivasyonu teşvik etmektedir. Allah'a olan güveni tam, musibetler karşısında sabırlı ve ümitvar olmayı tavsiye etmektedir. Bu, hem dünyada huzurlu bir yaşam sürmenin hem de ahiret için yatırım yapmanın bir yoludur. Bu yaklaşım, musibetin dünyevi acı ve kayıplarının ötesinde, sabır ve metanetle karşılanması durumunda önemli bir manevî kazanıma dönüşebileceği doktrinini destekler. Bu, müminin zorluklar karşısında psikolojik dayanıklılığını artırmaya ve olumsuz deneyimlere anlamlı bir perspektif kazandırmaya yardımcı olabilir.

Sonuç olarak, hadis metinleri belâ ve musibet kavramlarını, bireysel zorlukların anlamını ve bu zorluklar karşısında sergilenmesi gereken ahlaki tutumları sistematik bir şekilde ele almaktadır. Teslimiyet, sabır ve uhrevî telafî beklentisi, musibet olgusunun İslâmî düşüncedeki temel paradigmasını oluşturmaktadır. Bu çerçevede, müminin zorluklarla başa çıkma mekanizmalarını güçlendirmekte ve olumsuz deneyimlere anlamlı bir bağlam kazandırmaktadır. 'Belâ' ve 'musibet' kavramlarının analizlerinden hareketle, bu terimlerin insanın varlığını derinden etkileyen, travmatik yaşam olaylarını ve sınavları işaret ettiği anlaşılmaktadır. Ölüm, iflas, açlık, yoksulluk, kaza, hastalık ve doğal afetler (depremler, çığ gibi ölüm veya sakatlığa neden olan durumlar), söz konusu kavramların dünyadaki somut tezahürleri olarak değerlendirilmiştir.

1.3. Dua, Zikir, Tövbe ve İstiğfar Kavramları

Hadisler; dua, zikir, tövbe ve istiğfar gibi manevi pratikleri, müminin zorluklar ve musibetler karşısındaki en temel dayanağı ve psikolojik direnç kaynağı olarak konumlandırmaktadır. Hz. Peygamber'in, "Dua ibadetin ta kendisidir"⁷¹ şeklindeki ifadeleri, duanın sadece bir istek değil, aynı zamanda en üstün kulluk eylemi olduğunu vurgular. Zikir ise, hadislerde sıkça teşvik edilmiş; Allah'ı anmanın (zikretmenin),

⁶⁹ el-Mutaffifin 83/14.

⁷⁰ Tirmizî, bu hadis için 'Hasen Sahih' hükmünü vermiştir. Bkz. Tirmizî, "Zühd", 29.

⁷¹ Tirmizî bunun için 'Hasen Sahih' hükmünü vermiştir. Benzer bir rivayet olan '*Dua ibadetin özüdür (iliğidir/beynidir)*' hadisi ise lafzın senedinde olan bir kopukluk nedeniyle zayıf olarak görülmektedir. bkz. Tirmizî, "Deavât", 1.

bireyin kalbine huzur ve dinginlik verdiğine, ayrıca dünyevi sıkıntılardan bir çıkış yolu açtığına işaret edilmiştir. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in; "Allah, istiğfara devam eden kimsenin her sıkıntısı için bir çıkış yolu ve her kederi için bir ferahlık sağlar. Onu hiç ummadığı yerden rızıklandırır"⁷² mealindeki hadisi, istiğfar ve tövbenin, sadece günahları gidermekle kalmayıp, aynı zamanda bireyin psikososyal yaşamına somut faydalar sağlayan etkili bir başa çıkma stratejisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu mekanizmalar, kulun Allah ile olan bağını güçlendirerek, zorlu yaşam olaylarının üstesinden gelmede destekleyici ve motive edici bir inanç zemini oluşturur. Bu açıdan bakıldığında İslâm düşünce ve ibadet hayatının merkezinde yer alan dua, zikir, tövbe ve istiğfar kavramları, kulun Allah ile kurduğu manevi irtibatın temelini teşkil eden, birbiriyle etkileşimli ve tamamlayıcı unsurlardır. Bu kavramların felsefi ve pratik boyutları, Sünnet-i Nebeviyye'nin zengin metinleri olan hadisler ışığında akademik bir bakış açısıyla incelenecektir.

1.3.1. Dua Kavramı

Dua kelimesi, lügat anlamı itibarıyla *çağırarak, istemek, nidâ etmek, seslenmek ve davet etmek* gibi çeşitli manaları ihtiva etmektedir.⁷³ Bir diğer mana da, *Allah'a rağbet etmek, ona yönelmek* demektir.⁷⁴ Dua kelimesi ıstılahta insanın Allah'a fiiliyle ya da sözüyle yönelmesi yalvarıp halini arz etmesidir.⁷⁵ Dua, Allah'a yalvarmak, sığınmak, O'ndan yardım talep etmek ve temenni de bulunmaktır.⁷⁶ Bireyin her daim Allah'a yönelmesi, dua etmesi ve gerçek bir inançla O'nun her an kendisiyle birlikte olduğu şuuruyla hareket ederek ilahî destek alması, özellikle güçlüklerle karşılaştığı zamanlarda bu zorlukların aşılmasında ve bertaraf edilmesinde etkin bir potansiyele sahiptir. Belâ ve musibetlerin vuku bulduğu anlarda bireyin yüce yaratıcıya daha yoğun bir şekilde yakınlaştığı ve O'na sığındığı gözlemlenmektedir. Bu nedenle dua, bireyi kuşatan ve koruyan mühim bir güç olarak kabul edilmektedir. Dualar yaşanan zorlukların aşılmasına yardımcı olmakla birlikte, bu zorlukların anlamının idrak

⁷² Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha: Ve şey'un min fıkhihâ ve fevâ'idihâ (Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşr ve'l-Tevzî', 1415/1995)*, 6/105, adlı eserinde hadisi Hasen olarak değerlendirmiştir. Bkz. İbn Mâce, "Edeb", 57; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/248.

⁷³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, s. 257-258 ('deav' maddesi altında); Ayrıca Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, s. 317-318' de bu anlamlara değinilmektedir.

⁷⁴ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Kamusu'l-Muhit, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut trz., 4/329.

⁷⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2020) s. 145.

⁷⁶ Râgıb el-İsfahani, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'ân*, s. 169; Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in, *en-Nihaye fi Garibi'l-Hadis*, (Mektebetü'l-İslâmiye, y.y. 1963), 1/122.

edilmesine de katkı sağlamaktadır. Zorlukların bir imtihan olduğu ve nihayetinde bir mükâfatın vadedildiği inancı üzerinden bireyin anlam arayışına cevap vererek tatmin sağlayabilmektedir. Hayatın belirsizliklerini gidermeye yönelik bu anlamlandırma süreci, bireyin özgüvenini tesis etmekle birlikte karşılaştığı problem ve sıkıntılarla mücadele etme azmini ve gücünü artırabilmektedir.

Dua, bireyin içsel kaynaklarını, sınırlılıklarını ve potansiyel eksikliklerini idrak etmesine olanak tanıyan bir mekanizma olarak işlev görür. Bu idrak süreci, benlik farkındalığını derinleştirerek tutarlı bir yaşam oryantasyonunun geliştirilmesini destekler; aynı zamanda öz yeterlilik ve psikolojik dayanıklılık düzeylerini artırarak ümidi sürekli ve dinamik bir biçimde muhafaza etmeye katkıda bulunur. Bireyin deneyimlediği derin sıkıntıların, üzüntülerin ve endişelerin seviyesini azaltmada manevî bir dinginlik sağlayarak psikolojik iyi oluş haline katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle, bireylerin zor anlarda sorunlarla başa çıkarken maddi çabalarla beraber manevî bir araç olan duaya başvurdıkları ve bu durumu destekleyen çeşitli araştırmaların mevcut olduğu belirtilmektedir.⁷⁷ İnanç sahibi bir birey, dua, zikir ve ibadetler aracılığıyla Yüce Yaraticıya yakınlaşmaya ve başına gelen belâ ve musibetlerden kurtularak bir tür manevî rahatlama (nefes alma) arayışına girmektedir. Nitekim Hz. Peygamber; “Dua, ibadetin ta kendisidir”⁷⁸ buyurarak duayı ibadetin özü olarak tanımlamaktadır. Bu ifade, duayı diğer ibadet formlarıyla (namaz, oruç, zekât vb.) eşit tutmak yerine, onlara ruh veren ve hepsinin temelinde bulunan derin bir teslimiyet bilincini işaret eder. Hadis, kulun ihtiyaç ve acizliğini itiraf ederek Allah’a yönelmesinin, namaz ve oruç gibi şekli ibadetlerin ruhunu teşkil eden temel bir manevi yöneliş olduğunu ortaya koyar. Zira bütün ibadetler, kulun nihai olarak Rabbinden rahmet, mağfiret ve yardım talep etme arzusunun fiilî tezahürleridir. Dolayısıyla dua, kulun kendini en saf hâliyle Allah’a arz etmesi ve böylece kulluk kavramının özünü gerçekleştirmesidir. Bu bağlamda dua, zikir ve tövbe, yaratıcıya yakınlaşmayı temin etmekle birlikte manevî anlamda bir doygunluk sağlamaya yardımcı olmaktadır.

⁷⁷ Ali Ayten, *Tanrıya Sığınmak* (İstanbul; İz Yayıncılık, 2012, 1. Baskı) 45-46.

⁷⁸ Tirmizî bu hadis için ‘Hasen Sahih’ hükmünü vermiştir. Bkz. Tirmizî, “Tefsîr”, 3, 41; Ebû Dâvûd, “Vitr”, 23; İbn Mâce, “Duâ”, 1.

1.3.2. Zikir Kavramı

Zikir kavramı, İslâm düşünce sistematığı içerisinde geniş bir anlam yelpazesine sahip olup, bir nesnenin hatırlanması, telaffuz edilmesi anlamına gelmenin ötesinde; ‘şeref, şöhret, namaz (salât), dua, ilahî niyaz, Kur’ân-ı Kerîm, Kur’ân tilaveti, kitap, tesbih, şükür ve itaat’ gibi çeşitli dini ve ahlaki anlamları ihtiva etmektedir.⁷⁹ Bu bağlamda zikir, salt bir hatırlama eylemi olmanın ötesinde, zihinde mevcut olan bir olgunun anlamları üzerine derinlemesine tefekkür etmeyi (tezekkür) de kapsamaktadır.⁸⁰

İşlevsel açıdan zikir, müminin manevî dünyasında önemli bir koruyucu mekanizma olarak telakki edilmektedir. Rivayetlere göre zikir, yalnızca olası belâ ve musibetlere karşı bir kalkan vazifesi görmekle kalmayıp, aynı zamanda bireyin arzu ettiği hayırlı sonuçlara ulaşmasına ve afiyet içerisinde bulunmasına da yardımcı olmaktadır. Bu hususu teyit eden bir rivayette Hz. Peygamber, İbn Abbâs (ö. 68/687-88) aracılığıyla şöyle buyurmuştur: “İstiğfara devam edeni, çok okuyanı, Allah dertlerden, sıkıntılardan kurtarır. Ona, hiç beklemediği yerden rızık verir.”⁸¹ Bu hadis istiğfarın dertlerden kurtuluş ve rızık getirme vaadi, zikrullahın kapsamlı faydalarını göstermektedir. Zira istiğfar, Allah’ı anma (zikir) eyleminin tövbe ve arınma odaklı bir formu olarak görülmektedir. Kulun sürekli olarak hatalarını itiraf edip Allah’a yönelmesi, sadece manevî bir temizlik sağlamakla kalmaz; aynı zamanda iradeyi aktif olarak ilâhi inayete yöneltmek psikolojik huzuru ve beklenmedik maddi/manevî açılımları (rızık) celp eden sünnetullah ilkesini harekete geçirir. Dolayısıyla hadis, pasif bir kader inancı yerine, kulun sürekli zikir (çok okuyan/çok anan) ile aktif sorumluluk alarak ilâhi takdirin hayır yönünü çekebileceğini vurgulamaktadır. Böylece zikrin bireyin yaşamındaki çok yönlü olumlu etkilerini açıkça ortaya koymaktadır. Zikir, belâların defedilmesine, bireyin Allah’a yaklaşmasına ve musibetler karşısında psikolojik dayanıklılığın artırılmasına katkı sağlamaktadır.

⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, ‘zkr’ md.; Hasan el-Mustafavî, *et-Tahkik fî Kelimâti'l-Kur’âni'l-Kerîm*, ‘zkr’ md.; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur’ân*, ‘zkr’ md.

⁸⁰ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur’ân*, s. 328.

⁸¹ Ebû Dâvûd, “Vitr”, 26; Ayrıca bk. İbn Mâce, “Edeb”, 57. (Hadis âlimleri bu rivayetin senedinde (rivayet zincirinde) *el-Hakem b. Mus’ab* adında bir râvi olması sebebiyle, bazıları tarafından zayıf (yeterince güçlü olmayan) olarak nitelendirilmiştir. Ancak el-Nüh 71/10-12’de hadisin manası, Kur’an-ı Kerim’de Nuh Sûresi’ndeki ayetlerle de desteklenmektedir.)

Hadislerde belâ ve musibetlere karşı zikir manevî bir güç potansiyeli oluşturmaktadır. Nitekim bir hadiste; “Azîm (pek yüce) ve Halîm (yumuşak huylu) olan Allah’tan başka ilâh yoktur. Büyük Arş’ın Rabbi olan Allah’tan başka ilâh yoktur. Göklerin Rabbi, yerin Rabbi ve Kerîm (cömert) olan Arş’ın Rabbi Allah’tan başka ilâh yoktur”⁸² buyurulması bir vurguyu göstermektedir: Allah’ın büyüklüğünü (Azîm) ve buna rağmen kullarına karşı olan şefkatini (Halîm) itiraf ederek O’na sığınmayı içerir. Bu hadis zikrin, özellikle belâ ve musibetler karşısında şiddetli sıkıntı ve musibet anında okunması tavsiye edilmiştir. Bu tavsiye musibetin hafiflemesi ve rızkın açılması için istiğfarın sürekliliğini vurgulayarak zikrin aktif hale getirilmesi gerektiğini göstermektedir. Belâ ve musibetler karşısında zikir kulun kendi acizliğini itiraf edip mutlak gücü Allah’a teslim etmesidir. Bu, musibet karşısında çaresiz kalan insana tevekkül ve sığınma gücü verir. Nitekim “Güç ve kuvvet, yalnızca yüce ve büyük olan Allah’a aittir”⁸³ hadisi hicret esnasında Hz. Peygamber’e ilham olan ve güçsüzlük hissedilen anlarda manevî bir destek sağlayan temel güçlerden birinin zikir olduğunu göstermektedir. Bu zikirler, hadislerde sadece sözlü tekrar olarak değil, aynı zamanda kalbin teslimiyet ve rıza halini güçlendiren manevî birer pratik olarak sunulmaktadır.

Belâ ve musibetler karşısında zikir, musibetin neden olduğu psikolojik karmaşayı ve anlam krizini gidermekte merkezi bir rol oynar. Bunun en bariz örneğini Hz. Yunus’un duası ‘لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ’ *‘Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum!’* diyerek yalvardı.⁸⁴ şeklinde yer alan duası ve tevhid içerikli zikirleri, kulun kendini izolasyon ve çaresizlikten çıkarıp, varoluşu yeniden ilâhi takdirin merkezine yerleştirmesini sağlayan önemli bir faktör olarak görülmekle birlikte belâ ve musibetler karşısında manevî direnç ve motivasyon kaynağı oluşturmaktadır.

Zikir, manevî bir koruma ve kalkan işlevi görerek muhtemel belaları önlemeye veya hafifletmeye yardımcı olur. Hz. Peygamber çeşitli zikir formlarının koruyucu gücünü bildirmiştir: Bir hadiste, ‘بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي لَا يَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ’ (O Allah’ın adıyla ki, O’nun adıyla beraber olduğu zaman ne yerde ne

⁸² Buhârî, “Daavât”, 27; Müslim, “Zikir”, 83.

⁸³ Buhârî, “Daavât”, 50; Müslim, “Zikir”, 44.

⁸⁴ el-Enbiyâ 21/87.

de gökte hiçbir şey zarar veremez. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir) zikrini sabah ve akşam üç kere okuyana, sabaha ve akşama kadar hiçbir bela gelmeyeceği belirtilmiştir.”⁸⁵ Başka bir hadiste ise, “‘bir yere gelen kimsenin ‘أَعِذُّكُمْ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ ‘ (‘Yarattıklarının şerrinden Allah’ın tam kelimelerine sığınırım) okuması durumunda, o yerden ayrılıncaya kadar kendisine hiçbir şeyin zarar veremeyeceği ifade edilmiştir.”⁸⁶ Bu zikirler, Allah’ın isimlerinin anılmasıyla O’nun himayesine girmenin ve musibetlere karşı korunmanın fiili bir yolu olduğunu gösterir.

Sonuç olarak belâ ve musibetler karşısında zikir, müminin yalnızca dilinde tekrar ettiği bir söz değil; imanının temelini sağlamlaştıran, ilâhi takdire rızayı pekiştiren ve kriz anında psikolojik bütünlüğü koruyan aktif bir teslimiyet ve sorumluluk eylemi olarak görülmektedir. Zikir, müminin pasif kadercilikten uzaklaşarak aktif sorumluluk almasını sağlayan önemli bir mekanizmadır. Özellikle istiğfar gibi zikir formlarına devam etmek (mülaazemetü’l-istiğfâr), ilâhi takdirin musibetin vukuu kabulü ile kulun ahlaki yükümlülüğünü (tövbe ve arınma) birleştirir; bu da dertlerin hafiflemesi ve rızkın açılması gibi sonuçlar doğurur. Hadislerde vaat edilen günahların kefareti ve sıkıntı anındaki sükûnet, zikrin travmatik anlarda bilişsel dengeyi koruyan ve musibeti ceza yerine manevî bir arınma vesilesi olarak yeniden anlamlandıran işlevini gerçekleştirmektedir. Bu açıdan belâ ve musibetlere karşı zikir önemli bir destek ve motivasyon kaynağı olmaktadır.

1.3.3. Tövbe Kavramı

Tövbe kavramının dini terminolojideki yeri ve anlamsal çerçevesine bakıldığında; sözlükte Arapça kökenli bir terim olan ‘tövbe’ (توبة), ‘geri dönmek, rücû etmek, dönüş yapmak’⁸⁷ şeklinde çeşitli anlamlara işaret etmektedir. İstılahta ise tövbe, bireyin dini açıdan zemmedilen davranışları terk ederek övgüye mazhar olanlara yönelmesi şeklinde tanımlanmaktadır.⁸⁸ Tövbe, kişinin geçmişte gerçekleştirdiği ve günah addedilen fiillerden duyduğu nedâmeti, bu tür eylemleri tekrar etme imkânı ve kudreti

⁸⁵ Tirmizî, bu hadis için ‘hasen-sahih’ demiştir. Bkz. İbn Mâce, “Duâ”, 14; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 101/102; Tirmizî, “Deavât”, 13.

⁸⁶ Müslim, “Zikr”, 54.

⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, s. 86-87 (‘tevb’ maddesi altında). Ayrıca bkz. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi’l-Kur’ân*, s. 195-196.

⁸⁸ İlyas Çelebi, TDV İslâm Ansiklopedisi, ‘Tövbe’ mad. 41/248.

bulunsa dahi kesin bir biçimde bir daha işlememeye yönelik aldığı kararlılığı ifade eder.⁸⁹

Tövbe kavramı ilahî bağlamda ele alındığında, Allah’a nispet edildiğinde ‘kulun tövbesini kabul edip lütuf ve ihsanıyla ona yönelmesi’⁹⁰ anlamına gelmektedir. Beşerî ilişkilerde ise bireylerin birbirlerine karşı sergiledikleri hatalı davranışlardan dolayı pişmanlıklarını ifade etmek üzere ‘avf’ (af) ve ‘i’tizar’ (özür dileme) kavramları kullanılmaktadır.⁹¹ Bu bağlamda tövbe, Yüce Allah’ın kullarına bahsettiği önemli bir ilâhî lütuf olarak değerlendirilmektedir. Özellikle güçlük ve sıkıntı anlarında yüce bir kudrete sığınma ve af talebinde bulunma, bireyin psikolojik iyi oluş halini destekleyen bir faktör olarak kabul edilmektedir.

Tövbe kavramı, İslâmî ilimler literatüründe farklı disiplinler ve müellifler tarafından çeşitli açılardan ele alınmış olup, bu durum kavramın zengin ve çok katmanlı anlamsal yapısına işaret etmektedir. Söz konusu tanımlamalar, tövbenin yalnızca bireysel bir pişmanlık ve dönüş eylemi olmanın ötesinde, ahlaki ve sosyal boyutları da ihtiva ettiğini göstermektedir. Râgıb el-İsfahani (ö. 502/1108), tövbeyi bütüncül yaklaşımla ‘günahların tüm yönleriyle terk edilmesi’ şeklinde tanımlarken,⁹² Kuşeyrî’nin (ö. 465/1072) ‘şer’î açıdan kınanan davranışlardan iyi olana doğru bir dönüş’ şeklindeki ifadesi⁹³, tövbenin normatif bir çerçeve içinde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. İnanç düzleminde ise Kur’ân-ı Kerîm’deki bir ayete yapılan atıfla tövbe, ‘Allah’ın lütufu, keremi, şefkati ve merhametiyle tövbe-kâr kullarına yönelik gerçek bir yöneliş’ olarak anlaşılmaktadır.⁹⁴

Sözlük çalışmaları, tövbeyi ‘günah addedilen fiillerden vazgeçmek’ anlamında ele almaktadır.⁹⁵ Seyyid Kutub’un (1906-1966) ‘bireyin işlediği günahın manevî kirinden

⁸⁹ Muhammed Ali b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu İstîlâhâtî l-Funûn*, “Tvb” md. (İstanbul, 1984).

⁹⁰ Tövbenin Allah’a nispet edilen bu anlamı, özellikle Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın ‘Tevvâb’ (Tövbeleri çokça kabul eden) isminin geçtiği ayetlerin tefsirlerinde açıklanır. Bu konuda bkz. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi l-Kur’ân*, s. 195-196 (Burada ‘tevb’ kökü hem kulun hem de Allah’ın yönelişi bağlamında açıklanır). Ayrıca, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, ilgili ayetlerin (örneğin el-Bakara 2/160; en-Nisa 4/16-18; et-Tevbe 9/104) tefsirlerinde bu konuyu detaylıca işler.

⁹¹ et-Tevbe 9/94; en-Nur 24/22.

⁹² Râgıb el-İsfahani, *el-Müfredât fî Garîbi l-Kur’ân*, s. 75.

⁹³ Ebü’l-Kâsım Zeynü’l-İslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâle* (Mütercim: Ali Arslan), (İstanbul: Arslan Yayınları- 1978), s. 232.

⁹⁴ en-Nisâ, 4/17.

⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü l-Arab*, 1/233; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü l-Muhît*, s. 40.

*arınma vasıtası ve bu arınmayla birlikte Allah'a yönelme*⁹⁶ şeklindeki tanımı, tövbenin arınma sürecini içerdiğini vurgulamaktadır. Başka bir tanımda 'tövbeyi ertelemeyi bırakmak'⁹⁷ ifadesi ise tövbenin ivedilik ve samimiyet gerektiren bir eylem olduğuna işaret etmektedir. 'Allah'ın belirlediği normları ihlal eden kullar için yegâne af ve kurtuluş aracı'⁹⁸ şeklindeki tanımı, tövbenin ilahî rahmetle olan doğrudan ilişkisini vurgularken, 'tekrar günah işlememe konusundaki kesin karar ve bireyin iç huzuruna kavuşarak Allah'ın razı olduğu bir kul olma mutluluğunu deneyimlemesi'⁹⁹ ifadesi, tövbenin hem iradi bir eylem hem de psikolojik bir sonuç doğurduğunu göstermektedir.

Ahlakî bir perspektiften bakıldığında, tövbeyi 'geçmiş hataların neden olduğu içsel rahatsızlık ve kötü alışkanlıkların iyi huylarla ikame edilmesi' olarak tanımlamaktadır.¹⁰⁰ Sosyal boyutunu vurgulayan tanımda ise tövbeyi, 'Allah'a karşı gelmekten vazgeçmenin yanı sıra, başkalarının haklarını yerine getirme çabası'¹⁰¹ olarak tövbeyi ele almaktadır. Sonuç olarak, genel bir değerlendirme yapıldığında tövbe, Allah'ın emrettiği fiilleri yerine getirme ve yasakladığı davranışlardan kaçınma şeklinde özetlenebilir.

İslâm dininin hata ve günahlardan bağışlanma talep etmeye, tövbe etmeye önem vermekte olduğunu görmekteyiz. Bu konu da hadislere bakıldığında birçok hadisin yer aldığını açıkça görmek mümkündür. Tövbenin İslâm açısından önemini görmek için hadislere baktığımızda Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu görmekteyiz; "Nefsim kudret elinde olan Zât'a (Allah'a) yemin ederim ki, eğer siz hiç günah işlemeseydiniz, Allah sizi toptan helak eder; günah işleyen, sonra da Allah'tan bağışlanma dileyen (istiğfar eden) bir kavim yaratır ve onları mağfiret ederdi (bağışlardı)."¹⁰² Söz konusu hadis, insan doğasının fitrî zafiyetini ve bunun neticesinde ortaya çıkan günah ve hataya meyyal oluşunu ontolojik bir gerçeklik olarak konumlandırır. Bu bağlamda,

⁹⁶ Seyyid b. Kutb b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî, *Fî Zilâli'l-Kur'ân* (İstanbul, Dünya Yayıncılık, 1991) 5/404.

⁹⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 238; Geylani, Seyyid Abdul Kadir, *İlim ve Esrar Hazinesi Ğunyetü't-Tâlibîn* (Mütercim: A. Faruk Meyan) (İstanbul, Bereket Yayınevi, 1979) s. 213.

⁹⁸ Mehmet Katar, *Yahudilikte Hristiyanlık ve İslâm'da Tövbe* (Ankara, Andaç Yayınları, 2003) s. 12.

⁹⁹ Asım Yapıcı, *İslâm'da Tövbe ve Dini Yaşayıştaki Rolü* (İstanbul, Beyan Yayınları, 1997) s. 87.

¹⁰⁰ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhya-u Ulumi'd-Din* (Mütercim: Ahmet Serdaroglu), (İstanbul, Bedir Yayınevi, 1975) 4/ 10.

¹⁰¹ Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtîmî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye* (Kahire: thk. Osman Yahya, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb (Mısır/Kahire), 13/ 298.

¹⁰² Müslim, "Tövbe", 9; Tirmizî, "De'avât", 105; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/305.

günahların ve hataların vuku bulması, kulluk mertebesinin bir gereği olarak değerlendirilirken, Allah'ın merhamet (rahmet) ve bağışlama (mağfiret) sıfatlarının tecelli etmesi için bir zemin hazırlar. Bu durum, belâ ve musibetler açısından incelendiğinde, işlenen günahlar kişinin manevî hayatındaki birer musibet veya noksanlık olarak kabul edilir; ancak ardından gelen samimi tövbe ve istiğfar eylemi, ilâhi af ve mağfireti cezbederek, bu manevî musibetin en köklü şekilde bertaraf edilmesini ve kulun Allah'a olan yönelişinin güçlenmesini temin eden esaslı bir kurtuluş mekanizması işlevi gördüğünü göstermektedir. Dolayısıyla, hadis, kulluk yolunda karşılaşılabilecek hataların kaçınılmazlığını kabul etmekle birlikte, asıl vurguyu ilâhi affın kapsayıcılığına ve kulun hatadan dönüş sorumluluğuna yaparak, belâ ve musibetler karşısında tövbenin aslında manevî dirilişin yolunu işaret etmekte olduğu göstermektedir.

Hadiste, Hz. Muhammed'in kendi pratiği üzerinden tövbe olgusunun Müslümanlar nezdindeki merkezîyetini ve önemini açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Hadiste yer alan “Vallahi ben, günde yetmiş defadan fazla Allah'tan beni bağışlamasını dilerim ve tövbe ederim”¹⁰³ beyanı, O'nun günahlardan münezze olmasına rağmen, istiğfar ve tövbe halinde bulunmasının, ümmeti için mühim bir örneklik teşkil ettiğini teyit etmektedir. Bu bağlamda, Hz. Peygamberin bu ameli, yalnızca ibadet ve ilâhî yaklaşma vasıtası olmakla kalmayıp, aynı zamanda ümmetine yönelik dolaylı bir teşvik ve rehberlik işlevi de görmektedir. Zira O'nun bu denli sık tekrar eden tövbe eylemi, müminlerin de kendi noksanlıkları ve kusurları karşısında benzer bir bilinçle hareket etmelerini ve Allah'a yönelmelerini telkin etmektedir. Dolayısıyla, söz konusu hadis, tövbenin bireysel ve kolektif düzeyde daima canlı tutulması gereken temel bir erdem olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca bu hadis Hz. Peygamber'in dahi günde yetmiş defadan fazla tövbe etmesiyle, tövbe ve bağışlanma dileminin sadece büyük günahlardan kurtulmak için değil, aynı zamanda belâ ve musibetleri def etmede bir kalkan görevi gördüğünü açıkça ortaya koyar. Tövbe etmek, kişinin farkında olduğu veya olmadığı noksanlıklarını, kusurlarını ve zafiyetlerini itiraf etmesi anlamına gelir ki, bu durum ilâhi rızadan uzaklaşmaya neden olabilecek tüm olumsuzluklara karşı bir korunma tedbiridir. Bu bağlamda, sürekli ve samimi tövbe, ilâhi rahmeti celbederek, kişinin hayatındaki olası dünyevî veya uhrevî belâ ve musibetlerin hafiflemesine,

¹⁰³ Buharî, “Da'avat”, 3; Müslim, “Zikir”, 42.

ertelenmesine ya da tamamen ortadan kalkmasına vesile olan, sürekli bir temizlenme ve arınma sürecini ifade eder.

Hadislerde geçtiği üzere, peygamberin tövbeye atfettiği çeşitli rivayetlere rastlanmaktadır. Bu bağlamda nakledilen bir diğer hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Allah Teâlâ gündüz günah işleyenin tövbesini kabul etmek için geceleyin elini açar. Geceleyin günah işleyenin tövbesini kabul etmek için de gündüzün elini açar. Güneş battığı yerden doğuncaya kadar böyle devam edip gider.”¹⁰⁴ Bu ifade, ilahî rahmetin ve tövbe kapısının sürekli açık olduğuna işaret eden güçlü bir metafordur. Güneşin batıdan doğması kısmı, tövbe için tanınan sürenin kıyamet vaktine kadar devam edeceğini imâ etmektedir. İlahi mağfiret kapısının sürekli açık olduğunu ifade ederek, belâ ve musibetlere yol açan günahlardan dönmek için kullara tanınan sürenin, kıyamet alâmetleri ortaya çıkana kadar kesintisiz devam eden mutlak bir rahmet fırsatı olduğunu vurgular. Bir diğer hadiste ise Hz. Peygamber, Allah’ın kulunun tövbe etmesi karşısında duyduğu memnuniyeti, “Sizden birinin ıssız çölde kaybettiği devesini bulduğu zaman olan sevincinden çok daha fazladır”¹⁰⁵ şeklinde bir teşbih yoluyla ifade etmektedir. Bu, soyut bir kavram olan ilahî memnuniyetin, insanoğlunun deneyimleyebileceği en yoğun sevinçlerden biri üzerinden somutlaştırılarak anlaşılmasını kolaylaştırmakta ve Allah’ın kullarına olan derin merhametini ve affetme arzusunu etkileyici bir biçimde ortaya koymaktadır.

Tövbenin kabul zamanına ilişkin bir diğer mühim hadiste ise Hz. Peygamber, bireyin hayatı boyunca gerçekleştireceği tövbelerin geçerli olacağını beyan ederek buyuruyor: “Bir kul can çekişmeye başlamadığı sürece, Allah Teâlâ onun tövbesini kabul eder.”¹⁰⁶ Bu hadis, Müslüman ferde, ümitsizliğe düşmeden son nefesine kadar tövbe ve istiğfara devam etme motivasyonu sunar. Teolojik açıdan, tövbe vaktinin ne zaman sona ereceği sorusuna net bir cevap vererek, iman ve tövbenin gayb âlemine geçişten önce tamamlanması gerektiğini kesinleştirir. Bu rivayet, İslâm’ın tövbeye tanıdığı geniş kapsamı ve insanın her an pişmanlık duyarak ilahî rahmete yönelebileceği gerçeğini de vurgulamaktadır. Ölüm anının yaklaşmasıyla birlikte bireyin iradi eylemlerinin sınırlandığı ve gayb âlemine ilişkin bilgilerin

¹⁰⁴ Müslim, “Tevbe”, 32.

¹⁰⁵ Buhârî, “Da’avât”, 3; Müslim, “Tevbe”, 7; Tirmizi, “Da’avât”, 100.

¹⁰⁶ İbn Mâce, “Zühd”, 30; Tirmizî, “Da’avât”, 103; Yaşar Yiğit, ‘İslâmî Kimliğin Kazanılmasında Tövbelerin Rolü ve Önemi’, *Diyanet Aylık Dergi*, s. 131.

belirginleşmeye başladığı düşünüldüğünde, bu hadis, tövbenin dünyevi yaşamın son anına kadar geçerli bir imkân olduğunu teyit etmektedir. Bu hadis, belâ ve musibetlerle en köklü ve nihai irtibatı kurar; zira can çekişme anı (gargaratu'n-nefsi), kişinin yüz yüze geldiği en büyük ve geri dönülmez musibet olan ölümün hemen öncesidir. Hadis, bu son ve kesin musibet gelip çattığı an haricinde, kulun işlediği ve manevî hayatına musibet olarak yazılan her tür günahın dönüşünün ve bu dönüşle ilâhî bağışlanmayı elde etmesinin mümkün olduğunu teyit eder. Dolayısıyla, tövbenin kabul süresini ölümün son anına kadar uzatarak, kulun musibetlerden arınma ve kurtuluş ümidini son nefese kadar canlı tutan bir rahmet ilkesini beyan etmektedir. Netice itibarıyla, aktarılan bu üç hadis, İslâm dininde tövbe kavramının merkeziyetini, Allah'ın kullarına yönelik sonsuz rahmetini ve affediciliğini açıkça sergilemekte ve belâ ve musibetler açısından önemli bir konumda olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber bu rivayetler aracılığıyla ümmetini sürekli tövbe etmeye teşvik etmekte ve ilahî mağfirete yönelmenin her daim bir kurtuluş vesilesi olduğunu bildirmektedir. İslâm dininde tövbe kavramının temel bir prensip ve insan doğasının kaçınılmaz bir unsuru olarak kabul edildiğini güçlü bir biçimde teyit etmektedir.

“Her insan hata işler. Hata yapanların en hayırlısı ise, tövbekâr olanlardır”¹⁰⁷ şeklindeki ifadesiyle, insan fitratının kusurluluktan münezze olmamasını, ancak bu kusurlar karşısında en değerli ve arzu edilen davranışın nedamet göstererek tövbe etmek olduğunu belirtmektedir. Bu rivayet, tövbenin yalnızca vuku bulan bir günahın telafisi mekanizması olmanın ötesinde, bireysel tekâmül ve ilahî yakınlığın tesisinde kritik bir role sahip olduğunu işaret etmektedir. Bu nebevî beyan, insan fitratının kusurlu ve zafiyetli olduğunu temel bir gerçeklik olarak ortaya koyarak, günah ve hataların birer manevî musibet olduğunu kabul eder. Zira hata, kulun ilâhî rızadan uzaklaşmasına neden olan bir aksaklıktır. Ancak hadisin esas vurgusu, bu musibetin kaçınılmazlığına rağmen, tövbekâr olmanın en hayırlı yol olduğudur. Bu durum, hatanın getirdiği manevî musibetten kurtulmanın ve ilâhî rahmete yeniden erişmenin tek ve mutlak yolunun samimi bir pişmanlık (tövbe) ve bağışlanma dilemek (istiğfar) olduğunu gösterir. Böylece hadis, kulun hayatında karşılaştığı bu musibetlerden, aktif bir yöneliş ve arınma çabasıyla en iyi şekilde çıkabileceğini beyan ederek, ümit kapısını daima açık tutar. Hadiste; “Bir kul günah işler ve ‘yarabbi günahımı affet’ der.

¹⁰⁷ Hadis Hasen'dir. Bkz. Tirmizî, “Kıyâmet” 50; İbnu Mâce, “Zühd”, 30.

Bunun üzerine Allah ‘kulum bir günah işledi ve bildi ki, günahları affeden ve günah sebebiyle cezalandıran bir Rabbi vardır. Bu durum üç defa tekrar eder. Dördüncü de kul tekrar günah işleyip ‘Allah’ım affet’ deyince, Allah da ‘kulum günah işledi ve günahlarını affeden veya günahı sebebiyle kendisini sorguya çeken bir Rabbi olduğunu bildi. Dilediğini yap. Ben seni affettim’’¹⁰⁸ ifadesi Allah Teâlâ’nın kullarının tövbelerine karşı beslediği derin merhameti ve engin mağfireti çarpıcı bir şekilde tasvir etmektedir. Kulun bir günah işlemesi akabinde pişmanlık duyarak Allah’a yönelmesi ve af talebinde bulunması üzerine vaki olan ilahî cevaplar, sınırsız ilahî rahmet ve mağfiretin tezahürünü sergilemektedir. Hadiste tekrar eden “kulum bir günah işledi ve bildi ki, günahları affeden ve günah sebebiyle cezalandıran bir Rabbi vardır’’¹⁰⁹ ifadesi, tövbenin temelinde olan inancın ve kulun bu idrakle hareket etmesinin ehemmiyetini vurgulamaktadır. Dördüncü vakada Allah’ın “Dilediğini yap. Ben seni affettim” buyurması, tövbe eden kulun samimiyetine ve ilahî bağlılığına atfedilen bir mükâfat olarak telakki edilebilir. Bu hadis, tövbe kapısının kullar için daima açık olduğunu ve ilahî affin tecellisine ne denli yakın olunduğunu müjdelemektedir. Hz. Peygamber dinimizin tövbeye verdiği önem; “Kul bir günah işlediği zaman kalbinde siyah bir leke oluşur. Allah’tan af dileyip tövbe ederse, o leke gider ve kalbi temizlenir. Şayet insan günah işlemeye devam ederse, kalbinde oluşan siyah leke daha da artar ve onun bütün ruhunu sarmaya başlar. Kur’ân’da Allah’ın ‘hayır! Doğrusu onların yaptıkları şeyler kalplerini paslandırıp köreltmıştır’ dediği pas işte budur.’¹¹⁰ ‘Benim de kalbim dumanlanır ve Allah’a günde yüz defa tevbe ve istiğfar ederim’.¹¹¹

Bir kutsi hadiste Allah’u Teâlâ tövbe hakkında buyurmuştur ki “Ey insan! Sen tövbe edip, benim affetmemi ümit ettikçe, ne kadar günah işlemiş olsan da aldırmam. Seni affederim. Ey insan! Senin günahın gökyüzünün bulutları kadar olsa bile sen benden af dilediğin müddetçe, günahının çokluğuna bakmam seni affederim. Ey insan! Bana yeryüzü dolusu hata ile gelsen, sonunda hiçbir şirk koşmaksızın bana kavuşsan seni arz dolusu mağfiretimle karşılarım.”¹¹² Bu hadis bir nevi kullara müjde vermektedir kullar hata yapmakla meşhurdur ancak bu hatalardan ders çıkarmak ve bir

¹⁰⁸ Buhârî, “Tevhid” 35; Müslim, “Tevbe”, 29.

¹⁰⁹ Buhârî, “Tevhid” 35; Müslim, “Tevbe”, 29.

¹¹⁰ İbni Mâce, “Zühd”, 29; Tirmizî, “Tefsir, Mutaaffin”, 3331. (Sihhat derecesi, Hasendir.)

¹¹¹ Müslim, “Zikr”, 41; Ebû Dâvûd, “Salât” 361.

¹¹² Tirmizî, hadisi rivayet ettikten sonra ‘Bu, Hasen Garib bir hadistir’ ifadesini kullanmıştır. Bkz. Tirmizî, “Da’avat”, 106.

daha tekrar etmemek kulun görevidir. Bu hataların farkına varıp tövbe etmek neticesinde kulun affedileceği hadisler ışığında görmek pek mümkündür bu hadiste kulun tövbe etmesi durumunda affedileceğini müjdelemektedir. Bu ilâhi hitap, günahların ne kadar büyük olursa olsun (gökyüzünün bulutları kadar veya yer dolusu hata), tövbe ve af dileme eylemi devam ettiği sürece, Allah'ın affediciliğinin (mağfiretinin) bu musibetlerin boyutundan çok daha büyük olduğunu net bir şekilde vurgular. Günahların birer musibet olarak kişiyi Allah'tan uzaklaştırma potansiyeli olmasına rağmen, burada tek bir şarta bağlı mutlak bir güvence verilmektedir: Şirk koşturmak dolayısıyla hadis, en büyük musibet olan şirkten sakınıldığı müddetçe, kulun her türlü musibetten (günahlardan) tövbe yoluyla temizlenerek, Allah'ın rahmetiyle karşılanacağını ve bu belâ ve musibetlerin etkisizleştirileceğini beyan eden, ümit verici ve kapsayıcı bir ilâhi vaattir. Yukarı da zikredilen hadisler, İslâm dininin tövbeye verdiği derin değeri ve kapsamlı yaklaşımı teyit etmektedir. İnsanın hata yapabilen bir varlık olduğu gerçeği kabul edilmekle birlikte, bu hataların telafisi için tövbe imkânı sunmak ve belâ ve musibetlerin etkisinin minimal seviyeye indirilmesinde yardımcı olan bir etken olarak görülmektedir. Bu hadisler, müminler için hem bir ümit kaynağı teşkil etmekte hem de mütemadi bir nefis muhasebesi ve tövbe bilinciyle yaşamaları gerektiği yönünde bir hatırlatma işlevi görmektedir.

İlâhî irade, yaratılan kulların amelî sadakatini sınamak amacıyla belirli musibetleri takdir eder; bu musibetler, kulun sergileyeceği ahlâkî tepki ve tutumun niteliğini açığa çıkarır. Nitekim ayeti kerîme de '*...Andolsun ki biz onlardan öncekileri denedik ki, Allah doğru olanları bilsin ve yalancıları da bilsin (ortaya çıkarsın)*'¹¹³ buyurarak Allah insanoğluna birtakım belâ, musibet, zorluk olabilir nimet ve bolluk olabilir çeşitli vesileler ile imtihana tabi tutmakta, inanan samimi olan mümini münafıktan ayırt edilmesini sağlamaktadır. Tüm bunlarla birlikte birde Allah'ı Teâlâ buyurdu ki; '*Görmüyorlar mı onlar, her yıl bir iki defa (çeşitli belâlarla) deneniyorlar da yine de tövbe etmiyorlar, ibret almıyorlar*'¹¹⁴ şeklinde buyurarak Allah'ın insanları denemek için amacıyla farklı şekillerde belâ ve musibetlere muhatap kıldığını göstermekte ve bunun sonucunda tövbe etmenin gerekliliğinden bahsederek tövbe etmenin sevap ve rahmet olarak insanoğluna geri döneceğine işaret etmektedir. Belâ ve musibetlerden

¹¹³el-Ankebut 29/2-3.

¹¹⁴et-Tövbe 9/126.

sıkıntılardan kurtulmasının asıl yegâne yolu da günahlarından pişman olarak tövbe etmekten geçmektedir. Bu doğrultuda tövbe, bireyin Yaraticısına olan yakınlığını pekiştiren bir arınma mekanizmasıdır. Tövbe, dışsal düzeyde hadislerle desteklendiği gibi, dünyevî sıkıntı ve belâların def'ine yardımcı olurken; içsel düzeyde ise vicdan azabı ve suçluluk kompleksi gibi negatif psikolojik yükleri hafifleterek dengeli, olumlu ve sağlıklı bir ruh hâli tesis edilmesine imkân tanımaktadır.

İslâm inancında belâ ve musibetler ile tövbe arasında derin bir ilişki bulunur. Kur'an-ı Kerim'deki temel prensibe göre, başımıza gelen sıkıntıların çoğu, aslında kendi ellerimizle işlediklerimiz yüzündendir ve birçoğunu da Allah Teâlâ affeder. Nitekim Şûrâ Sûresi'nde¹¹⁵ musibetlerin bir kısmının günahların bir sonucu ve cezası olabileceğini açıkça belirtir. Bu bağlamda, musibetlerin ortadan kalkması veya hafiflemesi için en etkili yol samimi bir pişmanlık olan tövbedir. Tövbe, günahların silinmesine vesile olarak musibetlerin sebebinin ortadan kaldırır. Hadislerde, tövbenin önemi vurgulanarak, “günahtan tövbe eden kimsenin, hiç günahı olmayan kimse gibi olduğu”¹¹⁶ bildirilmiştir. Dolayısıyla, tövbe ve istiğfar hem günahların lekesini siler hem de Allah'ın rahmet ve affına sığınarak O'nun azabını ve bu azabın bir yansıması olan belâları def etme ümidini taşır.

1.3.4. İstiğfar Kavramı

İstiğfar kelimesi, sözlükte bir şeyin üzerini örtmek anlamına gelmektedir. İstılahta istiğfar, bireyin Allah'tan geçmişte işlediği günahların örtülmesini veya affedilmesini niyaz etmesi ve O'nun mağfiretini talep anlamlarını ihtiva etmektedir.¹¹⁷ Bu istek, ‘*Ya rabbi bana mağfirette bulun, bizi aff mağfiret et, affını ister ve niyaz ederim*’¹¹⁸ şeklinde dua ve niyaz ifadeleriyle Cenâb-ı Hakk'a yönelmeyi kapsamaktadır. Kur'an-ı Kerim bağlamında, istiğfar kavramının Allah'ın *Ğaffâr* ve *Ğafûr* sıfatlarıyla ilişkilendirilmesi, ilahî kudretin günahları örtücü ve affedici niteliğine işaret etmektedir.¹¹⁹ Yaygın olarak istiğfar, bağışlanma talebi olarak anlaşılmakta olup,¹²⁰

¹¹⁵ eş-Şûrâ 42/30.

¹¹⁶ Hadisin sıhhat durumu; Hasen'dir. Bkz. İbn Mâce, “Zühd”, 30; Süleymân b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. Thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefi (Musul: Mektebetü'l-Ülûm ve'l-Hikem, 1983), 10/150.

¹¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/25-26; Hüseyin Kâzım Kadrî, *Türk Lûgati* (İstanbul: TDK Yayınları, 1943) 3/581-582.

¹¹⁸ İsmail Karaçam, *Dinî Terimler Sözlüğü* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005) s. 51.

¹¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/25-26.

¹²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/26.

İslâm alimleri tarafından bu kavramın öncelikle dilsel bir ifadeyle hayata geçirilmesi gerektiği yönünde görüşler bulunmaktadır.¹²¹ İstiğfarın bireyin ilahî affa olan ihtiyacının bilincinde olarak, geçmişteki hatalarından dolayı pişmanlık duyması ve bu pişmanlığını dilsel ifadelerle Allah’a arz etmesini içerir.¹²² Ancak, bu talebin yalnızca dilsel düzeyde kalmayabileceği, kalbi bir yönelişle veya her iki veçhenin birlikte tezahürüyle de gerçekleşebileceği belirtilmektedir.¹²³ Bu bağlamda, dilin istiğfarı, af talebini içeren belirli cümlelerin telaffuz edilmesinden ibaretken,¹²⁴ kalbin istiğfarı ise duygusal ve düşünsel düzeyde bağışlanma arzusunu ifade etmektedir.¹²⁵ Genel bir perspektifle bakıldığında, istiğfar kavramı, Allah’tan af ve mağfiret dilemek suretiyle işlenen hata ve günahların bağışlanması talebinde bulunmak anlamlarına gelmektedir.

İslâm inancının temel direklerinden olan istiğfar, sadece bireysel günahların temizlenmesi işleviyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda toplumsal ve bireysel düzeyde belâ ve musibetlerin def edilmesinde manevî bir kalkan görevi üstlenir. İslâmî kaynaklar, istiğfarın bu koruyucu gücünü açıkça ortaya koyar ve onu Allah ile kul arasındaki ahdi tazeleyen, arınma ve yeniden inşa sürecinin anahtarı olarak konumlandırır. Bu bağlamda, istiğfarın musibetlere karşı gücü, hem ilâhî azabın genel olarak engellenmesi hem de sıkıntıların hafifletilip bir çıkış yolunun bulunması şeklinde iki ana eksenle incelenebilir;

İlahi azabı defetme ve güvenlik mekanizması olarak istiğfar ele alındığında; Kur’an-ı Kerim, istiğfar eden toplulukların azaptan emin olacağına işaret ederek bu manevî kalkanın gücünü vurgular. Nitekim Yüce Allah şöyle buyuruyor: *‘Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi. Bağışlanma dilerlerken de Allah onlara azap edecek değildir.’*¹²⁶ Bu ayet, Peygamberin varlığının sona ermesinden sonra dahi, istiğfarın ilâhî azabın bir sigortası olarak devam edeceğini net bir şekilde ortaya koyar. İstiğfar, kulun acizliğini, Rabbine muhtaçlığını ve O’nun azameti karşısındaki teslimiyetini ifade eden samimi bir ikrar olduğundan, bu manevî duruş,

¹²¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, 2/435.

¹²² İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 5/25-26; Muhammed b. Abdurrezzak el-Hüseynî Ebû’l-Feyz Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs* (Dâru’l-Hidâye, ts.), 13/247; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, 367-368; Hüseyin Kâzım Kadîrî, *Türk Lûgati* (İstanbul: Türk Dil Kurumu, 1943), 3/582.

¹²³ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1989 (veya 1988)), 11/537.

¹²⁴ Buhârî, “Da’avât”, 2.

¹²⁵ Asım Yapıcı, *İslâm’da Tövbe ve Dinî Yaşayıştaki Rolü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), s. 51.

¹²⁶ el-Enfal 8/33.

azabı gerektiren nedenleri ortadan kaldırır belâ ve musibetlere karşı bir nevi koruyucu bir kalkan görevi üstlenir. Zira, kullar günahlarını itiraf edip af diledikçe, Allah'ın rahmet ve mağfireti, musibet ve azabın önüne geçer.

Sıkıntılarda ferahlık ve beklenmedik rızık kapıları olarak ise istiğfar; musibetlere karşı gücü, sadece azabı engellemekle kalmaz, aynı zamanda mevcut sıkıntıların aşılmasına ve rızkın artmasına da vesile olur. Hadislerde bu husus, Hz. peygamberin müjdesiyle pekiştirilmiştir: “Kim istiğfara devam ederse (onu bırakmazsa), Allah ona her sıkıntıdan bir çıkış yolu, her kederden bir ferahlık yaratır ve onu ummadığı yerden rızıklandırır.”¹²⁷ Bu hadisi aynı zamanda, istiğfarın, sadece ahiret saadetini değil, aynı zamanda dünya hayatındaki tasa, keder ve gam gibi psikolojik ve maddi sıkıntıları gidermede pratik bir çözüm yolu sunduğunu gösterir. Sürekli istiğfar, kulun kalbinde manevî bir uyanıklık ve Rabbe yöneliş sağladığı için, kişiyi musibetlere karşı daha metanetli kılar, kararlılığını artırır ve ilâhi yardımın tecellisine zemin hazırlar. Yukarıda verilen bu hadis, istiğfarın sürekliliğini (devam etme şartını) hem dünyevi sıkıntıların (belâ ve musibetlerin) hem de manevî kederlerin aktif birer çözücü anahtarı olarak sunar. İstiğfar, geçmişteki günahların ve kusurların sebep olduğu manevî ağırlığı kaldırarak, kişiye hem psikolojik bir ferahlık hem de fiili sıkıntılardan bir çıkış yolu (kurtuluş) vaat eder. Bu vaat, aynı zamanda rızıklandırmayı da içermekle, musibetlerin genellikle neden olduğu maddi ve manevî darlıkların ortadan kalkacağına işaret eder. Dolayısıyla, istiğfar, sadece günahların affını dilemek değil, aynı zamanda Allah'ın kader planındaki zorluklara (belâ ve musibetlere) karşı O'ndan yardım, kolaylık ve bereket talep etmenin en etkili ve kapsamlı manevî eylemi olarak değerlendirilir. Ayrıca Kur'an'da Hz. Nûh'un kavmine seslenişinde de bu etki açıkça görülür: *‘Rabbinizden bağışlanma dileyin, şüphesiz O çok bağışlayıcıdır. (O’ndan bağışlanma dileyin ki,) size gökten bol bol yağmur indirsın. Sizi mallar ve oğullarla desteklesin, size bahçeler ihsan etsin ve sizin için ırmaklar akıtsın.’*¹²⁸ Bu ayetler, istiğfarın doğal afetler, ekonomik zorluklar ve nesil/bereket gibi dünyevi musibetlere karşı dahi ilâhi bir lütuf kapısı açtığını, rızkın genişlemesinde bir sebep-sonuç ilişkisi kurduğunu ortaya koyar. Dolayısıyla, istiğfar, kulu musibet anında çaresizliğe düşmekten kurtaran ve ümidini diri tutan güçlü bir sığınaktır. Bu açıdan istiğfar belâ

¹²⁷ Elbânî, ‘Silsiletü’l-Ehâdîsî’s-Sahîha’, 6/105; adlı eserinde hadisi Hasen olarak değerlendirmiştir. Bkz. İbn Mâce, “Edeb”, 57; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/248.

¹²⁸ el-Nûh 71/10-12.

ve musibetler karşısında önemli bir güç potansiyeli oluşturmakta yaşanan zorluk neticesinde rahat bir soluk alınmasını tevekkül ve sabırla yaşanan olumsuz durumlardan kurtulmayı sağlamaktadır.

1.4. Hadislerde Musibetler Karşısında Dua ve Zikir

Hadisler, belâ ve musibet olgularını, bireyin gelişim ve sadakatini sınanan birer imtihan-ı ilahi mekanizması olarak konumlandırmaktadır. Bu zorlu yaşam olayları karşısında bireysel dayanıklılığın korunması ve musibetin def'i sürecinden asgari zararlar kurtulması, kişinin etkin manevî güç kaynaklarına erişimine bağlıdır. Bu bağlamda, dua ve zikir pratikleri, bireyin psikososyal ve inanç dayanağını oluşturan manevî bir kalkan işlevi görmektedir. Dua, kulun acziyetini kabul ederek ilâhi kudrete yönelişini ve tevekkül halini pekiştirirken, zikir ise Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği üzere kalbe huzur ve sükûnet vererek musibet anındaki kaygı ve çaresizlik hissini minimize eden bir strateji sunar; böylece birey, zorlukları göğüslemede gerekli olan psikolojik ve manevî mukavemeti sürdürebilir. Çünkü insan herhangi bir zorluk, sıkıntı, belâ ve musibet gibi korku ve endişeye sebep olan durumla yüzleştğinde, söz konusu durumlarla başa çıkmada kendisini yeterli görmeyip acizliğini fark ederek Allah'a yalvarıp yakarmaya yönelir.¹²⁹ İslâm'da, belâ ve musibetlere karşı geliştirilen savunma mekanizmaları incelendiğinde, dua, zikir, tövbe ve istiğfar pratikleri, bedensel arınmanın manevî alandaki karşılığı olarak merkezî bir rol üstlenir. Hadislerde işaret edilen bu yaklaşım, müminin abdest ve gusül ile fiziksel kirlere arınarak ibadete hazırlanması gibi, dua ve zikir vasıtasıyla da kalbini ve ruhunu günahların ve gafletin kirliliğinden temizlemesini öngörür. Bu temizlik, bireyi ruhsal doygunluğa ve berraklığa ulaştırarak, musibetlerin neden olduğu olumsuz psikolojik ve manevî etkileri bertaraf etmede bir ön koşul teşkil eder. Dolayısıyla, dua ve zikir, sadece ilâhi yardım talep etme eylemleri değil, aynı zamanda zorluklar karşısında bireyin imanî ve psikolojik bütünlüğünü koruyan, musibetlerin yıkıcı etkisini hafifleten aktif bir arınma ve güçlenme süreci olarak işlev görmektedir.

Hadislerde dua, bireyin karşılaştığı belâ ve musibetler karşısında manevî bir güç potansiyeli teşkil eden temel bir pratik olarak konumlandırılmaktadır. Bu durum,

¹²⁹ Sabri Yılmaz, *Mâtürîdî Bir Bakışla İnsanın Yeryüzü Macerasında Dua ve İşlevi*, Dini Hayatımızın Temel Taşları Hanefilik-Mâtürîdîlik-Yesevîlik, Ed. Sabri Yılmaz-Bülent Çelikel (İzmir, Türk Ocakları Derneği İzmir Şubesi Yayınları, 2021) s. 189.

duanın asla karşılıksız kalmayacağı inancına dayanır. Hadis metinlerinde belirtildiği üzere, dua eden bir mümin için üç farklı kazanım mekanizmasından en az birinin gerçekleşeceği öngörülür. Bu mekanizmalar, duanın hem dünyevi hem de uhrevi düzeyde etkinliğini kanıtlar. “Dua eden bir kimse şu üç şeyden muhakkak birine ulaşır; ilk olarak Allah istemiş olduğu şeyi aynen istediği şekilde kuluna verir. İkinci olarak birinci şekilde vermediyse muhakkak istemiş olduğu şeyin karşılığını ahirette kuluna verir. Son olarak ise duası kadar kötülüğü kulundan uzaklaştırır.”¹³⁰ Bu açıdan duanın ehemmiyeti ve bela ve musibetlere karşı koruma işlevi gördüğünü göstermektedir.

İslâm dini, musibetler ve belâlar karşısında duayı etkin bir şifa vasıtası olarak kabul eder. Hastalık gibi çeşitli sınamalarla karşılaşıldığında, dua gibi uygulamalar, bireyin psikolojik dayanıklılığını artırmakta ve manevî bir destek sistemi oluşturmaktadır. Hadis kaynakları, Hz. Peygamber’in her türlü durumda dua etmenin önemini vurgulayan çok sayıda rivayet içermektedir. Örneğin, “Kime dua kapısı açılmışsa, ona rahmet kapısı açılmış demektir. Allah’tan istenen şeylerin Allah’a en sevgili olanı da afiyettir. Dua, inen ve inmeyen her türlü belâya fayda verir. Ey Allah’ın kulları! Duaya sarılın”¹³¹ Bu hadis, duanın ilâhi rahmete ulaşmada temel bir vesile olduğunu ve özellikle belâ ve musibetler karşısında kul için hayati bir savunma mekanizması işlevi gördüğünü gösterir. Bu ifade, duanın sadece bir talep değil, aynı zamanda ilâhi rahmetin fiili bir tecellisi ve şartı olduğunu belirtir. Duanın kaderi etkileme potansiyeline sahip bir kader-i ilâhi müdahale aracı olduğunu, sadece mevcut sıkıntıları (inen belâ) gidermekle kalmayıp, henüz gerçekleşmemiş potansiyel musibetleri de önleyici bir koruyucu rolü üstlendiğini gösterir. Sonuç olarak hadis, zor zamanlarda duaya sarılmayı sadece manevi bir görev olarak değil, aynı zamanda kulun tevekkül ile ilâhi koruma talep etmesi gerekliliğinin gerekçesi olarak sunmaktadır.

Dua ile sahip olunan nimetlerin korunması amaçlanırken, herhangi bir belâ veya musibetle karşılaşıldığında da Allah’ı hatırlamak ve O’na sığınmak gerektiği vurgulanmaktadır. Nitekim dua insana Allah ile doğrudan doğruya ilişki kurma ona hitap etme imkânı sunmaktadır.¹³² Bu durumda ruh sağlığı üzerinde olumlu bir etki

¹³⁰ Tirmizî, “Deavât”, 115; Müslim’de geçen benzer bir rivayette ise (Müslim, “Zikir”, 78.) ahiretteki karşılığın büyüklüğüne vurgu yapılır.

¹³¹ Tirmizî, bu rivayeti aktardıktan sonra ‘Garib bir hadistir’ ifadesini kullanır. Bkz. Tirmizî, “De’âvât”, 102.

¹³² Zehra Pınar, *Duanın Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), s. 13.

bırakmaktadır. Yapılan araştırmalarda bunu açıklığa kavuşturmaktadır. Özellikle belâ ve musibet anında dua, güçlü bir varlığın olduğunu ve onun ile doğrudan temas kurmanın manevî açıdan huzuru ve sükûneti beraberinde getirmektedir. Hz. Peygamberin de duaya yönlendirmesi karşılaşılan sorunlarla başa çıkmada olumlu etki bırakmayı sağlamaktadır. Duayı müminin silahı olarak nitelendiren Hz. Peygamberimiz: “Dua, başa gelen ve henüz gelmeyen belâyâ karşı fayda sağlar. Ey Allah’ın kulları, duaya sarılın!”¹³³ şeklindeki açıklamasıyla belâ ve musibetler karşısında duanın önemine işaret etmektedir. Duanın yalnızca belâ ve musibetler gibi kriz anlarıyla sınırlı kalmayıp, sürekli bir pratik olmasına bağlıdır. Hadislerin vurguladığı üzere, duanın işlevi yalnızca acil durumlarda başa çıkma mekanizması değil; aksine, nimet ve külfette, varlıkta ve yoklukta, genişlikte ve darlıkta devam ettirilen bir yaşam biçimi olmaktadır. Bu süreklilik, bireyin Allah ile olan tevekkül bağını derinleştirerek kalıcı bir dinginlik ve psikolojik denge tesis eder. Sadece zor zamanlarda değil, her durumda duaya sarılmak, kulun imanî tekâmülünü sağlayıp ve musibetler karşısında ani bir çaresizlik yerine, önceden inşa edilmiş sağlam bir manevî direnç zemini hazırlar. Bu süreklilik, duanın hem ibadet hem de manevî istikrar aracı olarak tam potansiyelini gerçekleştirmesini sağlar. Bu konu da Yüce Allah şöyle buyurmaktadır; *‘İnsana bir nimet verdiğimiz zaman (bizden) yüz çevirir ve yan çizer. Fakat ona bir kötülük dokunduğunda da yalvarmaya başlar’*¹³⁴ ayeti kerîmesiyle duanın sadece zor, sıkıntılı ve darlık zamanında değil, genişlik zamanında da yapılması gerektiğine dair işarete bulunmaktadır. Hz. Peygamberin; “Sıkıntılı ve ıstıraplı anlarda Allah tarafından duasının kabul edilmesi kimi sevindirirse, bolluk ve ferahlık zamanlarında duasını çoğaltsın”¹³⁵ şeklinde buyurmasıyla da belâ ve musibetler karşısında yapılan duaların ne şekilde kabul olacağına dair bir vurgu yapıldığını göstermektedir. Bu konuya dair Kur’ân’da şöyle bir ayet geçmektedir; *‘Kullarım sana beni sorarlarsa ben onlara çok yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin isteğine cevap veririm’*¹³⁶ mealindeki ayet ile Allah kuluna yakın olduğunu bildirmekte hatta başka bir ayette de bu ayeti destekleyecek mahiyette Allah’ın kuluna şah damarından daha

¹³³Tirmizî bu hadis için ‘Garib’ demiştir. Bkz. Tirmizî, “Deavât”, 112.

¹³⁴ el-Fussilet, 41/51.

¹³⁵ Tirmizî, bu hadisi rivayet ettikten sonra ‘Hasen garib’ ifadesini kullanmıştır. Bkz. Tirmizî, “Deavât”, 3.

¹³⁶ el-Bakara 2/186.

yakın olduğunu bildirerek¹³⁷, kulunun yapmış olduğu duasını işittiğini ve dua eden kulunun isteğini yerine getireceğine dair bir garanti vermektedir.

Yine Hz. Peygamber; “Şüphesiz ki dua ibadettir”¹³⁸ buyurmuştur. Bu açıdan dua hem ontolojik hem de pratik bir işleve sahiptir. Hz. Peygamber, duanın temel bir ibadet formu olduğunu vurgulamıştır. Bu tanım, duayı, inananın Yaratıcı ile aracı olmaksızın doğrudan bir iletişim kurmasını sağlayan merkezi bir eyleme dönüştürmektedir. Özellikle belâ ve musibetler karşısında, dua, sadece manevi bir sığınak işlevi görmekle kalmayıp; aynı zamanda kişinin karşılaşılabileceği olumsuzlukları defetmeye veya etkilerini hafifletmeye yönelik koruyucu bir mekanizma olarak da kabul edilen bir güç kaynağıdır. Dolayısıyla dua, kader ve irade arasındaki dengeyi düzenleyen, potansiyel zararları önleyici bir tedbir niteliğindedir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Dua, indirilen ve indirilmeyen her şeye (musibetlere) fayda verir. Öyle ise ey Allah’ın kulları! Dua ediniz.”¹³⁹ Dua, sadece mevcut musibetlerin (indirilen) bertaraf edilmesinde değil, aynı zamanda henüz gerçekleşmemiş potansiyel olumsuzlukların (indirilmeyen) önlenmesinde de etkin bir araç olarak konumlandırılmaktadır. Hadislerde bu işlev, müminler için bir çağrıya dönüştürülmüştür. Bu bağlamda, Müslümanın yaşam pratiği, belâ ve musibetlerden korunma gayesiyle sürekli ve yoğun bir şekilde Cenab-ı Hakk’a yönelişi gerektirir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah katında duadan daha kıymetli hiçbir şey yoktur.”¹⁴⁰ Bundan dolayı dua belâ ve musibetler karşısında önemli bir güç ve motivasyon sağlamaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, dindar birey, olası belâ ve musibetlerden korunmak amacıyla dualar ederek önleyici tedbirler almaya çalışır veya mevcut bir musibetle karşılaştığında, bu durumun neden olduğu olumsuz etkilerden kurtulmak için Allah’a iltica ederek niyazda bulunur. Her iki durumda da duanın gücüne olan inanç, bireyin ilahî yardım ve inayete tevdi etmesiyle birlikte

¹³⁷ el-Kaf 50/16.

¹³⁸ İbn Mâce, “Duâ”, 1; Tirmizî, “Tefsir, Mü’min”, (Hadis no: 3247); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/267; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed, *el-Musannef fî l-Ehâdis ve l-Âsâr*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Dâru’t-Tâc, 1989), 6/21 (No: 29167); Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Edebü l-Müfred* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 105.

¹³⁹ et-Tirmizî, “Daavât”, 112; el-Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbüri, *el-Müstedrek ‘alâ ş-Sahîhayn*, (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1411/1990, 1/493, h. no: 1856.

¹⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/362; Tirmizî “Daavât”, 1. (Tirmizî bu hadisin ‘hasen’ olduğunu belirtmiştir. Ez-Zehebî ve başkaları da onun bu görüşüne katılmışlar. Bu hadis, Ebu Hüreyre’den rivayet edilmiştir; el-Elbânî, *Sahihu l-câmi*, (No: 5392))

psikolojik bir güvenlik algısı oluşturmaya katkıda bulunur. Bu inançsal çerçeve, bireyin maruz kaldığı belâ ve musibetten minimal zararlar ve başarılı bir şekilde çıkacağına dair özgüven ve motivasyon sağlayarak, bu zorlu süreci atlatmasına yardımcı olmaktadır. Bilinmektedir ki dua, kulun gücünün yetmediği, başa çıkmak istediği durum karşısında kendisinde güç-kuvvet bulamadığı zamanlarda, ümidinin azaldığı kendisini yalnız ve çaresiz hisseden bir kimse için güç sağlamakta olduğu görülmektedir. ‘Dua eden kişi kendisini yaratan bir yaratıcının olduğunu bilir. Yapacaklarının sınırlı olduğunu ve yapamadıkları için her şeyi bilen birinden yardım istemesi gerektiğini bilir. Bunun farkında olan bir birey kendisini psikolojik olarak rahatlamış hisseder.’¹⁴¹

Hız. Peygamber, günlük hayatta her fırsatta dua eder, Müslümanlara da dua etmelerini öğütlerdi.¹⁴² Hadisler ışığında bu konuya bakıldığında Hız. Peygamberin çeşitli musibetler konusunda birçok şekilde duaya yöneldiğini ve beraberinde duaya teşvik ettiği görülmekte olup bu konularda yazılmış müstakil dua bölümlerinin olduğu rahatlıkla görülmektedir. Örneğin Nevevi’nin el-Ezkâr adlı eseri bu konu da yazılmış müstakil eserlerden yalnızca biri olarak görülmektedir. Belâ ve musibetler karşısında Hız. Peygamber buyurmuştur ki; “Allah’ım! Kederden ve üzüntüden sana sığınırım. Acizlikten ve tembellikten sana sığınırım. Korkaklıktan ve cimrilikten sana sığınırım. Borcun galebe çalmasından ve insanların kahrından sana sığınırım.”¹⁴³ Nitekim başka bir rivayette; “Allah’ım! Senden dünya ve ahirette afiyet diliyorum. Allah’ım! Senden dinimde, dünyamda, ailemde ve malımda af ve afiyet diliyorum. Allah’ım! Ayıplarımı ört ve korkularımı gider. Allah’ım! Beni önümden, arkamdan, sağımdan, solumdan ve üstümden (gelecek her şeyden) koru. Altımdan (gelecek bir felaketle) helak olmaktan da senin azametine sığınırım”¹⁴⁴ diye buyurmaktadır. Bu kapsamlı dua, inananın belâ ve musibetler karşısındaki defetme stratejisini somutlaştıran bir korunma örneğidir. Dua, talep ettiği afiyet ve muhafaza ile, mümini potansiyel tehlikelerden koruyan çok boyutlu bir manevi zırh işlevi görür. Bu duanın temel etkinliği, bireyi edilgen bir kurban pozisyonundan çıkararak, ilahi kudret ile aktif bir korunma sözleşmesi

¹⁴¹ Büşra Karakurt Yılmaz, *Nebevi sünnette psikoterapi* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 33.

¹⁴² Mehmet Ali Çalgan, *Stres Çağında Huzuru Yakalamak: Hadisler Işığında Dindarlık-Huzur İlişkisi* (Adıyaman: İslâmi İlimler Araştırmaları Dergisi, 2021).

¹⁴³ Buhârî, “Deavât”, 46; Tirmizî, “Deavât”, 77.

¹⁴⁴ Hadis, rivayet zinciri açısından sahih veya hasen kabul edilmiştir. Bkz. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 100; İbn Mâce, “Dua”, 14.

kurmaya yönelten aktif bir manevî direniş biçimi sunmasıdır. Böylece dua, belâ ve musibetlere karşı sadece bir teselli aracı değil, aynı zamanda önleyici ve kapsamlı bir müdahale stratejisi olarak işlev görür. Yüce Allah bu konu da buyurmaktadır ki; *‘Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınum, bana dua ettiğinde duacının dileğine karşılık veririm. Şu hâlde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulsunlar.’*¹⁴⁵ Ayeti kerîmesi bu açıdan inananlar için büyük bir moral kaynağı olmakta ve manevî bir güç olarak duaya sarılmak gerektiğini göstermektedir.

Bela ve musibetlere karşı bir diğer güç kaynağı olan zikir, belâ ve musibetler karşısında müminin en güçlü manevî kalkanı ve sığınma noktası olduğunu açıkça göstermektedir. Zikir, sadece bir ibadet eylemi değil, aynı zamanda zorluk anlarında psikolojik direnci artıran ve ilâhî yardımı celbeden aktif bir korunma mekanizmasıdır. Hadisler, zikri terk etmenin veya gaflette olmanın şeytanın ve vesveselerin nüfuzuna kapı araladığını gösterir. Musibetler bazen sadece dışsal olaylar değil, aynı zamanda manevî çöküntü ve isyan hissi olarak da tezahür eder. Zikir, bu olumsuz manevî etkilere karşı koruma sağlar. Hz. Peygamber bir hadisinde, “Şeytan insanoğlunun kalbine nüfuz etmek için istilâ eder. Lâkin kalp Cenâb-ı Allah’ı zikredince ümitsiz olarak geri çekilir.”¹⁴⁶ buyurmuştur. Bu, zikrin kişiyi musibet anında ümitsizliğe ve isyan etme eğilimine sürükleyen şeytanın vesveselerinden koruyan büyük bir kalkan olduğunu ifade eder. Zikir, musibetlerin neden olduğu stresi ve kaygıyı yatıştırır, kalbe sükûnet indirir. Bu huzur hali, bireyin imtihanı sabırla karşılaşmasını sağlar. Sıkıntı (keder) anında söylenen ve zikir niteliği taşıyan dualar, belâ anında sığınılacak formüller olarak hadislerde geçmiştir. Örneğin, Hz. Peygamber’in sıkıntı anında söylediği zikirlerden biri şöyledir: “Azîm ve Halîm olan Allah’tan başka ilâh yoktur. Büyük Arş’ın Rabbi olan Allah’tan başka ilâh yoktur. Göklerin Rabbinden, yerin Rabbinden ve Kerîm olan Arş’ın sahibi Allah’tan başka ilâh yoktur.”¹⁴⁷ Yine, Hz. Yunus’un duası; “Senden başka ilâh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum”¹⁴⁸ ifadesi zikir yüklü duaların, sıkıntıya düşen kimselerin belâsını gidereceği hadislerde müjdelenmiştir. Bu, zikrin fiilen

¹⁴⁵ el-Bakara 2/186.

¹⁴⁶ Buhârî, “Deavât”, 66; Müslim, “Salâtü’l-Müsâfirîn”, 211.

¹⁴⁷ Buhârî, “Daavat”, 27; “Tevhîd”, 23; Müslim, “Zikir”, 83.

¹⁴⁸ Tirmizî, bu hadisi rivayet ettikten sonra Sahih olarak nitelemiştir. Bkz. Tirmizî, “Daavat”, 82.

kurtuluş getiren bir araç olduğunu gösterir. Bir başka hadiste geçen ve günün farklı zaman dilimlerinde okunan yani sabah ve akşam üçer defa okunan: ‘بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي لَا يَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ’ Adıyla ne yerde ne gökte hiçbir şeyin zarar veremediği Allah’ın adıyla, O ki Semi’dir, Alim’dir.”¹⁴⁹ zikrinin, o kişiyi ani belâlardan koruyacağına dair hadisler mevcuttur. Hadiste yer alan ifadenin ilk kısmı, zikrin gücünü Allah’ın mutlak ve aşkın ismine (İsm-i Azam’a yakın bir anlama) dayandırmaktadır. Bu, tehlikenin kaynağı ne olursa olsun, İlahi isim altında sığınan bireyin dokunulmazlığına dair bir teolojik güvence tesis eder. Bu, olumsuz etkilerin (belâ, musibet, sihir, nazar, afetler) kudret-i ilâhi karşısında olarak sıfırlandığı anlamına gelir. Zikrin o ki semi’dir (her şeyi işitendir), alim’dir (her şeyi bilendir) kısmı, korunma talebini Allah’ın işitme ve bilme sıfatlarıyla pekiştirir. Bu, inananın fısıltısının dahi duyulduğu ve maruz kaldığı veya kalacağı her türlü zararın (gizli veya açık fark etmeksizin) İlahi ilim tarafından önceden bilindiği ve kontrol edildiği inancını vurgular. Dolayısıyla, korunma, tesadüfî bir uygulama olmaktan çıkıp, İlahi bilgi ve güce dayalı bir teslimiyet eylemi haline gelir. Ayrıca bu zikrin düzenli (sabah ve akşam) tekrar edilmesi, psikolojik düzeyde, mümini tehditlere karşı sürekli bir farkındalık ve içsel huzur durumuna taşır. Bu ritüel, belâ ve musibetlerin kaçınılmazlığı karşısında pasifize olmak yerine, aktif bir savunma mekanizması geliştirilmesini sağlar ve böylece kaderci kaygı azaltılırken tevekkül pekiştirilir. Ayrıca bu hadisler, zikrin belâ ve musibetler karşısında müminin psikolojik, manevî ve fiilî korunmasında oynadığı merkezi rolü teyit etmektedir.

Kulun Allah’ı zikretmesi ve bol bol dua da bulunması başına gelebilecek olan belâ ve musibetlerden kişiyi koruyan bir kalkan görevi üstlenmesine¹⁵⁰ ve kuldan belâ ve musibetlerin uzaklaştırmasına yardımcı olmaktadır. Muaz b. Cebel’den (ö. 18/639) nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah’ı zikretmekten daha sevimli ve azaptan daha kurtarıcı hiçbir amel yoktur.”¹⁵¹ Bu hadiste zikir, yalnızca uhrevi alanda en büyük felaket olan cehennem azabından kurtuluşu sağlayan bir ibadet olmakla kalmayıp, aynı zamanda dünyevi belâ ve musibetlerin def’inde kritik bir güç kaynağı olarak kabul edilmektedir. Bu etkinliği, zikrin iki ana boyutuyla ilişkilendirilir: dil ve kalp ile. Her iki zikir formu da bireyin günahlardan ve gafletten

¹⁴⁹ Tirmizî bu rivayet için Hasen Sahih demiştir. Bkz. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 54; Tirmizî, “Daavat”, 13.

¹⁵⁰ Bu kavram, özellikle ‘Kaderi ancak dua değiştirir.’ (Tirmizî, “Kader”, 6.) gibi hadislerle desteklenir.

¹⁵¹ Tirmizî hadis için Hasen şeklinde değerlendirmiştir. Bkz. Tirmizî, “Deavât”, 6.

arınma sürecini hızlandırır; bu arınma ise musibetlerin potansiyel nedenlerini ortadan kaldırarak veya ilâhi rahmeti celbederek koruyucu bir işlev üstlenir. Dolayısıyla zikir, müminin ruhsal bütünlüğünü yeniden inşa eden, arınmayı sağlayan ve zorluklar karşısında psikolojik dayanıklılığı güçlendiren merkezi bir araç olarak, dünyevi ve uhrevi refahı temin etmede vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Sıkıntı ve daralma anlarında bireyin kendini izole ve yetersiz hissetmesi, psikolojik açıdan olağan bir durumdur. Bu bağlamda, aşkın ve kudretli bir varlığın mevcudiyetine inanmak ve dua ile zikirler vasıtasıyla O'na yönelmek, bireyin deneyimlediği zorlu koşullardan kısmi bir psikolojik rahatlama ve içsel huzur elde etmesine olanak sağlamaktadır. Kur'ân ve hadis kaynakları, zikirlerin belâ ve musibetlerin vuku bulup bulmamasına bakılmaksızın, kulun zikirler aracılığıyla nimeti vereni hatırlamasını ve buna mukabil şükran duygularını ifade etmesini sağladığını göstermektedir. Zikir belâ ve musibetleri defetmekle birlikte aynı zamanda Allah'a yaklaştıran ve manevî huzuru sağlayan önemli bir güç olarak görülmektedir. Hz. Peygamberin teşvik ettiği zikirleri sürekli tekrarlamak Allah'ı hem dil hem de kalp ile anmak huzura ulaşmayı sağlamaktadır. Nitekim hadiste Hz. Peygamber şu şekilde buyurmaktadır; “Kıyamet gününde insanların bana en yakın olanı bana en çok salavat getirenlerdir”¹⁵² buyurarak zikrin Allah'a yaklaştırdığını göstermektedir. Birey ile ilahî olan arasındaki manevî bağın tahkimi ise ancak düzenli dua ve zikir pratiklerinin sürdürülmesiyle mümkün olmaktadır.

Belâ ve musibetlerin kaçınılmaz bir imtihan-ı ilâhi olduğu kabul edilirken, bu zorlukların yönetiminde dua ve zikir pratikleri merkezi ve stratejik bir rol üstlenmektedir. Sonuç olarak, bu manevî araçlar, sadece kriz anında kullanılan acil durum başa çıkma mekanizmaları olmanın ötesinde, bireyin direnç kapasitesini sürekli olarak inşa eden iki temel güç kaynağıdır. Dua, kulun aciziyetini kabul ederek ilâhi kudrete yönelmesini ve tevekkül bilincini pekiştiren aktif bir talep mekanizması sunar; hadislerde vurgulandığı üzere bu talep ya istenilenin dünyada verilmesi ya uhrevi karşılığın garantilenmesi ya da belânın def'i şeklinde mutlaka bir kazanımla sonuçlanır. Zikir ise, bireyin kalbini sürekli ilâhi bilinçle meşgul ederek gafletten ve şeytanî vesveselerin nüfuzundan korur; böylece musibetlerin yol açtığı psikolojik çöküntü ve isyan eğilimini önler. Bu manevî uygulamaların sürekli kılınması, müminin

¹⁵² Tirmizî bu hadis için Hasen garîb şeklinde değerlendirmiştir. Bkz. Tirmizî, “Vitr”, 21.

zorluklar karşısında ruhsal bütünlüğünü ve ahlaki sebatını muhafaza eden şekliyle manevî bir ihtiyat kaynağı teşkil eder.

1.5. Hadislerde Musibetler Karşısında Tövbe ve İstiğfar

Hadisler ışığında belâ ve musibetlere karşı ele alınması gereken diğer bir güç kaynağı tövbe ve istiğfar olarak görülmektedir. Nitekim tövbe ve istiğfar, Hz. Âdem'in dünyaya gelmesiyle başlamış ve daha sonra yeryüzüne gelmiş-geçmiş ve gelecek olan her bir kimse için kıyamete kadar sürecek olan bir teselli kaynağı olmuştur. Hz. Âdem ve eşi 'Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi affetmez ve bize merhamet etmezsen şüphesiz hüsrana uğrayanlardan oluruz'¹⁵³ şeklinde hatalarını dile getirip istiğfar ve tövbe etmeleri neticesinde teselli bulmuş oldukları görülmektedir. Ayrıca Hz. Âdem ve Havva'nın duası, tüm insanlığa yönelik bir şablon sunar: Bize ulaşan her türlü musibet karşısında, ilk eylemimiz isyan ya da panik değil, günahlarımıza dönüp tövbe ve istiğfar etmek, Allah'ın merhametine sığınmak olmalıdır. Verilen ayet belâ ve musibetler karşısında tövbe ve istiğfarın merkezi bir zorunluluk olduğunu gösteren temel bir ayet olarak yorumlanabilmektedir. Bu ifade, karşılaşılan musibetin (cennetten çıkarılma) kaynağını kaderi ya da dış etkenleri suçlamak yerine, doğrudan bireyin kendi fiillerine ve günahlarına bağlayarak kişisel sorumluluğu kabul etme eylemini temsil eder. Bu sorumluluk bilinci, tövbenin başlangıç noktasıdır ve musibet anında sergilenmesi gereken ilk tavidir. Nitekim bu samimi itiraf ve ardından gelen af dileği, sadece dünyevi sıkıntıdan değil, aynı zamanda ebedi kayıp olan hüsrandan kurtulmanın yegâne yolunun ilâhi mağfiret ve merhametten geçtiğini güçlü bir şekilde ilan eder; böylece tövbe ve istiğfar, acziyetin itirafı ve kurtuluş için Allah'a tam bir tevekkülle yönelişin nihai ifadesi haline gelir.

Bu açıdan tövbe ve istiğfarın bir güç oluşturduğu böylece kişiyi teselli ederek huzur bulmasını sağladığı görülmektedir. Tövbe ve istiğfarın bir kurtuluş, arınma ve teselli kaynağı olduğunu Hz. Peygamber şu şekilde göstermektedir; "Bir kul günah işlediğinde, 'Rabbim, bir günah işledim beni affet, bana merhamet eyle!' der. Bunun üzerine Allah; 'Kulum günahını bağışlayacak veya cezalandıracak bir Rabb'i olduğunu bildi' der ve 'Ben kulumu bağışladım.' buyurur. Bu durum üç kez tekrar eder. Dördüncüde kul günah işleyip tekrar bağışlanma dileyince Allah; 'Kulum günahını

¹⁵³ el-A'râf 7/23.

bağışlayacak veya cezalandıracak bir Rabb'i olduğunu bildi, ben de kendisini bağışladım ve merhamet ettim. Artık kulum dilediği işi yapsın!' buyurur."¹⁵⁴ İşte bu hadis göstermektedir ki defaten günah işlense dahi yaratandan ümit kesilemeyeceği, ümidin baki olması gerektiği ümit kesilmeden istiğfara, tövbeye devam edilmesi gerektiği ve bu şekilde teselli bulunacağını göstermektedir. Kur'ân-ı Kerîm, tövbe konusunda insanın hem hata yapma, günah işleme gibi musibetlere düşebileceğini hem de bunlardan vazgeçebilme eğiliminde olmasından hareket etmiş ve onları istiğfara davet ederek teselli ve kurtuluş yolunu göstermiştir.¹⁵⁵ Bu şekliyle tövbe ve istiğfar günah bataklığından kurtulma ve günah musibetinden arınmak için yeni bir yaşam şekline yelken açmaya fırsat sunarak teselli etmekte ve kişinin manevî huzuru yakalama imkânı sunmaktadır.

Kur'ân, müminleri tövbeyle felaha kavuşacaklarını bildirmektedir¹⁵⁶ ve bir teselli kaynağı olan gerçek tövbenin de nasuh tövbesi olduğunu açıklamıştır.¹⁵⁷ Hz. Peygamber de "Âdemoğlunun hepsi hatadadır, hata edenlerin en hayırlısı ise tövbe edenlerdir."¹⁵⁸ buyurarak aslında tüm insanların hata yapabilecek potansiyele sahip olduğunu ve yaptıkları ya da yapacakları her türlü hatadan kurtulma yolunun da tövbe ve istiğfar olduğunu bildirmektedir. Hz. Peygamber "Pişmanlık tövbedir."¹⁵⁹ buyurarak hata yapmış olan bir kişiyi tövbe etmeye teşvik etmekte ve bu açıdan bakıldığında musibetten kurtuluş yolunu da göstermektedir. Zira tövbe ve istiğfar, pişmanlık yaşamak ile başlayan bir süreç olmakta ve beraberinde bu pişmanlıkla birlikte bu durumdan rahatsız olarak utanma duygusu içine girdiği görülmektedir. Bundan da ancak ahlaki bir meziyet olan tövbeyle kurtulmak mümkündür.¹⁶⁰ Tövbe günahları temizler, kalpleri yumuşatır ve kalplerdeki yaraları tedavi ederek insanı Allah'a yaklaştırır.¹⁶¹

¹⁵⁴ Buhârî, "Tevhîd", 35; Müslim, "Tövbe", 29.

¹⁵⁵ Sare Emanet, *Din Eğitimi Açısından Kur'ân'da Tövbe-İstiğfarın Süreç ve Yapıları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 26.

¹⁵⁶ en-Nûr 24/31.

¹⁵⁷ et-Tahrîm 66/8.

¹⁵⁸ Tirmizî, "Kıyâmet", 50; İbn Mâce, "Zühd", 30; Dârimî, "Rikâk", 18. (Tirmizî bu hadis için Garîb dediyse de hadis alimleri (özellikle Şeyh el-Elbânî dâhil) rivayetin delilleri ve manasının kuvveti sebebiyle onu Hasen olarak kabul etmişlerdir.)

¹⁵⁹ İbn Mâce, "Zühd", 30. (Hadis alimleri bu rivayetin isnad zincirinde sağlamlık olduğunu belirtmiş ve manasının doğru olduğunu teyit etmişlerdir. Bu rivayet, sahîh kabul edilmektedir.)

¹⁶⁰ Mehmet Ildırar, *Tasavvuf ve Tövbe* (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2009), 13-21.

¹⁶¹ Mehmet Ildırar, *Nefis Terbiyesi ve İlahi Huzur* (İstanbul: Semekand Yayınları, 2010), 19.

Belâ ve musibetler konusunda tövbe ve istiğfarın manevî bir güç ve kuvvet sağladığı aynı zamanda kişiyi ruhi bunalımdan kurtardığı, arındırdığı ve teselli ettiği böylece olumlu bir psikoloji sağlayarak ruh sağlığını koruduğu görülmektedir. Allah'ın, günah işleyen bir kulunun yapmış olduğu tövbeye sevinmesi ıssız bir çölde devesini kaybeden sonra da tam ümidini kesmişken devesini bulan kimsenin sevincinden daha büyük olduğu hadislerde bildirilmiştir.¹⁶² Bu hadisten de anlaşılacağı üzere tövbe ve istiğfar ruhun huzuru yakalamasına, teselli bulma noktasında yardımcı olmakta belâ ve musibetlerden kurtulmaya yardımcı olan temel faktörlerden olduğunu göstermektedir.

Kişinin başına gelen belâ ve musibete karşı Allah'a yönelmesi, yaklaşması hatalarının farkına varmasına ve hatalarından dönme fırsatı olan tövbeye başvurusu gönül rahatlığına kavuşmasını sağlamaktadır. Nitekim hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır; “Ey insanlar! Ölmeden evvel Allah'a tövbe ediniz. Sizi meşgul edecek birtakım sıkıntı ve meşakkatlerle karşılaşmadan önce salih amellere koşunuz. Allah'ı çokça zikretmek, gizli-açık bol bol sadaka vermek suretiyle O'nun üzerinizdeki hakkını yerine getirmeye çalışınız ki rızka nail olasınız, yardım göresiniz ve ıslah edilesiniz.”¹⁶³ Bireylere yönelik bu çağrı, ölümden önce samimi tövbe ile Allah'a yönelmeyi elzem kılmaktadır. Hayatı meşgul edebilecek sıkıntı ve meşakkatler zuhur etmeden evvel, bireyin salih amellere yönelmesini vurgulamaktadır. Özellikle belâ ve musibetler karşısında ise bu manevî yükümlülükler, tövbe ve istiğfar ile birleşerek bir arınma ve yeniden yöneliş fırsatı olarak değerlendirilmelidir; zira bu fiiller, musibetlerin hikmetini idrak etme ve manevî yükselişin kapılarını aralama imkânı sunar. Bu açıdan Allah kullarına belâ ve musibetler ile kendisini hatırlatmakta ve bu musibetler ile kişinin günahlarını bağışlamaktadır. Müslümanın belâ ve musibetler ile başına gelen fenalık, hastalık, keder, eza ve hatta basit bir diken batması¹⁶⁴ gibi her türlü musibetin ilâhi lütufla onun hata ve günahlarına kefareti işlevi gördüğünü belirtir. Bu pasif arınma mekanizması, tövbe ve istiğfar eylemleriyle aktif bir sürece dönüştürülür. Belâ ve musibet, bireyin kulluk bilincini yeniden tesis eden uyarıcı bir rol üstlenir. Bu bağlamda, birey musibet karşısında istiğfara sarıldığında, zorluğun

¹⁶² Buhârî, “De'avat”, 4; Müslim, “Tövbe”, 1; Tirmizî, “Dua”, 108.

¹⁶³ İbn Mâce, “İkâme”, 78. (İbn Mâce bu hadisin senedinde bulunan Ali b. Zeyd ve Abdullah b. Muhammed el-Adevî sebebiyle isnâdî zayıf sayar.)

¹⁶⁴ Buhârî, “Merda”, 1.

ardındaki ilâhi hikmeti kabul ettiğini ve geçmişteki kusurlarından döndüğünü iradi olarak beyan etmiş olur. Dolayısıyla tövbe ve istiğfar, zorlukların getirdiği kefaretkisini pekiştirerek, kulun manevî ıslahını hızlandıran ve ilâhi rahmete yönelişini güçlendiren temel bir ibadet formu olarak işlev görür.

Netice itibarıyla, belâ ve musibetlerden korunma ve bu durumlardan uzaklaşma sürecinde dua, zikir, tövbe ve istiğfarın etkisi yadsınamaz bir öneme sahiptir. Bireyin maruz kaldığı olumsuzlukların bir imtihan olduğu bilinciyle öfke, intikam gibi yıkıcı duygulardan arınması, tövbe ve istiğfar mekanizmasıyla mümkün olmaktadır. Tövbe ve istiğfar, pişmanlık ifadesiyle geçmiş eylemlerden dolayı af talebinde bulunmayı içerir ve bu sayede kalpte biriken olumsuz duyguların giderilmesine, dolayısıyla bireyin psikolojik olarak hafiflemesine yardımcı olur. Tövbe ve istiğfar, hem birey ile yaratıcı arasındaki manevî bağı güçlendirerek tatmini artırır hem de diğer insanları affetme ve olumsuz duygulardan uzaklaşma yoluyla daha sağlıklı ve mutlu sosyal ilişkilerin tesisine katkıda bulunur. Günahlardan arınma ve O'na yakınlaşma süreci manevî huzur sağlarken, kişilerarası ilişkilerde affedicilik ve olumsuz duygulardan uzak durma, psikolojik iyi oluş halini destekler.

Verilen bilgiler temel alındığında belâ ve musibetlere karşı dua, zikir, tövbe ve istiğfarın birer uzantısı olan sabır ve tevekkül dayanakları bu kavramların anlaşılmasında temel dinamikler olarak görülmektedir. Belâ ve musibetlere karşı temel dayanak olan sabır ve tevekkül konunun anlaşılması için gerekli görülen iki dayanak olarak ele alınmaktadır.

1.6. Hadislerde Musibetler Karşısında Sabır

Bireylerin belâ ve musibetler karşısında aşkın bir güce iltica etmesi, ontolojik düzeyde kendi sınırlılıklarının ve kırılganlıklarının idrakine varmalarına yardımcı olurken, alınabilecek her türlü önleyici tedbirin (ki bunun temelinde inanç sistemi yer almaktadır) önemini kavramalarını sağlar. İncanın doğal bir sonucu olarak imanla birlikte içselleştirilen sabır, tevekkül, dua ve kader inancı gibi değerler, belâ ve musibetlerle başa çıkma sürecinde mühim bir manevî destekleyici çerçeve sunar. Bu manevî destek, bireyin psikolojik dayanıklılığını artırır, umudunu canlı tutmasına katkıda bulunur ve deneyimlenen zorluklara anlam atfetmesine olanak tanır. Dolayısıyla, inanç ve onunla beraber olan manevî değerler, belâ ve musibetlerin

travmatik etkilerine karşı güçlü bir psikolojik direnç mekanizması işlevi görebilir. Belâ ve musibetler karşısında dua, zikir, tövbe ve istiğfarın bir nevi devamı ve güçlü tamamlayıcısı olan sabır ve tevekkül kavramları müminin dünya hayatında karşılaştığı zorluklar, belâlar ve musibetler karşısında sarsılmaz bir manevî dayanak noktası oluşturur. Bu iki erdem, sadece kişisel bir olgunluk nişanesi olmakla kalmaz, aynı zamanda imanın derinliğini gösteren temel bir sınavdır. Musibetler, mümin için bir ceza değil, çoğu zaman bir arınma, derece yükseltme ve Allah’a yakınlaşma vesilesi olarak görülür.¹⁶⁵ Bu nedenle, sabır ve tevekkülün önemi, zorlukların hikmetini idrak etme, kulluk bilincini pekiştirme ve ilâhi takdire rıza gösterme noktasında zirveye ulaşır.

Belâ ve musibetlere karşı güç ve motivasyon olarak ele alınabilecek sabır kavramı, Arapça kökenli ‘sabr’ kökünden türetilmiş olup, sözlükte ‘engellemek, hapsetmek’ gibi anlamlara gelmektedir. ‘صَبَرَ نَفْسَهُ’ (Sabera nefsehû) ifadesi, nefsinin menedildiğini, hapsedildiğini ve bireyin kendisini belirli bir şeyden alıkoyduğunu ifade eder.¹⁶⁶ Istılahta sabır, ‘Nefsi, aklın ve şeriatın gerektirdiği şekilde, kendisinde alıkonması gereken şeylerden hapsedip alıkoyma, kendine hâkim olmak.’¹⁶⁷ Genel anlamda ise sabır, bireyin başına gelen her türlü kaza, belâ ve musibetlere karşı, her türlü olumsuz duruma tahammül ederek katlanmak ve içinde bulunduğu durumdan şikâyetçi olmamak,¹⁶⁸ aynı zamanda olumsuz durumları olumluya dönüştürme yönünde sergilenen metanet olarak açıklanabilir.¹⁶⁹ Sabır kavramının tanımlanması noktasında İslâm alimlerinin çeşitli yaklaşımları bulunmaktadır. Örneğin, Mâtürîdî’nin (ö. 333/944) sabır tanımı, ‘kaybedilen bir şeyden dolayı nefsi feryat etmekten alıkoymaktır. Zira kaybedilenin tamamı Allah’a aittir ve insanlar nezdinde yalnızca bir emanet konumundadır’¹⁷⁰ şeklindedir. Bu tanım, bireyin mülkiyet algısını teolojik bir zemine oturtarak, sabrın teslimiyetle olan derin ilişkisini ortaya koymaktadır. Gazzâlî (ö. 505/1111) ise sabrı, ‘yalnızca insana özgü bir nitelik’ olarak değerlendirir ve

¹⁶⁵ Buhârî, “‘Merdâ’”, 1; Müslim, “‘Birr’”, 49; el-Bakara, 2/155; Tirmizî, “‘Zühd’”, 57; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/272.

¹⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 4/438.

¹⁶⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, 474.

¹⁶⁸ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu Ulûmid-Dîn*, (1-4), (trc.: Ahmet Serdaroğlu), (İstanbul, Bedir Yayınevi, 2002), 4/119-123; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, (haz.: Süleyman Uludağ), (İstanbul, Dergâh Yayınları, 1991) s. 323, 324.

¹⁶⁹ Mustafa Çağrırcı, ‘Sabır’, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 35/337.

¹⁷⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu-Mehmet Erdoğan (İstanbul: Ensar Vakfı Yayıncılık, 2019), 1/283.

hayvanlarda noksanlık, meleklerde ise kemal sebebiyle düşünölemeyeceğini ifade eder.¹⁷¹ Ona göre sabır, şehvani arzuları terk etme amelini mümkün kılan temel kuvvettir ve ‘şehvete zorlayan güce karşı dinin gerekliliklerini yerine getirmede gösterilen dayanışmadan ibarettir.’¹⁷²

Belâ ve musibetler karşısında bireylerin sergilediğı tepkiler çeşitlilik arz etmekte olup, bu reaksiyonların anlaşılmasında bireyin durumu merkezi bir yer teşkil etmektedir. Musibetlere maruz kalındığında, bireyin tutumunda farklı davranışsal ve psikolojik örüntüler sergileyebilir. Bu bağlamda, belâ ve musibetler karşısında gösterilen ‘sabır’, bireyin tahammöl kapasitesinin ve manevî direncinin bir tezahürü olarak öne çıkmaktadır. Başa gelen sıkıntı, musibet ve belâlar karşısında dirençli olma ve metanet gibi anlamlara gelen sabır ile¹⁷³ psikoloji dilinde sıkıntı, hayal kırıklığı veya acı karşısında bireyin öfkesini kontrol ederek sakince bekleme eğilimi kastedilir.¹⁷⁴ Ancak sabrın pasif ve aktif olmak üzere iki kısma ayrıldığı düşünölecek olursa yukardaki tanımın sadece pasif sabra işaret ettiğı söylenebilir çünkü pasif sabırda duygusal öge kuvvetli iken zihinsel ve davranışsal unsurlar durağandır.¹⁷⁵ Aktif sabır yaşanan olumsuz hadiselerle karşı ruhsal bir dayanma değil -ilk şoku atlattıktan sonra- telaşa düşmeden bekleme ve maruz kalınan musibet karşısında yakınmayı bırakarak mücadele etmektir.¹⁷⁶ Hayati Hökelekli (d. 1951-) sabrın zorluk, musibet, dert ve belâyâ uğrayan bir kişinin, öfke ve isyan duygularına kapılmadan, hatta şikâyet ve serzeniş etmeden içinde bulunduğı durumu soğukkanlı ve sakin bir şekilde karşılaması şeklinde değerlendirir.¹⁷⁷ Hayatın zorlukları neticesinde takınılacak tavır veya gösterilecek tutum kişiden kişiye değişebilir. Birçok araştırmacı, bir insanın tahammöl sınırının kendi tutum ve değerleriyle yorumlanmasının daha isabetli olacağını söylemektedir.¹⁷⁸ Belâ ve musibetlere karşı insan tavrı ele alındığında bireyin

¹⁷¹ Gazâlî, *İhyâ’u Ulûmi’-d-Dîn*, 4/119.

¹⁷² Gazâlî, *İhyâ’u Ulûmi’-d-Dîn*, 4/120.

¹⁷³ Mustafa Çağrııcı, “Sabır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 2008), 337; Recep Önal, *Kur’ân’da İmani ve Ahlaki Bir Tavır Olarak Sabır* (Çukurova: [...], 2008), s. 441.

¹⁷⁴ Schnitker, S. A. (2012). *An examination of patience and well-being*, *The Journal of Positive Psychology: Dedicat*.

¹⁷⁵ Asım Yapıcı, Süleyman Doğanay, *Dini Başa Çıkma ve Sabır Bağlamında İnsan Tipleri*: Nitel Bir Araştırma, *Bilimname* 11, 2019/4, 105-135.

¹⁷⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Tarihi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul. 1991, s. 408; Recep Önal, *Kur’ân’da İmani ve Ahlaki Bir Tavır Olarak Sabır*, Çukurova 2008, s. 441-442.

¹⁷⁷ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), s. 117.

¹⁷⁸ Blount, S. & Janıcık, G. A. (2000). What Makes Us Patient? The Role Of Emotion İn Sociotemp Evaluation. Unpublished Manuscript: University Of Chicago; Dudley, K. C. (2005). Empirical development of a scale of patience. *Dissertation Abstracts International*, 54 (8), 4332. Schnitker, S. A.

tahammül sınırı önemli bir noktada olmasıyla beraber sahip olduğu değerler de önemli bir konumda yer almaktadır. Sahip olunan değerler belâ ve musibetler karşısında kişiye destek sağlamak ve olumsuz ruh halinden başarıyla çıkmasında yardımcı olmaktadır.

Belâ ve musibetlere karşı bireysel tutumun niteliği sorgulandığında yanıt olarak Hz. Peygamber'in sîretinin örnek alınması gerektiği ileri sürülebilir. Zira musibetlerin bireysel tezahürleri farklılık arz etmekle birlikte, inanç açısından bakıldığında en ağır sınamaların peygamberlere vahyedildiği kabul edilmektedir. Hz. Peygamber'in bu bağlamda önemli imtihanlar yaşadığı tarihi ve dini metinlerde açıkça belirtilmektedir. Bu nedenle, Hz. Peygamber'in maruz kaldığı zorluklar karşısında sergilediği sabır ve metanet, her bir mümin için ideal bir davranış modeli sunmaktadır. Hadislerde sabrın asıl anlam ve değerinin, musibetin ilk vuku bulduğu anda sergilenen metanette tezahür ettiği vurgulanmaktadır çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur; "Hz. Peygamber'in Medine'de bazı sahabelerle birlikte dolaşırken, bir kabristanın yanında çocuğunun vefatına feryat ederek ağlayan bir kadınla karşılaşması hadisesi, musibetler karşısında gösterilmesi gereken sabır tutumuna dair önemli bir öğretilerdir. Evlat acısıyla derinden sarsılan kadını gören Hz. Peygamber, ona 'Allah'tan sakın ve sabret!' tavsiyesinde bulunmuştur. Kederinin yoğunluğu sebebiyle Hz. Peygamber'i tanıyamayan kadın, 'Bana ilişme! Benim başıma gelen senin başına gelmedi!' şeklinde bir tepki vermiştir. Hadiseye şahit olanlardan birinin kadına, karşılaştığı kişinin Allah'ın Resulü olduğunu bildirmesi üzerine, kadın özür dilemek üzere Hz. Peygamber'in kapısına gelerek 'Allah'ın Elçisi olduğunu bilemedim' diyerek mazeretini beyan etmiştir. Bunun üzerine Resulullah ona, 'Esas sabır, musibetin ilk başa geldiği anda gösterilmelidir.'¹⁷⁹ Musibetin geldiği ilk anda mevcut olan tavrın önemine işaret etti olması gereken tavır sabır göstererek teslim olmak Allah'a tevekkül etmek şeklinde olmalıdır.

Nitekim Hz. Peygamber, musibetle karşılaşan müminlerin bu duruma karşı gösterecekleri sabrın hayırlara vesile olacağını beyan etmiştir. Bu konuda nakledilen bir hadiste; "Müminin hâli ne hoştur! Her hâli kendisi için hayırlıdır ve bu durum yalnız mümine mahsustur. Başına güzel bir iş geldiğinde şükreder; bu onun için hayır

(2012). An examination of patience and well-being, The Journal of Positive Psychology: Dedicated to furthering research and promoting good practice, 7:4, 263-280. Blount, S. & Janicik, G. A. (1999). Comparing social accounts of patience and impatience. Unpublished manuscript, University of Chicago.

¹⁷⁹ Buhârî, "Cenâiz", 31.

olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde ise sabreder; bu da onun için hayır olur.”¹⁸⁰ Bu hadis mümin bir kimsenin halinin kendisi için hayırlı olduğu, zira başına gelen bir iyilik karşısında şükretmesinin, bir sıkıntı anında bela ve musibetlere karşı ise sabretmesinin onun için hayır olduğu ifade edilmektedir. Hz. Peygamber, belâ veya musibetle imtihan edilen bireylere, bu olumsuz durumdan kurtulmak için dua etmelerinin yanı sıra sabırlı olmalarını da tavsiye etmiştir. Çocuğunu kaybeden bir kadına sabrı öğütlemesi ve kadının olumsuz tepkisi üzerine sabrın ilk musibet anındaki dayanıklılık olduğunu vurgulaması,¹⁸¹ sabrın zamanlamasına ilişkin önemli bir perspektif sunmaktadır. Ayrıca, Allah’tan sabır dilemenin dolaylı olarak imtihan talep etmek anlamına geldiğini belirterek, afiyet dilemesinin daha uygun olduğunu ifade etmesi,¹⁸² sabrın beraberinde getirebileceği zorluklara da işaret etmektedir. Sara hastalığına müptela olan ve şifa yerine cennet karşılığında sabrı tercih eden siyahi bir kadının övgüye mazhar kılınması,¹⁸³ sabrın uhrevî değerini ve ilahî mükâfatını teyit etmektedir.

Belâ ve musibetlere karşı sabrın yansıması hadislerde müminin imtihan bilinciyle sergilediği yüksek bir teslimiyet ve metanet eylemi olarak yansımaktadır. Bu yansıma, pasif bir kabullenme değil, aksine ilâhî takdire rıza gösterme ve musibeti manevî bir kazanca çevirme odaklı aktif bir duruştur. Hz. Peygamber’in buyurduğu gibi: “Allah Teâlâ, sevdiği bir topluluğu imtihan eder. ‘Kim sabrederse, sabrın karşılığını alır; kim sabırsızlanırsa, sabırsızlığın karşılığını alır.’”¹⁸⁴ Bu hadis, sabrın ilâhî sevgiye mazhar olmanın ve musibetten elde edilecek ecir belirleyen temel bir şart olduğunu gösterir. Ayrıca, sabrın nihai yansıması, kulun günahlarının affedilmesi ve cennetteki makamının yükselmesi olarak görülmektedir. Hadislerde bela ve musibetler karşısındaki sabır eylemi, sadece pasif bir dayanma değil, aynı zamanda müminin negatif olayları uhrevî bir kazanca dönüştürmesini sağlayan, bilişsel ve manevi yeniden yapılandırma mekanizması olarak işlev görmektedir; bu aktif metanet, özellikle olayın ilk şok anında¹⁸⁵ gösterilen iradî teslimiyet ile dini başa çıkma stratejileri arasında merkezi bir konuma sahiptir. Bunlarla beraber sabrın yansıması

¹⁸⁰ Müslim, “Zühd”, 64; Dârimî, “Rikak”, 45.

¹⁸¹ Buhârî, “Cenâiz”, 32, 42; Müslim, “Cenâiz”, 8.

¹⁸² Tirmizî, “Daavât”, 94.

¹⁸³ Buhârî, “Mardâ”, 6; Müslim, “Birr”, 54.

¹⁸⁴ Tirmizî, bu rivayet için ‘Hasen Sahih’ hükmünü vermiştir. Bkz. Tirmizî, “Zühd”, 56.

¹⁸⁵ Buhârî, “Cenâiz”, 32.

olarak manevi destek ve motivasyon sağlayan tevekkül kavramı da önemli bir yer tutmaktadır. Bu açıdan tevekkül kavramının musibetler karşısında önemli bir güç ve motivasyon kaynağı olduğu görülmektedir.

1.7. Hadislerde Musibetler Karşısında Tevekkül

Tevekkül, Arapça kökenli ‘vekele’ fiilinden türetilmiş bir mastar olup, *teslim olmak, bir işi bir başkasına tevdi etmek ve iktifa etmek* gibi anlamları ihtiva etmektedir.¹⁸⁶ Istilahta tevekkül, ‘birinin işini üstüne alma, işini birine havale etme; her türlü sebebe başvurduktan sonra kadere razı olup sonucu Allah’tan bekleme’ manalarına gelir.¹⁸⁷ Tevekkül tanımının yer aldığı kaynaklardan ortaya çıkan tevekkül anlayışı, kişinin herhangi bir iş hakkında, elde etmek istediği amaca ulaşmak için üzerine düşen her türlü gayreti gösterip gerekli tedbirleri aldıktan sonra ötesini Allah’a bırakmasıdır.¹⁸⁸ Ayrıca, tevekkül kavramı tasavvufi düşüncede de merkezi bir yer işgal etmekte olup, dini manada ve tasavvufi bir kavram olarak ‘bir kimsenin kendini Allah’a teslim etmesi, rızkı ve işleri konusunda Allah’ı kefil bilmesi ve yalnızca O’na güvenmesi’ şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁸⁹ Bu tanım, tevekkülün bireyin tüm varlığıyla ilahî olana yönelmesini ve her türlü ihtiyacında yalnızca O’na itimat etmesini vurgulamaktadır.

Kavramsal düzeyde tevekkül, umutların tükenme noktasına geldiği ve çözüm yollarının nihayete erdiği durumlarda, bireyin Allah’a yönelik ümit bağlaması ve çözümün yegâne kaynağı olarak O’nu telakki etmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda tevekkül, Hz. Muhammed’in ve ashabının, müşriklerin tehditleriyle karşılaştıklarında sergiledikleri “*Allah bize yeter o ne güzel vekildir*” (حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ) ifadesiyle somutlaşmaktadır.¹⁹⁰ Bu ifade, sayısal ve maddi üstünlüğe sahip olan düşman karşısında duyulan ilahî güvenceyi ve Allah’a olan tam teslimiyetin bir tezahürünü temsil etmektedir.¹⁹¹ Dolayısıyla tevekkül, müminin zorlu yaşam koşulları karşısında yalnızlık hissini bertaraf ederek, her türlü kudretin sahibi olan Allah’ın

¹⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 11/734.

¹⁸⁷ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, ‘*Kelâm Terimleri Sözlüğü*’ (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), s. 320.

¹⁸⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, 303; Gazâlî, *İhyâ*, 4/479, 480; Şihâbüddîn Sühreverdî, *Avârifü’l-ma’ârif* (*Tasavvufün Esasları*), trc.: H. Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz (İstanbul, Erkam Yayınları, 1989), s. 622.

¹⁸⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, ‘vkl’ md.; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, ‘vkl’ md.; Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, ‘vkl’ md.; Gazâlî, *İhyâ*, 4/259.

¹⁹⁰ el-Âl-i İmrân 3/173.

¹⁹¹ Mehmet Müftüoğlu, “Kur’ân-ı Kerim’e Göre Bela ve Musibetler Karşısında İnsanın Durumu ve Manevi Değerlerin Önemi” (Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi, İlkbahar 2020) Yıl: 3, Sayı: 5.

desteğini yanında hissetmesini sağlamakta ve bu suretle önemli bir manevî destek ve psikolojik sağlamlık sunmaktadır.

Hadislerde tevekkül kavramının mahiyeti ve nasıl tatbik edilmesi gerektiğine dair çeşitli açıklamalar bulunmaktadır. Bu bağlamda en dikkat çekici örneklerden biri, Hz. Ömer (ö. 23/644) tarafından nakledilen ve Resulullah'tan işitildiği belirtilen şu hadistir: “Eğer siz Allah’a hakkıyla tevekkül ederseniz, kuşların rızıklandığı gibi rızıklandırılırdınız. Onlar sabahleyin karınları aç olarak (yuvalarından) çıkar, akşamleyin karınları doymuş olarak geri dönerler.”¹⁹² Belirtilen hadis, hakiki tevekkülün Allah’a duyulan derin bir güveni ve O’nun rızık verici sıfatına olan kesin inancı içerdiğini göstermektedir. Ancak, tevekkülün yanlış anlaşılmasını önleyen bir diğer önemli hadiste, devesini bağlamadan bırakıp tevekkül ettiğini iddia eden bir kimseye Hz. Peygamber; “önce deveni bağla daha sonra Allah’a tevekkül et”¹⁹³ şeklinde bir uyarıda bulunulmuştur. Bu hadis tevekkülün eylemsizlik anlamına gelmediğini, bilakis öncelikle alınması gereken maddi tedbirlerin varlığını ve ardından sonucun ilahî iradeye bırakılması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, tevekkül aktif bir çaba ve gerekli önlemlerin alınmasıyla eş zamanlı olarak yürütülmelidir. Nitekim, Hz. Peygamber’in kendi yaşam pratiği de bu ilkenin somut bir örneğini teşkil etmektedir. Hicret esnasında takipçilerden korunmak amacıyla bir mağaraya sığınmaları¹⁹⁴, O’nun düşmana karşı ihtiyati tedbirler aldığını göstermektedir. Bu olay, tedbir almanın tevekkül prensibiyle çelişmediğini, aksine onun ayrılmaz bir parçası olduğunu teyit etmektedir. Bu hadislerde, belâ ve musibetlerden kurtulma bağlamında tevekkülün önemi, bireyin yapması gereken her şeyi yaptıktan sonra, çaba sarf ettikten sonra sonucu Allah’a bırakması ve O’na sığınmasında oldukça önemlidir. Bu yaklaşım, zor durumda kalan birey için hem motivasyonel bir unsur hem de güçlü bir manevî destek kaynağı olarak işlev görmektedir. Tevekkül, çaresizlik anlarında ilahî ümidi canlı tutarak bireyin psikolojik dayanıklılığını sürdürmesine yardımcı olur.

Belâ ve musibetler karşısında tevekkülün en önemli boyutu, korku ve ümitsizliği ortadan kaldırmasıdır. Hz. Peygamber’in, yatağa girerken okumayı tavsiye

¹⁹² Tirmizî, bu hadis için ‘Hasen Sahih’ hükmünü vermiştir. Bkz. Tirmizî, “Zühd”, 33; İbn Mâce, “Zühd”, 14.

¹⁹³ Tirmizî rivayetin Hasen olduğunu belirtmiştir. Bkz. Tirmizî, “Zühd”, 33.

¹⁹⁴ Buhârî, “Menâkıbu’l-Ensâr”, 45.

ettiği duada geçen ifade bu durumu özetler: “İşimin sonucunu sana havale ettim ve yüzümü sana çevirdim, Sen’den başka sığınak ve kurtuluş yeri yoktur.”¹⁹⁵ Musibet anında bu manevî havale, kulun tüm yükünü üzerinden atarak, iradesini ve netice beklentisini yegâne Kudret sahibine bırakmasıdır. Musibetler neticesinde tevekkül, kulun sebeplere sarılma yükümlülüğünü yerine getirdikten sonra, sonuç üzerindeki tesir gücünü inkâr etmesini ve neticenin tedbirin üstünde ilâhi bir takdirle gerçekleşeceğini kabul etmesini ifade eder. Böylece, belâ ve musibetler karşısında tevekkül, mümini felç eden kaygı ve korkudan arındırır, aktif çaba ile manevî teslimiyeti mükemmel bir denge içinde birleştiren mümin ahlakının temelini oluşturur.

Belâ ve musibetler karşısında tevekkül, kulun Allah’a olan mutlak güveninin zorlukları aşmadaki gücünü ifade eder. Bu direnç, mümini olayların dış görünüşünün ötesine taşıyarak ilâhi hikmete odaklanmasını sağlar. Bu konudaki temel hadislerden biri, Hz. Peygamber’in şu buyruğudur: “Sen bana dua ettiğin ve benden ümitvar olduğun müddetçe, günahlarının ne kadar olduğuna bakmaksızın seni bağışlarım. Ey Âdemoğlu, günahların gökyüzünü kuşatacak dereceyi bulsa da benden mağfiret dilesen, buna aldırmaksızın seni bağışlarım.”¹⁹⁶ Tevekkül, bu ilâhi rahmetin varlığına olan kesin ümidi içerir. Musibet anında kul, günahlarının ağırlığı altında ezilmek yerine, Allah’ın affına ve lütfuna sığınır. Bu durum, musibetin neden olduğu çöküntüye karşı ümitsizliği reddeden ve kalbi yeniden inşa eden bir direnç mekanizması oluşturur. Tevekkülün sağladığı bu manevî dirayet, kulun, başına geleni bir ceza olarak görmekten ziyade, Rabbinin kendisine yönelmesi için bir davet olarak algılamasına zemin hazırlar. Tevekkülün musibetler karşısındaki gücünü gösteren diğer bir önemli yansıması ise, kulun Allah’ı tam bir vekil edinme bilincidir. İbn Abbas’tan rivayet edilen hadis, tevekkülün en güçlü sözlü ifadesini sunar: “Bize Allah yeter, O ne güzel vekildir!” Hz. İbrahim’in ateşe atılırken söylediği bu sözün, Hz. Muhammed ve ashâbı tarafından da büyük tehlikeler karşısında söylendiği nakledilir.”¹⁹⁷ Musibet ve belâların en şiddetli olduğu anlarda dahi bu sözü söyleyebilmek, kulun kendi kudretinden tamamen feragat ederek, her türlü sonucu mutlak bir itimatla Allah’a teslim ettiğini gösterir. Bu teslimiyet, kulun iç huzurunu koruyarak panik ve korkuya kapılmasını engeller; zira o, artık işini en güçlü ve en

¹⁹⁵ Buhârî, “Daavât”, 7.

¹⁹⁶ Tirmizî, bu hadis için ‘Hasen Sahih’ hükmünü vermiştir. bkz. Tirmizî, “Deavât”, 98.

¹⁹⁷ Buhârî, “Tefsîr”, el-Âl-i İmrân 3/173.

güvenilir varlığa havale etmiştir. Bu yüksek direnç, musibetin getirdiği dünyevi kayıpların ve zorlukların kalpte bıraktığı izleri siler, yerine ilâhî koruma ve sükûnet hissini yerleştirir. Tevekkül, böylece mümini zorluklar karşısında ruhsal olarak güçlü kılar.

Musibetler karşısında gösterilen sabır ve tevekkülün en büyük manevî getirisi, günahların silinmesi ve cennetteki derecenin artmasıdır. Sabır, musibetin neden olduğu acıyı yutarak isyanı engellerken, tevekkül kalbi vesvese ve endişeden temizler. Hz. Peygamber hadisinde, bu arınma sürecini şöyle açıklamıştır: “Müslümana yorgunluk, sürekli hastalık, keder, hüznün, eza ve gam isabet eden her şeyde, hatta ayağına batan dikende bile, Allah onun günahlarından bir kısmını siler.”¹⁹⁸ Bu hadis, musibetlerin şiddetine bakılmaksızın, her zorluğun, sabır gösterilmesi durumunda, bir nevi kefaret vazifesi gördüğünü vurgular. Kul, musibete maruz kaldığında fani dünyanın geçiciliğini idrak eder, füzuli meşgalelerden yüz çevirir ve tüm gücüyle mutlak kudret sahibi olan Allah’a sığınır. Tevekkül, bu sığınmanın en somut ifadesidir; zira kul, elinden geleni yaptıktan sonra sonucu tamamen Allah’a bırakır ve O’nun takdirinin en iyi olduğunu kabul eder. Sonuç olarak, sabır ve tevekkül, mümini manevî çöküşten koruyan ve onu hayırlı akıbete ulaştıran en sağlam dayanaklardandır.

Hadislerde, bireylerin karşılaştıkları belâ ve musibetlere karşı geliştirdikleri temel başa çıkma stratejileri arasında sabır ve tevekkül kavramları merkezi bir yer teşkil etmektedir. Zorluk anlarında vuku bulan olumsuz olaylar karşısında bu kavramların sağladığı direnç ve destek, bireylerin söz konusu sınavlarla başa çıkmalarında önemli bir işlev görmektedir. Bireysel başa çıkma mekanizmalarındaki çeşitlilik göz önünde bulundurulduğunda, manevî derinliğe sahip veya manevîyata yönelim gösteren kişilerin, stresli durumlarda öncelikle başa çıkma yöntemlerine bu kavramlara başvurduğu gözlemlenmektedir.¹⁹⁹

Bu bağlamda sabır ve tevekkül, bireylerin karşılaştıkları zorluklar karşısında önemli birer güç ve motivasyon kaynağı olarak işlev görmektedir. Belâ ve musibetlerle imtihan olgusu, İslâm düşüncesinde müşterek bir tema olarak kabul edilmektedir.

¹⁹⁸ Buhârî, “Merdâ”, 1.

¹⁹⁹ Dini başa çıkma kavramının teorik ve ampirik temelleri için bakınız: Pargament, K. I., *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice* (Guilford Press, 1997); Koenig, H. G., McCullough, M. E., & Larson, D. B., *Handbook of Religion and Health* (Oxford University Press, 2001).

Hadislerde de bu durum teyit edilmekte olup, bireyin dini konumuyla uyumlu olarak imtihanın biçimi ve şiddetinin farklılaştığı vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber bu bağlamda şöyle buyurmuştur: “Kişi dini durumuna göre sınanır. O kişi dininde sağlam ise, imtihanı şiddetlenir, zayıf ise, imtihanı hafif olur. Yeryüzünde üzerinde hiçbir hata kalmadan yürüyecek duruma gelinceye kadar sıkıntılar kulun yakasını bırakmaz.”²⁰⁰ Bu ifade, imtihanın niteliği bireyin inanç seviyesine göre değişkenlik gösterse de Allah’ın kulundan beklediği temel tutumun sabır ve tevekkülle imtihanı karşılamak ve elden gelen her türlü tedbiri aldıktan sonra işleri ilahî iradeye bırakmak şeklinde olduğunu ortaya koymaktadır.

²⁰⁰Tirmizî, bu hadis için ‘hasen-sahih’ demiştir. Bkz. Tirmizî, “Zühd”, 39; İbn Mâce, “Fiten”, 23; Dârimî, “Rikâk”, 45; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/172, 174, 180, 185, 188, 190, 194.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. HADİSLERDE BELÂ VE MUSİBETLERİN İMTİHAN İLE İRTİBATLARI VE MANEVÎYATA ETKİLERİ

2.1.1. Bela ve Musibetlerin İmtihan Oluşu

‘M-h-n’ kökünden türetilen imtihan ve bu kökün mastar formu olan mihnet sözlerinden hareketle bir kimsenin kalbinde ya da içinde olanları tespit etme,²⁰¹ herhangi bir musibetle insanın sınanması,²⁰² arıtıp saf hale getirme,²⁰³ genişletme²⁰⁴ gibi anlamlarda kullanılmaktadır.²⁰⁵ Kur’ân’da kâinatın yaratılış amacı, imtihana tâbi tutulan insanın nasıl davranışlar sergileyeceğinin tespit edilmesi olarak anlatılmaktadır.²⁰⁶ Ayrıca imtihan üç farklı türde ele alınabilmektedir. İmtihanların bazıları mihnet içindir yani işlenen günahlara ceza mahiyetindedir. Bazıları arınma ve kefarete içindir, bazıları ise derecenin artması ve ziyadeye terfidir²⁰⁷ şeklinde belâların çeşitli şekillerde kula isabet edebileceği görülmektedir. İlk ikisi ayetlerle üçüncüsü ile hadis ile sabittir. Mihnet için olana örnek olarak şu ayet gösterilebilir; ‘*Andolsun ki sizi korku, açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme gibi şeylerle mutlaka imtihan ederiz.*’²⁰⁸ Bu eksiltme ticaret varsa iflas şeklinde olması, tarım ile uğraşan kimseler için ekinlerin ve meyvelerin ürün vermemesi, kuraklık, doluların vurması, sevilen birinin ölümü, sağlığın gitmesi vb. şeyler olarak musibetin gelmesi imtihan için verildiğini göstermektedir. İkinci olarak insanın işlediği günahların karşılığı olarak verilmesini açıklamaktadır; ‘*Başınıza gelen her musibet, kendi ellerinizle işlediğiniz (günahlar ve hatalar) yüzündendir.*’²⁰⁹ Bu ayet bireyin maruz kaldığı belâ ve musibetlerin insanın işlediği günahların ve hatalarının bir sonucu olarak verildiğini

²⁰¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 748.

²⁰² Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, 6/2201; Muhammed b. Abdurrezzak el-Hüseynî Ebü'l-Feyz Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 36/153; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/401.

²⁰³ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 36/154.

²⁰⁴ Ebü'l-Kâsım Mahmut b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâga* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 2/197; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 36/153.

²⁰⁵ Mezkûr kavramla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bk.: Temiz, ‘*Kur'ân'a Göre İmtihan Kavramının Semantik İzahı ve İnsan İçin Önemi*’, 251 vd.

²⁰⁶ el-En'âm 6/165, el-Hûd 11/7; el-Mülk 67/2.

²⁰⁷ Ebü'l-Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed es-Serrâc et-Tûsî, ‘*el-Lüma'fi't-tasavvuf*’, nşr. R. A. Nicholson (Kahire: Dâru'l Kütübi'l-Hâdis, 1960), 448, 434-435.

²⁰⁸ el-Bakara 2/155.

²⁰⁹ eş-Şura 42/30.

açıklamaktadır. Üçüncü olarak mertebeyi artırma için verilen musibetin durumunu ise şu hadis ile Hz. Peygamber açıklamaktadır; “Kul, Allah’ın kendisi için takdir ettiği dereceye ameli ile ulaşamazsa, Allah, onun canına, malına veya çocuğuna bir musibet verir, o da bunlara sabrederse böylece Allah’ın kendisi için takdir ettiği mertebeye ulaşır.”²¹⁰ Bu hadis, İslami öğretilerdeki imtihan kavramına iyimser ve motive edici bir boyut sunmaktadır.

İlahi irade her bireyi farklı vasıtalarla imtihan etmekte ve bu imtihanlar bazen güçlüklerle, bazen de nimetlerle tezahür edebilmektedir. Bu nedenle musibet karşısında isyan etmek yerine, ilahî ve nebevi öğretiler doğrultusunda sağduyu ve metanetle hareket etmek gerektiği belirtilmektedir. Her bir musibet tecrübesinin, bireysel ve kolektif düzeyde öğrenme ve adaptasyon süreçlerini tetiklemesi esastır. Musibet ve belaların temel işlevi, sadece ceza ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda günahlardan arındırma ve ilâhî yakınlığa erişim sağlayan bir araç olduğu kabul edilmemektedir. Hz. Peygamber’in “Şüphesiz biz Allah’tanız ve muhakkak O’na döneceğiz. Allah’ım! Başıma gelen musibetin mükâfatını senden bekliyorum, bundan dolayı bana ecir ihsan et ve benim için onu daha hayırlısıyla değiştir”²¹¹ şeklindeki duası, belâ ve musibetlere karşı sergilememiz gereken bilinçli tutumu özetlemektedir. Bu duanın ve teslimiyetin önemi, daha önce bahsettiğimiz, imtihanın dindarlık ölçüsünde şiddetlendiği ve günahları sildiği hadislerle tam bir uyum içerisinde. Bu şuurla hareket etmek ve bunun bir imtihan olduğu idrakini içselleştirmek önem arz etmektedir.

İmtihanlar, bireylerin ahlaki erdemlerini sergilemeleri için birer fırsat sunar. Özellikle ‘*Sabredenleri müjdele*’ ifadesi, bu zorluklar karşısında gösterilen direncin ve teslimiyetin Allah katında büyük bir değere sahip olduğunu müjdelemektedir. Bu durum, İslâm inancında musibetlere karşı takınılması gereken tutumun temelini oluşturur. Ayetin devamında ise, ‘*Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, ‘Doğrusu biz Allah’a aitiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz.*’²¹² denilerek, sıkıntı ve musibetler karşısında teslimiyetin gerekliliği vurgulanmaktadır. Ayetin devamında ise, ‘*İşte rablerinin lütufları ve rahmeti bunlar içindir ve işte doğru yola ulaşanlar*

²¹⁰ İbn Hibbân, *es-Sahîh* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1993), 5/107; Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ale ş-Sahihayn* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1990), 1/343.

²¹¹ Müslim, “Cenâiz”, 4.

²¹² el-Bakara 2/156.

*da bunlardır.*²¹³ ifadesiyle, belâ ve musibetlerin nihayetinde Allah'ın rahmetine ve lûtfuna erdireceği bildirilmektedir. Ayrıca, bu süreç, doğru yolu takip edenlerin Allah'ın rahmetini kazanacaklarını ifade etmektedir.

Hız. Peygamber, insanlığın belâ ve musibetler aracılığıyla imtihan edileceği hakikatini net şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim Hız. Peygamber; “Kul, dindarlığı ölçüsünde belâyaya maruz kalır, dindarlığı kuvvetli ise belâsı da ağır olur. Dindarlığı zayıf ise zayıflığı ölçüsünde sınanır.”²¹⁴ Belâ ve musibetlerin bireyin inanç seviyesine göre değişkenlik arz edeceği, dindarlığı güçlü olanın imtihanının daha ağır, zayıf olanın ise zayıflığı nispetinde olacağı beyan edilmektedir. Bu rivayetler, karşılaşılan her türlü zorluğun bir imtihan vesilesi teşkil ettiğini ve bu imtihanlardan başarıyla geçmek için dua, zikir, tövbe ve istiğfar gibi araçlara başvurma gerekliliğini vurgulamaktadır. Dua, zikir, tövbe ve istiğfarların ruhu arındırdığı, vicdanı teskin ettiği ve kalbe inşirâh etkisi vererek genişlettiği ve rahatlattığı belirtilmekte olup bela ve musibetler karşısında başa çıkma yöntemleri olarak kullanıldığı görülmektedir.

2.1.2 Bela ve Musibetlerin Maneviyata Etkileri

Musibetler sadece zorluklar değil, aynı zamanda Allah'ın, kullarını manevi olarak yükseltmek için kullandığı, ilâhi araç olarak görülmektedir. Kulun kendi ameli çabalarıyla elde edemediği yüksek mertebelere erişimini sağlayan, kriz yönetimine dayalı özel bir sınav mekanizmasıdır. Bu dereceye ulaşmak ise sabırla olmaktadır. Bazen de imtihanın Allah'ın kulunun derecesini yükseltmek için verdiği görülmektedir. Çünkü hadiste Hız. Peygamber buyuruyor ki; “Allah, bir kimseye hayır dilerse o kimsenin günahlarını bağışlamak ve derecesini yükseltmek için onu belâ ve musibete uğratar.”²¹⁵ Bu şekilde kulun derecesi artmaktadır. Yine başka bir hadiste Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Mümin erkek ve mümin kadına, kendisi, çocuğu ve malı hususunda belâlar gelmeye devam eder. Tâ ki Allah'a, üzerinde hiçbir günah bulunmaksızın kavuşsun”²¹⁶ bu kişinin yaşamından ölümüne dek imtihana tabi tutulacağı ve bu şekilde günahlarından temizleneceği bildirilmektedir. Hız. Peygamber buyuruyor ki; “Erkek olsun, kadın

²¹³el-Bakara 2/157.

²¹⁴ Tirmizî, bu hadis için ‘Hasen Sahih’ hükmünü vermiştir. Bkz. Tirmizî, “Zühd”, 56; İbn Mâce, “Fiten”, 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/172, 174.

²¹⁵ Tirmizî, “Zühd”, 39; İbn Mâce, “Fiten”, 23; Dârimî, “Rikâk”, 45.

²¹⁶Tirmizî, bu Hasen bir hadistir diye belirtmiştir. Bkz. Tirmizî, ‘Kitâbü’z-Zühd”, 56; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/450.

olsun bir mümin Allah’a gûnahtan arınmış, tertemiz olarak kavuşuncaya kadar başından, çoluk-çocuğundan, akrabası ve malından belâ eksik olmaz”²¹⁷ bu hadisler gösteriyor ki, musibetlerin gönderiliş amaçlarından biri de günahlardan kefarete olarak verilmesidir. Böylece mümin kimse günahlarından arınarak ahiret yurduna temiz ve temizlenenlerden olarak gitme fırsatı bulmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyuruyor; “Yeryüzünde günahsız yürüyünceye kadar insandan belâ eksik olmaz”²¹⁸ işte tüm bu hadisler gösteriyor ki, musibetler inanan kimseler için kefarete vasıtasıdır ve ahirette manevi derecelerinin yükselmesine yardımcı olan birer basamak olarak görülmektedir.

İçinde bulunulan dünya, çeşitli zorluklar ve musibetler üzerine inşa edilmiş bir varoluşsal zemin sunmaktadır. İnsanlığın yaratılışından itibaren belirli imtihanlara tabi tutulduğu ve bu durumun kesintisiz bir şekilde devam edeceği, İslâm dininde açık bir bilgi olarak kabul edilmektedir. Bu dünya, mahiyeti itibarıyla bir imtihan alanı olup, bu niteliğini kıyamete kadar sürdürecektir. Her bireyin farklı şekillerde imtihana tabi tutulduğu bu dünyevi süreçte, Hz. Peygamber’in “Dünya daru’l meşakkattir”²¹⁹ buyruğu, bu alemde sürekli bir rahatlık, huzur ve gerçek anlamda bir mutluluk beklentisinin yersizliğini göstermektedir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm dünya hayatını ‘sadece bir oyun ve oyalanmadan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte asıl hayat odur. Keşke bilmiş olsalardı’²²⁰ şeklinde tasvir ederek, çocukların geçici oyunlarına benzer şekilde dünya hayatının da kısa ve fani olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin bu dünyanın geçici ve oyun niteliğini idrak ederek yaşamlarını buna göre şekillendirmeleri gerektiği belirtilmektedir. Dünya hayatının bu eğlence ve oyundan ibaret addedilmesi dahi, aynı zamanda bir imtihan vesilesi olarak değerlendirilmektedir. Belâ ve musibetler de bu imtihanın ayrılmaz bir parçasıdır ve bu imtihan karşısında bireyden beklenen temel erdem, tahammüldür. Bu tahammülün karşılığında vadedilen mükâfat, Hz. Peygamber’in çeşitli hadisleriyle teyit edilmektedir. Abdullah b. Mesud’dan gelen bir rivayette, Hz. Peygamber’in hummanın

²¹⁷ Tirmizî, bu hadisi Hasen diye belirtmiştir. Bkz. Tirmizî, “Cenâiz”, 1; İbn Mâce, “Cenâiz”, 1.

²¹⁸ Buhârî, “Merda”, 3; Tirmizî, “Zühd”, 39, 57; İbn Mâce, “Fiten”, 23; Dârimî, “Rikâk”, 45; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/172, 174, 180, 185, 188, 190, 194; Necati Kara, ‘Kur’ân ve Sünnet’te Belâ-Musibet’, (Erzurum: EKEV Akademi Dergisi, 1998), 1/3, 55.

²¹⁹ Bu ifade, hadis kaynaklarında bu lafızla birebir geçmemektedir. Ancak dünyanın meşakkatli bir yer olduğuna dair çeşitli hadisler bulunmaktadır (örneğin, Tirmizî, “Zühd”, 16; İbn Mâce, “Zühd”, 3). Bu genel anlamı yansıtmaktadır.

²²⁰ el-Ankebût 29/64.

şiddetli hararetinden dolayı çektiği ızdıraba dikkat çekilmiş ve bu ızdırabın karşılığında kat kat ecir ve mükâfatın olduğu belirtilmiştir.²²¹ Ayrıca, herhangi bir Müslümana isabet eden bir eza neticesinde, ağacın yapraklarının dökülmesi gibi Allah'ın o Müslümanın günahlarını affedeceği müjdelenmiştir.²²² Bu hadisler, ilahî iradenin her imtihan ve musibetle bir hikmet taşıdığını ve bunlara sabır gösterip teslimiyetle yaklaşanların uhrevî mükâfata nail olacağını açıkça ifade etmektedir.

İslâmî açıdan dünya, bireylerin amellerinin tezahür edeceği ve belâ ile musibetlerin vuku bulduğu ölüm ve hayatın yaratıldığı bir mekân kabul edilmektedir. İnsanlık, bu dünyevi varoluş içerisinde çeşitli belâ ve musibetlerle imtihan edilmektedir. ²²³ Başta peygamberler olmak üzere, ilahî irade her bireyi farklı biçimlerde sınamaktadır. Hz. Peygamber'in bir hadisinde, en şiddetli belâlara maruz kalanların öncelikle peygamberler, ardından onlara en çok benzeyenler olduğu ifade edilmektedir. Bireyin dindarlığı ölçüsünde belâlarla imtihan edileceği ve nihayetinde kulun bu imtihanlar neticesinde günahlarından arınacağı belirtilmektedir.²²⁴ Bu durum, dünyanın bir imtihan alanı olduğunu ve her peygamberin özgün sınavlardan geçtiğini göstermektedir. Hz. Peygamber'in davasından vazgeçmeme yönündeki O'nun imtihanı güneşi sağ ayı sol eline verseler dahi davasından vazgeçmeme²²⁵ imtihanı buna örnek teşkil etmektedir. Bu durum manevi derecelerin artmasında önemli bir yer teşkil etmektedir.

Hz. Peygamber belâ ve musibetler karşısında ümidini asla kaybetmemiş ve inancının sarsılmazlığıyla Allah'a tevekkülde bulunmuş ve yalnızca O'ndan yardım istemiştir. Benimsediği bu tutumu Müslümanlara da tavsiye etmiş, daima merhamet odaklı bir yaklaşım sergilemiş ve ilahî rızaya aykırı hiçbir yöne tevessül etmemiştir. Bir hadisinde, müminin her halinin hayırlı olduğu, başına gelen bir iyilik karşısında şükretmesi, bir sıkıntı anında ise sabretmesinin kendisi için hayır olduğu

²²¹ Buhârî, “Kitâbu'l-Merdâ”, 3; Müslim, “Kitâbu'l-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb”, 14.

²²² Buhârî, “Tıb”, 45; Müslim, “Selâm”, 2, 52; Buhârî, “Mardâ”, 1; Tirmizî, “Cenâiz”, 1.

²²³ et-Tevbe 9/126; et-Tâhâ 20/ 40; el-Hac 22/11.

²²⁴ el-Buhârî, “Merdâ”, 3; et-Tirmizî, “Zühd”, 56; İbn Mâce, “Fiten”, 23; ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, “Rikâk”, 67.

²²⁵ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y. 1971), 1/265. (Not; Bu sözün sıhhati konusunda, erken dönem Siyer kitaplarında yer almasına rağmen, hadis ilmi açısından zayıf veya mürsel bir rivayet olduğu görüşleri de bulunmaktadır. Ancak, sözün içeriği Hz. Peygamber'in tebliğdeki azim ve kararlılığını çok iyi yansıttığı için, Siyer ve İslâm tarihi literatüründe bir mesaj ve dava şuuru örneği olarak yaygın şekilde kullanılmaktadır.)

bildirilmektedir.²²⁶ Bu durum, musibetler karşısında sabır gösterip Allah’a güvenen bireyin bu tutumu neticesinde mutlaka bir mükâfat alacağını ve manevi mertebesini yükseltmesinde fayda sağlayacağını göstermesi açısından önemlidir.

2.2. Hadislerde İmtihan Çeşitleri

Hadis kaynakları, bireylerin çeşitli yaşam alanlarında karşılaştığı zorlukların ve olayların, ilahî bir sınavın farklı tezahürleri olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Belâ ve musibetler aracılığıyla gerçekleştirilen imtihan olgusu incelendiğinde bu sıkıntıların temel olarak günahlara kefaret, derecelerin yükseltilmesi ve kulların Allah’a olan rıza derecelerinin ortaya çıkarılması gibi üç temel fonksiyonu yerine getirdiği görülür. Bu bağlamda, hadislerde sıklıkla rastlanan imtihan türleri şu şekilde kategorize edilebilir:

2.2.1. Dünya İmtihani

Hadislerde imtihan olgusu, bireyin karşılaştığı çeşitli musibetler aracılığıyla tezahür etmekte olup, bu bağlamda ‘dünya’ temel bir imtihan sebebi olarak belirginleşmektedir. Hz. Peygamber buyuruyor ki; “Dünya, müminin zindanı, kâfirin ise cennetidir.”²²⁷ Dünyanın imtihan vasfını en keskin metaforla ifade eder. Çünkü bu hadis, müminin ahiretteki sonsuz nimet ve özgürlüğe kıyasla dünyada nefesine, arzularına ve şeriata uygun olmayan isteklere karşı sürekli bir direnç mekanizması kullandığını belirtmektedir. Bu kısıtlayıcı vaziyet, dünyanın ona ahirete nazaran bir zindan gibi görünmesine neden olur. Dolayısıyla dünya, mümin için nefsi terbiye ve uhrevî kazanç yolunda bir zorlu geçiş aşaması (dâr-ı imtihan) olarak işlev görür. Ayrıca müminin bu dünyada nefsi arzularına ve haramlara karşı kısıtlanmışlık ve sabır yükümlülüğü altında olduğunu gösterir. Mümin, şer’i hükümlere uyarak kendisini dünyevi zevklerden alıkoyar, bu da bir kısıtlama ve zorluk demektir. Bu kısıtlama, imtihanın temel gereğidir. Mümin, asıl yurdunun ve nimetlerinin Ahiret olduğunu bildiği için, dünyadaki hiçbir refah ve rahatlığa tam olarak gönül vermez. Önceki hadislerde belirtildiği gibi, musibetler mümin için günahlara kefaret ve derece yükseltme vesilesi olduğundan, dünya ona bir arınma ve terbiye yeri gibi gelir; bu da ‘hâpishane’ metaforunu destekler. Hadis, kâfirler için dünyanın bir cennet olarak

²²⁶ Müslim, “Zühd”, 64.

²²⁷ Müslim, “Zühd”, 1.

nitelendirilmesiyle de sınavın farklı bir yönüne dikkat çeker: Kâfirler, ilâhi emir ve yasaklara uymadıkları ve ahiret inançları zayıf olduğu için, dünya nimetlerinden herhangi bir kısıtlama olmaksızın faydalanır. Onlar için dünya, arzularının sonuna kadar yaşandığı bir zevk ve sefa yeridir. Kâfirin dünyada yaşadığı bu rahatlık ve zevk, onların cezasının peşin olarak verilmediği anlamına gelir. Dünya, onlar için tadabilecekleri son cennettir; asıl cezaları ahirette verilecektir. Bu durum, dünya imtihanında görünürdeki refahın bile bir aldanma ve sonu kötü olan bir sınav olduğu mesajını taşır. Sonuç olarak bu hadis, dünya imtihanının zıtlıklar üzerine kurulu olduğunu; müminlerin zorluğa sabrederek ebedî nimete, kâfirlerin ise rahatlığa aldanarak ebedî azaba doğru ilerlediğini özetler.

Yine diğer bir rivayette Hz. Peygamber'in; "Eğer dünya, Allah katında sivrisineğin kanadı kadar bir değere sahip olsaydı, kâfire ondan tek bir yudum su bile içirmezdi"²²⁸ buyurması, dünyanın değerini düşük bir seviyeye indirerek, bireyin dikkatini bakî olan ahirete çekmektedir. Zira dünyanın geçici ve değersiz olduğu vurgusu, müminin bu fanî olanı kaybetmekten dolayı üzüntü duymasını engeller ve musibetlerin yalnızca geçici bir imtihan olduğu bilincini pekiştirir. Bu, musibetler karşısında psikolojik dayanıklılığın ana kaynağı olarak görülmektedir.

Hz. Peygamber'in dünya hayatına bakış açısını ilk musibet olarak niteleyen ve dünyadan Allah'a sığınmasını içeren birçok hadis ve rivayet bulunmaktadır. Nitekim bir hadiste; "Benim dünya ile ilgim ne kadar ki? Ben bu dünyada bir ağacın altında gölgelenen, sonra da oradan kalkıp giden binitli bir yolcu gibiyim"²²⁹ buyurarak dünya hayatının gelip geçici bir durak olduğunu ve asıl hedefin ahiret olduğunu vurgulamaktadır. Bu geçicilik, dünyanın başlı başına bir imtihan ve aldanma vesilesi olabileceği anlamında bir musibet olarak görülmektedir. Hz. Peygamber: "Allah'ım! Korkaklıktan sana sığınırım. Ömrün en düşük çağının zorluklarından, dünya fitnelerinden ve kabir azabından da sana sığınırım"²³⁰ diye buyurmuştur. Bu ifade,

²²⁸ Tirmizî, bu hadisi rivayet ettikten sonra 'Hasen Sahih' olduğunu belirtmiştir. Bkz. Tirmizî, "Zühd", 13.

²²⁹ Tirmizî, hadisin hem Hasen olduğunu belirtmiştir. Bkz. Tirmizî, 'Zühd', 44; İbn Mâce, "Zühd", 3.

²³⁰ Buhârî, "Cihad", 25; "Deavat", 37, 41, 44; Müslim, "Zikir ve Dua", 73; Tirmizî, "Deavat", 113; Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şu'ayb Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.), "İstiâze", 8, 16, 26.

dünyanın imtihan mahiyeti taşıdığını ve dünya kaynaklı fitnelerden Allah’a iltica etmenin önemini vurgulaması açısından anlamlıdır.

Dünya tabiatı gereği imtihanlarla dolu ve bilinen bir varoluş alanı olarak görülmekte ve ancak bu sınavlarda başarı gösterenlerin ebedi nimetlere erişeceğini ifade etmektedir. Dünya hayatı içerisinde bireylerin sağlık, hastalık, evlat ve muhtelif musibetler aracılığıyla farklı imtihanlara tabi tutulması, Dünya’nın hadislerde zikredilen temel imtihan nedenleri arasında yer almasını gerekçelendirmektedir. Bu bağlamda Yüce Allah; *‘O ki, hanginizin daha güzel iş yapacağını denemek için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, üstündür, çok bağışlayıcıdır’*²³¹ şeklinde buyurmuş olması dünya hayatının bizzat Allah tarafından amelde güzellik temelli bir imtihan sahası olarak kurgulandığını açıkça beyan eder. Bu ifade, varoluşun amacını, bireyin sadece yaşamasına değil, aynı zamanda karşılaştığı belâ ve musibetler dâhilinde en iyi eylemi ortaya koyma çabasına bağlayarak, sınavın boyutuna vurgu yapmaktadır. Bu durumda dünyanın aslında bir imtihan sahası olduğunu ve imtihan olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber’in; ‘‘Mümine, günahlarından bir ceza kalmayınca kadar belâ, malına, çoluk çocuğuna ve bedenine isabet etmeye devam eder’’²³² hadisi, belâların temel işlevinin, günahlardan bir ceza kalmayınca kadar devam etmesi gerektiğini vurgular. Bu durum, dünya imtihanının esas amacının, mümini ahiret hayatına günahlardan temizlenmiş bir halde hazırlamak olduğunu gösteren bir kefare mekanizması işlevi görür. Bu bağlamda musibetler, ilâhi adaletin tecellisi olarak dünyevi cezalara karşılık gelirken, aynı zamanda müminin ahiretteki yükünü hafifletme amacını taşır. Bu hadis, dünyanın imtihan sahası oluşunu, musibetlerin rastgele değil, bir amaca yönelik olduğu ve müminin ebedî saadeti hedefleyen kapsamlı bir arınma programının parçası olduğu teziyle ilişkilendirerek delillendirmektedir.

Nitekim, dünya ile imtihan arasındaki ilişki bir başka hadiste şu şekilde tasvir edilmektedir: ‘‘Allah, bir kulu sevdiği zaman onu dünyadan korur. Tıpkı sizden birinizin hastasını sudan korumaya devam etmesi gibi.’’²³³ Bu hadis, Allah’ın kulunu

²³¹ el-Mülk 67/2.

²³² Tirmizî bu rivayetin Hasen sahih olduğunu belirtmiştir. Bkz. Tirmizî, ‘‘Zühd’’, 56.

²³³ Tirmizî bu rivayetin Hasen olduğunu belirtmiştir. Bkz. Tirmizî, ‘‘Tıbb’’, 1.

sevmesinin bir tezahürü olarak dünyadan korumasının, kul ile dünyevi arzu ve kötülükler, yanıltıcı cazibeler ve çeşitli dünyevi uğraşlar arasına bir engel teşkil ederek kulun bu olumsuzluklardan muhafaza edilmesi şeklinde tefsir edilmektedir. Bu durum hadiste yer aldığı şekilde dünyanın bir imtihan olduğunu ve dünyadan ve dünyevi bela ve musibetlerden korunmanın gerektiği tezini ortaya çıkarmaktadır. Hadisin devamındaki hastanın sudan korunması analogisi ise, hastalık durumunda suyun temasıyla ortaya çıkabilecek zararlardan sakındırma amacını taşımaktadır.

Hiz. Peygamber bir başka hadisinde buyuruyor ki: “Kıyamet günü afiyette (sağlık ve rahatlık içinde) olanlar, belâyâ uğrayanlara verilen büyük sevabı görünce, dünyada iken derilerinin makaslarla doğranmış olmasını temenni edeceklerdir.”²³⁴ Musibetlerin dünyada ne kadar zor olursa olsun, ahiretteki manevî getirisi o kadar büyüktür. Bu rivayet, dünya hayatının yalnızca geçici bir varoluş alanı olmakla kalmayıp, aynı zamanda ebedî makamların anahtarı olan zorlu bir tasfiye ve rütbe kazanma süreci olduğunu vurgulayarak dünyanın imtihan olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu hadis, dünya imtihanının yalnızca bir deneme olmadığını, bilakis zorlukların ve acıların maksimize edilerek ebedî ödülün maksimize edildiği bir ilâhi liyakat sistemi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak hadislerde dünya, mümin için bir arınma ve rütbe kazanma sahası olarak konumlandırılırken, bu sınavın temel mekanizması olarak belâ ve musibetler öne çıkmaktadır. Rivayetler, hayatın zorluklarını yalnızca bir ceza değil, bilakis ilahî bir lütuf olarak ele alır; zira çekilen her sıkıntının günahlara kefarete olduğu ve bireyi manevî açıdan tasfiye ettiği ifade edilir.²³⁵ Hadisler dünya imtihanını, müminin rıza ve sebat gibi ahlaki erdemleri sergileyerek ameliyle elde edemeyeceği yüce makamlara ulaşmasını sağlayan, kapsamlı ve amaca matuf ilâhi liyakat sistemi olarak değerlendirmektedir.

2.2.2. Zorluk ve Darlık İmtihanı

Hadislerde imtihanın bir diğer önemli tezahürü, bireyin deneyimlediği sıkıntı, darlık ve zorluklardır. Hadisler, bireyin hayatında karşılaştığı maddi ve manevî tüm zorlukların (hastalık, yoksulluk, kayıp vb.) rastgele olaylar değil, aksine kulluk

²³⁴ Tirmizî bu rivayetin Hasen derecede olduğunu belirtmiştir. Bkz. Tirmizî, “Kıyâmet”, 24.

²³⁵ Buhârî, “Merdâ”, 1.

kalitesini ölçen ilâhi bir araç olduğunu göstermektedir. Tirmizî’de rivayet edilen bir hadis,²³⁶ insanlığın bu türden durumlar aracılığıyla ilahî sınava tabi tutulacağını belirtmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber’in, “Müminin durumu, hakikaten gıpta ve hayranlığa değer bir özelliktir. Zira onun her hâli kendisi için bir hayır sebebidir. Bu müstesna durum, yalnızca müminlere mahsustur: Eğer bir genişliğe (nimete) kavuşursa şükreder ve bu onun için bir hayır olur. Eğer bir darlığa (musibete) uğrarsa sabreder ve bu da onun için bir hayır olur”²³⁷ şeklindeki ifadesi, mümin şahsiyetin karşılaşabileceği her türlü olumsuzluk karşısında benimsemesi gereken erdemli yaklaşımı nazara vermesi açısından kayda değerdir. Ayrıca bu hadiste geçen darlık ifadesi, tam olarak sıkıntı, zorluk, hastalık, fakirlik, kayıp, korku gibi insanın nefesine ağır gelen her türlü imtihan ve meşakkati kapsar. Hayat, yalnızca nimetlerden ibaret değildir. Mümin, tıpkı herkes gibi imtihan edilir; işler ters gidebilir, sağlık bozulabilir, maddi sıkıntılar yaşanabilir. Bu darlık anlarında müminin gösterdiği tavır, onun imanının gücünü ortaya koyar. İşte bu noktada hadisin ikinci kısmı devreye girer: Buradaki sabır sadece olana katlanmak değil, aynı zamanda Allah’tan geldiğine inanarak isyan etmemek, şikâyeti sadece O’na yöneltmek ve bu sıkıntının sevap kazanma vesilesi veya günahlara kefarete olduğunu bilmektir. Bu durum sıkıntı veya darlığın, çekilmez bir yük olmaktan çıkarmaktadır. Bu durumda sıkıntı ve darlığın aslında bir imtihan çeşidi olduğunu ve karşılığında kefaretinin olduğunu göstermektedir.

Hadis kaynaklarında, imtihan vasıtası olarak zuhur eden güçlükler karşısında müminin bu durumu bir sınama olarak idrak etmesinin ve uygun bir reaksiyon göstermesinin hayati önemi vurgulanmaktadır. Bu hususta Hz. Peygamber, mümin bir kulun sıkıntı, zorluk ve darlığın kendisine isabet etmesi halinde bunlardan kurtulmak ve uygun bir tavır sergilemek üzere şu direktifi sunmaktadır: “Birinizin başına elim bir hadise geldiği zaman, ‘Şüphesiz biz Allah’a aitiz ve şüphesiz O’na döneceğiz’ Allah’ım! Başıma gelen musibetin mükâfatını senden bekliyorum, bundan dolayı bana ecir ihsan et ve benim için onu daha hayırlısıyla değiştir.”²³⁸ Hadiste geçen darlık; hastalık, fakirlik, kayıp, korku gibi nefsi, mâlî ve bedenî türden tüm imtihanları kapsar. Bu durum, müminin yaşamında bir araç görevi üstlenir. Bu bağlamda darlık, bir ceza

²³⁶ Tirmizî, “Kıyame”, 30.

²³⁷ Müslim, “Zühhd”, 64; Dârimî, “Rikâk”, 41; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/335.

²³⁸ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 17-18; Müslim, “Cenâiz”, 3.

değil, bir sına ve tezkiye/arınma mekanizmasıdır. Musibet anında gösterilen bu kriz yönetimi stratejisi, mümini tükenmişlikten korur ve durumu aşkın bir değere dönüştürür. Verilen bu hadis, mümin birey için hayatın tüm bileşenlerini iman temelli bir fayda içerisine dâhil eden, sıkıntı ve darlığı dahi manevî bir sermayeye dönüştürme imkânı sunan, derin hadistir. Bu açıdan sıkıntı, darlık ve zorluğun bir imtihan vesilesi olduğu görülmektedir. İmtihan bağlamında ele alındığında hadisler bu darlık ve zorluğun ardından feraha erileceğini göstermektedir.

H. Peygamber'in "Bir kul için Allah katında önceden hazırlanmış bir makam vardır. Kul bu makama ameliyle ulaşamazsa, Allah onun bedenine, malına veya çoluk çocuğuna bir musibet verir, sonra da ona sabır ihsan eder ve böylece o makama ulaştırır"²³⁹ şeklinde buyruğu zorluklar (darlık ve kayıp), bireyin kendi ameliyle erişemeyeceği yüksek mertebelere ulaşması için ilâhi bir araç görevi gördüğünü göstermektedir. Bu hadis, öncelikle her mümin için Allah katında yüksek bir makamın belirlendiğini bildirir. Bu, kulun ulaşması istenen nihaî hedeftir. Kul, bu makama ulaşmak için yeterince ibadet ve güzel amelde bulunamamış olabilir. Ya da makamın yüceliği, kulun normal çabasını aşmaktadır. Kul kendi çabasıyla o makama erişemeyince, Allah devreye girer. Bu noktada sıkıntı, darlık ve zorluk imtihanları bir araç olarak kullanılır. Bu imtihanlar; bedenî darlık (hastalıklar, sakatlıklar, yorgunluklar), malî darlık (fakirlik, iş kaybı, zarar), ailevî zorluklar (evlat kaybı, eş kaybı, ailevi problemler) şeklinde olabilmektedir. Bu musibetler, bir ceza değil, bir nevi manevî terfi sınavıdır. Bu açıdan bakıldığında hadislerde sıkıntı, darlık ve zorluk bir imtihan çeşidi olarak ele alınmaktadır.

Sonuç olarak hadislerde bu durum zorluk ve darlık imtihanını müminin manevî gelişimini sağlayan, günahlarını temizleyen ve nihai olarak onu en yüce makamlara hazırlayan sistematik ve amaç odaklı bir süreç olarak tanımlar. Bu süreçte kritik olan, musibetin kendisi değil, müminin bu zorluğa karşı gösterdiği tavır teslimiyet eylemi olarak görülmektedir.

2.2.3. Doğal Afetler İmtihanı

Hadislerde geçen doğal afetler, yukarıda da işaret edildiği üzere, ilahî imtihanın ve musibetlerin tezahürlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Afetler bağlamında

²³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/272.

sıklıkla zihinde beliren ilk olgu ise depremdir. Hadis metinlerinde imtihanın bir tezahürü olarak görülen doğal afetler rivayetlerde, insanlığın maruz kalabileceği musibet türleri arasında ‘yer sarsıntısı/deprem/racf/zelzele’²⁴⁰ ve ‘kızıl rüzgâr/rihun hamra’²⁴¹ gibi şekillerde zikredilmektedir. Yakın geçmişte vuku bulan 6 Şubat depremi, hadislerde belirtilen bu olguyu bir kez daha teyit etmiştir. Söz konusu sarsıntı ve müteakip hadiseler, bireylerin yaşamlarında karşılaştıkları stres ve sorunlarla mücadelede çeşitli stratejilere başvurduğunu açıkça ortaya koymuştur. İnançlı kesimin ise bu süreçte dini inançlarına sığınma, ilahî yardımını intizar etme ve olumsuz durumdan selametle çıkabileceklerine dair besledikleri inanç sayesinde, zorluklarla başa çıkmada inancın, duaların ve zikirlerin manevî bir destek mekanizması işlevi gördüğü gözlemlenmektedir. Bu bağlamda hem maddi hem de manevî boyutları ihtiva eden muhtelif başa çıkma yöntemleri mevcuttur.

Bir hadiste Hz. Peygamber’in; “Ümmetim, merhamet olunmuş bir ümmettir. Onlar için ahirette azap yoktur. Onların azabı, dünyada fitneler, zelzeleler ve öldürülmeler ile dir”²⁴² diye nakledilen beyanı, depremlemler ve diğler doğal felaketlerin birer imtihan vesilesi teşkil ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Depremler, küresel ölçekte vuku bulmakta ve jeolojik süreçlerin doğal bir sonucu olarak varlığını sürdürmektedir. Her ne kadar deprem afetini önlemek insan kudretinin haricinde olsa da bu durum olası sonuçlara karşı hazırlıksız kalınması anlamına gelmemektedir. Modern çağın gereklilikleri, rasyonel akıl yürütme, bilimsel veriler ve edinilen tecrübeler ışığında, vuku bulabilecek afet ve musibetlere karşı tedbirler almak ve potansiyel tahribat düzeyini minimize etmek temel bir zorunluluktur. İslâm dininin tevekkül prensibinin temel bir unsuru da şüphesiz ki gerekli önlemleri aldıktan sonra sonucu ilahî takdire bırakmaktır. İslâm öğretisi, öncelikle önleyici tedbirler almayı, ihtiyatlı davranmayı, bireylerin üzerine düşen sorumlulukları idrak edip eksiksiz yerine getirmeyi emretmekte ve bununla birlikte tedbirler alındıktan sonra Allah’a güvenmeyi, tevekkül etmeyi ve O’na teslim olmayı öğütlemektedir. İnançlı bireylerden beklenen ideal tutum tam olarak budur. Bu şekliyle doğal afetlerin imtihan olması ve tedbir aldıktan sonra takdiri Allah’a bırakmak şeklinde görülmektedir. Bu

²⁴⁰ Ebû Dâvûd, “Melahim”, 70; Tirmizî, “Fiten”, 38.

²⁴¹ Tirmizî, “Fiten”, 21, 38; Ebû Dâvûd, “Melahim”, 10, 70; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/163; İbni Mâce, “Fiten”, 29.

²⁴²Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, nşr. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1411/1990),4/474, eserinde sahih olduğunu belirtmiştir. Ebu Dâvûd, “Fiten”,7.

açından doğal afetler imtihanı öncelikle tedbir almanın zaruretiyi vurgulamaktadır. Alınan tüm önlemlere rağmen menfî bir sonuçla karşılaşılması durumunda ise müminlerin sabırlı ve metanetli bir duruş sergilemesi, Allah'ın takdir buyurduğu bu duruma rıza göstermesi, tövbe ve istiğfar, dua ve niyazlarla O'na iltica etmesi ve yaşanan felaketten kurtulmak için O'ndan yardım talep etmesi vurgulanmaktadır. Ayrıca, tedbir alma eylemini hiçbir zaman ihmal etmemek büyük önem arz etmektedir ki, Hz. Peygamber'in buyurduğu üzere “Şüphesiz Allah, sizden birinizin bir iş yaptığı zaman, onu en mükemmel şekilde yapmasını sever (veya hoşnut olur)”²⁴³ hadisini bir yaşam prensibi edinerek hareket etmek gerekmektedir.

Hz. Peygamber; veba, sel, yangın gibi felaketlerde ölen müminlerin şehit hükmünde olduğunu müjdelemiştir.²⁴⁴ Bu durum, afetlerin imtihan sebebi olduğunu ve afetlerin sonuçlarının dahi müminler için uhrevî bir mükâfata dönüştüğünü gösterir. İslâmî açıdan doğal afetler ne tamamen rastlantısal ne de her zaman mutlak bir cezadır. Esas olarak, insanın ilâhî takdir karşısındaki teslimiyetini, ahlaki duruşunu ve imana bağlılığını sınavan, sonuçları itibarıyla ise sabredenler için kefarete ve mükâfat taşıyan çok boyutlu bir imtihan vasıtasıdır. Bu anlayış, afete maruz kalan bireye manevî bir dayanak sağlayarak başa çıkma sürecine katkıda bulunur.

Bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurdu; Hz. Peygamber bir gün sordu: “Siz kimleri şehit sayıyorsunuz?” Sahâbîler, ‘Yâ Resûlallah! Allah yolunda öldürülenler şehittir’ dediler. Resûlullah şöyle buyurdu: O takdirde ümmetimin şehitleri pek az kalır. Sahâbîler, peki kimlerdir (başka kimler) şehittir, yâ Resûlallah? diye sorunca şöyle buyurdu: Allah yolunda öldürülen şehittir; taun (salgın hastalıktan) ölen şehittir; suda boğulan şehittir; yanarak ölen şehittir; yıkıntı altında kalan (göçük altında kalan) şehittir; hamile iken ölen kadın şehittir.”²⁴⁵ Depremde yıkıntı altında kalmak, selde boğulmak ve salgın hastalıktan ölmek gibi hadis metninde sayılan afetler ve doğal afet sonuçları, doğrudan şehitlik müjdesiyle ilişkilendirilmiştir. Bu durum, afetlerdeki can kaybının dahi müminler için en üst düzeyde manevî bir kazanca dönüştüğünü ve imtihanın sonunun mükâfat olduğunu gösterir. Bu hadisler, doğal afetlerin İslâm inancında sadece fiziksel yıkım olarak değil, aynı zamanda ilâhî bir

²⁴³ Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfiî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999), 1/275.

²⁴⁴ Müslim, “İmâra”, 164.

²⁴⁵ Müslim, “İmâra”, 164; Ebu Dâvûd, “Cenâiz”, 15.

imtihan, manevî bir arınma ve derece yükseltme fırsatı olarak kabul edildiğini açıkça göstermektedir.

Bir başka rivayette Abdullah b. Ömer'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Bir toplulukta açıktan fuhuş işlenir hale geldiğinde, onlar için taun (salgın hastalık) ve daha öncekilerde görülmeyen hastalıklar ortaya çıkar. Ölçü ve tartıda noksanlık yaptıklarında ise kıtlığa maruz kalırlar, geçim sıkıntısı çekerler ve zalim idareciler başlarına geçer.”²⁴⁶ Bu rivayet, salgın hastalıkları ve kıtlığı (ki bunlar yaygın doğal afet biçimleridir) toplumsal günahların bir sonucu olarak gösterir. Buradaki imtihan, toplumun bu musibetler karşısında tövbe edip etmeyeceği, adalete dönüp dönmeyeceği ile ilgilidir. Afetler, ilâhi bir ihtardır ve ahlaki bir sorgulamayı zorunlu kılar. Verilen hadis daha çok doğal afetlerin (taun ve kıtlık) bir toplumda yaygınlaşan belirli ahlaki ve ekonomik suçların bir sonucu olarak ortaya çıkacağını bildirerek, bu olayları ilâhi bir sınama ve caydırıcı mekanizma olarak konumlandırır. Bu durum da aslında doğal afetlerin bir imtihan biçimi olduğunu göstermekte belâ ve musibetler ile gelen bir tür sınama biçimi olduğunu göstermektedir.

Ayrıca imtihan olarak ele alınan doğal afetler ve diğer imtihan türleri göstermektedir ki; din olgusunun modern toplumlarda dahi doğal afetler ve büyük felaketler karşısında kritik bir destek ve başa çıkma mekanizması işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Afetler, özellikle dini açıdan sıkça vurgulanan imtihan ve musibet kavramları çerçevesinde anlamlandırılmakta; bu dini referanslar, bireylerin felaketle yüzleşme ve travmayı aşma süreçlerinde psikolojik dayanıklılığı artırmaktadır. Modern toplumlarda mevcut din olgusunun afetlerle mücadele ederken engel teşkil ettiği yönünde olan bazı düşünceler ileri sürülse de, yapılan çalışmalar dini inanç ve ritüellerin afetlerle başa çıkma süreçlerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.²⁴⁷ Nitekim, yakın geçmişte deneyimlenen COVID-19 pandemisi sürecinde dini başa çıkma yöntemlerinin de tatbik edilmesi, inancın yalnızca darlık ve

²⁴⁶ İbni Mâce, “Fiten”, 22. (Hadis bilginleri arasında farklı görüşler olsa da (bazıları hasen veya zayıf kabul etse de), manası Kur'an-ı Kerim'in (Örn: Ölçü ve tartıdaki hile hakkında el-Mutaffin Sûresi) ve diğer sahih hadislerin genel hükümleriyle desteklenmektedir. (Genellikle Hasen derecesinde kabul edilir.))

²⁴⁷ Naci Kula, 'Deprem ve Dini Başa Çıkma', *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2002), 246.

zorluk anlarında değil, aynı zamanda büyük felaketler karşısında da psikolojik dayanıklılık ve direnç sağladığını ortaya koymaktadır. Bu durumu destekleyen araştırmalar mevcuttur: COVID-19 virüsünün neden olduğu stres ve anksiyete ile başa çıkmada bireylerin kullandığı yöntemlere yönelik yapılan araştırmada, araştırmaya katılanların %39.6 oranında ibadet ve dua pratikleri aracılığıyla salgınla mücadele etmeye çalıştığı tespit edilmiştir. Bu araştırma bulguları, her beş katılımcıdan ikisinin COVID-19 döneminde dini motivasyonlarla hareket ettiğini göstermektedir. Katılımcıların %28,6'sı ise salgını dini kavramsal çerçevelerle belirterek dini referanslar vasıtasıyla başa çıkmaya çalıştıklarını ifade etmiştir.²⁴⁸ Bu araştırma sonuçları, dinin belâ, musibet ve imtihan bağlamında ortaya çıkan felaketler karşısında manevî bir destek ve dayanak işlevi gördüğünü, inanan bireylere bu zorlu süreçleri atlatma noktasında rehberlik ettiğini ve motivasyon sağladığını açıkça ortaya sermektedir. Bu bulgular, dinin zorlu süreçlerde sadece bireysel bir teselli aracı olmakla kalmayıp, aynı zamanda kolektif bir direnç ve motivasyon kaynağı olarak işlev gördüğünü ve bu yönüyle afet yönetimi ve psikososyal destek stratejilerinde göz ardı edilmemesi gereken sosyo-kültürel bir faktör olduğunu teyit etmektedir.

2.2.4. Tembellik ve İhtiyarlık İmtihani

Hadislerde tembellik ve ileri yaşlılık durumları da ilahî imtihanın birer veçhesi olarak ele alınmakta olup, bu hallerin bireyler için sınavı nitelikte olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu iki durum, Hz. Peygamber'in muhtelif bağlamlarda Allah'a iltica ettiği ve dualarında zikrettiği musibetler arasında yer almaktadır.²⁴⁹ Bu perspektiften bakıldığında, hadis metinleri tembellik ve ileri yaşlılık dönemindeki zafiyetlerin de imtihan kategorisinde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Acizlik ve tembellikten sığınmak, mümini aktif, güçlü ve sorumlu olmaya davet eder. İnanan kişi, tembelliğin esiri olmak yerine, hayatını dolu dolu yaşamayı, görevlerini yerine getirmeyi ve ümmete faydalı olmayı tavsiye etmektedir. Tembellik ve düşkün ihtiyarlığın bir arada imtihan olarak anılması, gençlik ve orta yaşın bir ganimet bilmesi gerektiğini göstermektedir. Zira tembellik, ileride pişman olunacak bir yaşlılık ve acizliğe zemin hazırlar. Sağlıklı dönemler, ibadet ve hizmet için sermaye olarak

²⁴⁸ Hasan Kaplan vd., 'Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma: Covid-19 Salgını Üzerine bir Saha Araştırması', Journal of Turkish Studies Volume 15/4 (2020), 589.

²⁴⁹ Buhârî, "Deavat", 37,41,44; Müslim, "Zikir", 76; Tirmizî, "Deavat", 113; Nesâî, "İstiaze", 5.

değerlendirilmektedir. Nihayetinde bu zafiyetlerin her ikisi de insanın kendi başına tam olarak üstesinden gelemeyeceği durumlardır. Tembellik nefsin tuzağı, düşkün ihtiyarlık ise biyolojik kaderdir. Hz. Peygamber, en zorlu insani zaaflar karşısında bile tek sığınağın Allah olduğunu göstererek, müminlere sürekli Allah’a yalvarma ve O’nun gücünden medet umma yolunu öğretmiştir.

Hz. Enes’ten nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber’in şu şekilde niyazda bulunduğu belirtilmektedir: “Allah’ım! Acizlikten, tembellikten, korkaklıktan, cimrilikten, düşkün ihtiyarlıktan ve kabir azabından sana sığınırım. Allah’ım! Hayatın ve ölümün fitnesinden sana sığınırım.”²⁵⁰ Bir diğer rivayette ise “borç yükü altında ezilmekten ve zalim yöneticilerin tahakkümünden de Allah’a sığındığı kaydedilmektedir.”²⁵¹ Hz. Peygamber’in bu duada tembellikten sığınılması, bu hasletin mümin bir hayat için ne kadar büyük bir engel teşkil ettiğini gösterir. Nitekim tembellik, sadece dünyevi işlerde değil, asıl önemlisi ahirete yönelik görevlerde (ibadetler, hayırlı işler, ilim öğrenme, davet vs. gibi) kişiyi atalete sürükleyen bir hastalık olarak görülmektedir. Verilen hadis, tembelliği, hayır yollarını kesip engel olan acizlik (güç yetirememe) ile birlikte anıldığında, kişinin aslında gücü varken yapmamayı tercih etmesi olarak yorumlar. Tembellik, nefsin rahatı tercih etme eğiliminden kaynaklanır. Müslüman, aktif, üretken ve sorumlu olmakla görevlidir. Bu dua, aktif olma iradesini korumanın bir mücadele olduğunu ve bu mücadelede Allah’tan yardım istenmesi gerektiğini öğretir. Tembellikten sığınmak, kişinin gençlik, sağlık ve fırsat dönemlerinde bu değerli zamanı boş geçirmemesi gerektiğine dair bir uyarıdır. Zira bu dönemler, ihtiyarlık ve acizliğin gelmesinden önce amel defterini doldurmak için bir imtihan sahasıdır. Düşkün ihtiyarlık, kişinin gücünü, aklını, hafızasını ve bağımsızlığını kaybettiği, başkasına muhtaç hale geldiği bir acizlik halidir. Hz. Peygamber, bu hali, kulun hem dünya hem de ahiret için hayır yapma enerjisini kaybettiği bir dönem olarak görmüş ve bundan Allah’a sığınmıştır. Bu sığınma, fiziksel zayıflıktan ziyade, mana alemindeki üretkenliğin durmasından, Allah’a kulluk şuurunun azalmasından korkmaktır. İnsan hayatı boyunca hayır işleyebilme potansiyeliyle sınanır. Düşkün ihtiyarlık, bu potansiyelin fiile geçirilmesinin neredeyse imkânsız hale geldiği son aşamadır. Bu sığınma, kişinin ölüm

²⁵⁰ Müslim, “Zikir”, 50; bk. Ebû Dâvûd, “Vitr”, 32; Nesâî, “İstiaze”, 7.

²⁵¹ Nesâî, “İstiaze” 8; bk. Buhârî, “Daavat”, 3.

gelmeden önce hayırlı amellerde acele etmesi gerektiği anlamına gelir. Bu durumda tembelliğin de ihtiyarlığında imtihan olduğunu göstermektedir.

Başka bir hadiste de Hz. Peygamber, Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle dua ederdi: “Allah’ım! Tembellikten, insanı perişan eden yaşlılıktan, borçtan ve zalimlerin başa geçmesinden sana sığınırım. Cehennem fitnesinden ve kabir azabından da sana sığınırım.”²⁵² Bu hadis, müminin dünya hayatındaki iki temel imtihanı olan tembellik ve ihtiyarlığı, ahiretteki nihai neticelerle (kabir ve cehennem azabı) doğrudan ilişkilendirerek, bir tür uyarı ve dua çerçevesi sunar. Tembellik, müminin gündelik hayatındaki cihadını ihmal etme imtihanıdır. İnsanı perişan eden yaşlılık ise ömrün en verimsiz, en zorlu dönemi olup, kulluk bilincinin son ana kadar korunması imtihanını simgeler. Borç altında ezilmek ve zulümden sığınmakla birlikte zikredilmeleri, tembelliğin dünyevi olarak fakirliğe ve başkasına muhtaç olmaya, ihtiyarlığın ise onur kaybına yol açabileceğini; bu dünyevi olumsuzlukların da manevî zafiyetleri artırabileceğini gösterir. Ayrıca hadiste bundan sığınılması, gençlik ve aktif dönemlerin, Allah’ın emrettiklerini ve salih amelleri yerine getirme konusunda ihmal edilmemesi gerektiği imtihanına vurgu yapar. Tembelliğin ahiret azabıyla ilişkilendirilmesi, münafıkların niteliklerinden biri olan namaza isteksiz kalkma²⁵³ gibi, bu hasletin kulluk bilincini zedelediğini ve uhrevi sonuçları olduğunu hatırlatır. Aynı zamanda insanı perişan eden yaşlılıkta, kişinin aklı melekelerini, hafızasını ve fiziksel bağımsızlığını kaybederek başkalarına muhtaç hale geldiği, Kur’an’ın da işaret ettiği²⁵⁴ en zorlu biyolojik zafiyet dönemidir. Bu, imtihanın acizlik boyutudur. Hadiste bundan sığınılması, kulun ömrünün son demlerine kadar ibadet şuuru ve muhasebe yeteneğini koruyarak güzel bir son ile vefat etme arzusunu yansıtır. Bu hadis, müminin, gücü varken tembellik yaparak zamanı israf etmesi ile, gücünü kaybettiği düşkün ihtiyarlığa düşmesi arasındaki yaşam çizgisine odaklanır. Bu sığınma, müminlere hayat boyu azim, gayret ve şuurlu bir sona erme azmiyle hareket etmeleri gerektiğini öğütleyen güçlü bir imtihan bilinci oluşturur. Zeyd b. Erkam’dan (ö. 68/688) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle dua ederdi: “Allah’ım! Acizlikten, tembellikten, korkaklıktan, cimrilikten, düşkün ihtiyarlıktan ve kabir azabından sana sığınırım. Allah’ım! Nefsime takva ver, onu temizle. Sen

²⁵² Müslim, “Zikir”, 74-76’da benzer lafızlarla geçer.

²⁵³ et-Tevbe 9/54.

²⁵⁴ el-Yasin 36/68.

temizleyenlerin en hayırlısıdır...’’²⁵⁵ bu rivayet yukarıda zikredilen hadislerin farklı bir veçhesiyle ele alınmış ve zikredilen durumlar imtihan kapsamında ele değerlendirilmiştir. Burada tembellik ve düşkün ihtiyarlık, acizlik ile birlikte imtihan olarak ele alınmaktadır. Mümin, hayatın aktif döneminde irade zafiyetiyle, pasif döneminde ise biyolojik çöküşle imtihan edilir. Her ikisi de ibadet ve hayır amel kapılarını kapattığı için, ahiret azabından sığınma ile eşleştirilmiştir. Bu iki durumda aslında birer imtihan vesilesi olarak belirtilmektedir. Nitekim ikisi de bireyi sınavan ve sınamaya tabi tutan birer imtihan olarak ele alınmaktadır.

Ebû Hureyre’den gelen bir rivayetle: “Sizden biriniz uyuduğu zaman, şeytan onun ense köküne üç düğüm atar. Her düğümü vururken ‘Önünde uzun bir gece var, uyu’ der. O kişi uyanır, Allah’ı zikrederse bir düğüm, abdest alırsa bir düğüm daha, namaz kılarsa bütün düğümler çözülür ve zinde, hoş bir gönülle sabahlar. Aksi takdirde, uyuşuk ve gönlü kirli olarak sabahlar.’’²⁵⁶ Bu hadis, tembelliğin sadece fiziksel bir durum değil, aynı zamanda manevî ve şeytanî bir etki altında gerçekleşen irade imtihanı olduğunu da göstermektedir. Yani bakıldığında hem birlikte ele alınma durumunda hem de ayrı ayrı olarak tembellik ve ihtiyarlık imtihanları ele alındığında birer bela ve musibet olarak değerlendirilebileceği görülmektedir. Her ikisi de hadislerde ele alındığında imtihan olarak değerlendirilmektedir.

Bu zikredilen durumların tamamı imtihan kapsamında mütalaa edilmekte olup, insan için bu haller manevî âlemi olumsuz yönde etkileyen amiller olarak değerlendirilmektedir. Zira bu türden etkenler, ibadet hayatının aksamasına neden olabilmektedir. Bu nedenle hadislerde zafiyet alameti olarak addedilen tembellik ve ileri yaşlılık döneminin getirdiği düşkünlük, bireyler için bir imtihan vesilesi teşkil etmekte olup, bu imtihanlara karşı Allah’a sığınılması gerektiği Hz. Peygamber tarafından salıkla tavsiye edilmektedir. Bu bağlamda yapılması gereken Hz. Peygamber’in sünnetine uygun olarak dua ve niyazlarda bulunmak ve O’nu rehber edinmektir.

²⁵⁵ Müslim, “Zikir”, 73; Nesâî, “İstiâze”, 8.

²⁵⁶ Buhârî, “Teheccüd”, 12, “Bed’ü’l-halk”, 11; Müslim, “Müsâfirîn”, 207.

2.2.5. Mal ve Evlat İmtihanı

Hadislerde mal ve evlat olguları, bireyin sınanması amacıyla tesis edilmiş mühim imtihan vasıtaları olarak ele alınmaktadır. Mal, hadislerde insanları taşkınlığa sevk eden ve azdıran bir unsur olarak görülürken²⁵⁷ evlatlar ve mallar imtihan vasıtası olarak değerlendirilmiştir.²⁵⁸ Kur’ân’ı Kerîm’de Allah’u Teâlâ şöyle buyurmaktadır; *‘Mal ve çocuklarınızın sizin için birer imtihan olduğunu ve büyük mükâfatın Allah katında bulunduğunu bilin.*’²⁵⁹ şeklinde buyurduğu ayet, mal ve evlat konularının imtihan sebebi teşkil ettiğini ve bu sınavın neticesinde uhrevî bir mükâfatın vaat edildiğini teyit etmektedir. Kur’ân ve hadis külliyatı tetkik edildiğinde gerek maddi imkanlar gerekse nesil, imtihan bağlamında merkezi bir öneme haiz olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim peygamberlerin kıssalarına nazar edildiğinde, en çetin imtihanları tecrübe ettikleri ve evlatları vasıtasıyla birçok nebinin sınanıldığı müşahede edilmektedir. En bariz şekilde görülecek tarzda Hz. Adem’in Habil ve Kabil adındaki oğulları ile sınanmış olması;²⁶⁰ Hz. Yakup için Hz. Yusuf’un imtihan vesilesi olması²⁶¹; Hz. İbrahim’in de evladiyla imtihan olması ve ondan mahrum kalmış olması²⁶² aynı zamanda Hz. Nuh’un oğluyla olan imtihanı²⁶³ asırlar geçmesine rağmen birçok ebeveynin benzer şekilde evlatları aracılığıyla imtihan edildiği bir örnek teşkil etmektedir.

Bu hususta Hz. Peygamber buyurmaktadır ki: “Kişinin imtihanı (fitnesi), ailesi, malı, çocuğu ve komşusu iledir. Namaz, oruç, sadaka, iyiliği emredip kötülükten sakındırma işte bu (imtihanlar yüzünden işlenen günahlara) kefarettir”²⁶⁴ Bu hadis, imtihanın vuku bulduğu sebepleri ve bu imtihanların olumsuz etkilerinden korunmak için alınabilecek tedbirleri işaret etmektedir. Hadislerden istidlâl edildiği üzere imtihan, şeklindeki hadisi imtihana tabi tutulan sebepler ve bunlardan korunmak için alınacak önlemlerin neler olduğunu göstermektedir. Esas olan, her türlü imtihan karşısında sergilenecek olan erdemli tavidir. Gerek evlat gerekse mal ile sınanan

²⁵⁷ Buhârî, “Rikak”, 10; “Mevalim”, 35; İbn Mace, “Fiten”, 18.

²⁵⁸ Buhârî, “Zekât”, 10; “Mevakit”, 4; “Savm”, 3; Müslim, “İman”, 231; “Bir”, 147; Tirmizî, “Fiten”, 71; “Menakıb”, 30; Nesâî, “İdeyn”, 27; İbn Mace, “Fiten”, 9; “Uba’s”, 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/386, 401, 405.

²⁵⁹ el-Enfâl 8/28.

²⁶⁰ el-Mâide 5/27-31.

²⁶¹ el-Yusuf 12/18, 83, 84, 86; Buhârî, *Tefsîr*, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/96.

²⁶² el-Sâffât 37/102-106.

²⁶³ el-Hûd 11/45-46

²⁶⁴ Buhârî, “Mevakitü’s-Salat”, 4.

bireyin sabır göstermesi, bu durumun ilahî sınanma olduğunu bilmek bu bilinçle yaşamını sürdürmeye gayret etmesi gerekmektedir.

Hiz. Peygamber, malın gerçek değerinin ne olduğunu çarpıcı bir şekilde açıklamıştır: ‘‘İnsanoğlu ‘Malım! Malım!’ der. Ey Âdemoğlu! Yiyip tükettiğinden, giyip eskittiğinden yahut tasadduk ederek (ahiret için) gönderdiğinden başka senin malın mı var?’’²⁶⁵ Bu hadis, malın biriktirme aracı değil, harcama (infak) aracı olarak görölmesi gerektiğini belirtir. İmtihanın kritik noktası, malı sadece dünyada tüketmek mi, yoksa onu infak yoluyla ahirete göndermek mi olduğu sorusudur. Malın bu dünyada kalacağı bilinci hem malın imtihan olduğuna hem de cimrilik imtihanına karşı bir uyarıdır. Ayrıca Hiz. Peygamber mal hırsının tehlikesine şöyle dikkat çekmiştir: ‘‘şöhret, mal ve ikbâl hırsı, koyun sürüsüne salıverilmiş açęözlü iki kurdun sürüye verdiği zarardan daha fazla Müslümanın dinine zarar verir.’’²⁶⁶ Bu hadis temel olarak mal ve makam hırsını, müminin dinini kemiren manevî kurtlar olarak metafor etmektedir. Mal sevgisi, Allah sevgisinin ve ahiret hazırlığının önüne geçtiği an, imtihan kaybedilmiş demektir. Mal ile imtihanın özü, zenginliğin kulu şükürden ve sadelikten alıkoyup israfa ve kibre sürüklemesi tehlikesidir. Bu durumda malın bir imtihan olarak ele alındığını göstermektedir.

Evlat ile imtihan, sevginin ölçüsü, terbiyenin kalitesi ve evladın ahiret işlerini engellemesi bağlamında gerçekleşir. Çocukların varlığı büyük bir nimet iken, aynı zamanda bir fitne (imtihan) kaynağıdır. Kur’an’daki uyarının bir yansıması olarak²⁶⁷, hadisler bu sevginin doğru yönetilmesini ister. Nitekim Hiz. Peygamber’in; ‘‘Hiçbir baba, çocuğuna güzel terbiyeden daha üstün bir hediye veremez’’²⁶⁸ şeklinde olan buyruğu evlat imtihanının en önemli boyutu, onlara sadece maddi miras bırakmakla yetinmeyip, manevî ve ahlaki bir miras (güzel terbiye ve din eğitimi) bırakmakla olduğunu göstermektedir. İmtihan, ebeveynin dünya meşgaleleri yüzünden çocuğun dini eğitimini ihmal etmesi veya çocuğun aşırı sevgisi nedeniyle haram yollara sapması tehlikesinde yatar. Çünkü evlatlar doğru yetiştirildiğinde imtihanı kazandıracak birer lütuf haline gelirler. Hiz. Peygamber’in; ‘‘İnsan ölünce, üç şey

²⁶⁵ Müslim, ‘‘Zekât’’, 1; Tirmizî, ‘‘Zühd’’, 31.

²⁶⁶ Tirmizî, bu Hadis için ‘Hasen Sahih’ hükmünü vermiştir. Bkz. Tirmizî, ‘‘Zühd’’, 26; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/460.

²⁶⁷ et-Tegâbün 64/15.

²⁶⁸ Tirmizî, ‘‘Birr’’, 33.

dışında ameli kesilir: Sadaka-i cariye (sürekli hayır), faydalanılan ilim veya kendisine dua eden salih bir evlat”²⁶⁹ buyruğu çocuk imtihanını kazanmanın sonucunu, kişinin öldükten sonra bile amel defterinin açık kalması olarak değerlendirmektedir. İmtihan, çocuğu sadece dünyevi başarıya odaklanarak değil salih bir evlat olarak yetiştirmekte yatar. Salih evlat, anne babasına hem dünyada hem de ahirette fayda sağlayarak imtihanın mükâfatını büyütür. Bu durum gerek malın gerekse evladın bir imtihan olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir. Çünkü hadisler, mal ve evlat imtihanını, insanın kıymet tercihinin sınavı olarak konumlandırır: Malı amaç edinip ona kulluk etmek yerine, onu ahiret için bir araç olarak kullanıp kullanamama imtihanı mal ile imtihan olarak görülmektedir. Evladı aşırı dünya sevgisiyle şımartıp haramlara düşmekten korumak yerine, ona dinî ve ahlaki sorumluluğu (terbiyeyi) hakkıyla verip verememe imtihanı evlat imtihanını ortaya çıkarmaktadır. Sonuç olarak her iki imtihanın özü de müminin dünya sevgisini kontrol altında tutarak, Allah sevgisini ve ahiret önceliklerini hayatının merkezine koyup koymadığını ölçmektir.

2.2.6. Deccal İmtihanı

Hadis metinlerinde bir figür olarak kabul edilen Deccal olgusu, mühim bir imtihan teması olarak merkezi bir yer teşkil etmektedir. Hadis külliyyatının dikkate değer bir bölümü, kıyamet alametlerinden biri olarak telakki edilen ve kıyamet öncesi dünyayı kuşatacağına inanılan Deccal adlı varlığın neden olacağı fitne ve musibetleri içermektedir.²⁷⁰ “Deccal, Allah’ın, insanları imtihan için kıyametten önce göndereceği bir sihirbazdır. Cenneti Cehennem gibi; Cehennemi Cennet gibi göstermeye çalışarak fitne ve fesada sebep olacaktır. Kehf süresinin ilk ve son ayetlerini (Deccal’e karşı) okuyan mümin onun fitnesinden korunmuş olur.”²⁷¹ Bu rivayet, Deccal’in önemli bir imtihan kaynağı olarak kabul edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bir diğer hadiste ise İmran b. Husayn’ın (ö. 52/672) Hz. Peygamber’i şu şekilde buyururken işittiği nakledilmektedir: “Âdem’in yaratılışından kıyametin kopmasına kadar Deccal’den daha büyük bir fitne zuhur etmemiştir.”²⁷² Hadis kaynaklarında yer alan bu iki rivayet, Deccal’in kıyamet öncesi dönemde müminler için karşılaşılacak en üst düzeydeki

²⁶⁹ Müslim, “Vasiyyet”, 14.

²⁷⁰ Buhârî, “Vudu”, 39; Müslim, “Merda”, 33; “Kusuf”, 8; Ebû Dâvûd, “Fiten”, 24; İbn Mace, “Fiten”, 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/288, 3/345.

²⁷¹ Müslim, “Fiten”, 110.

²⁷² Müslim, “Fiten”, 126. Ayrıca bk. Ahmed İbni Hanbel, *Müsned*, 4/19-21.

imtihanı temsil ettiğini vurgular. İmran b. Husayn'dan nakledilen hadis, bu olayın tarihsel süreçteki en zorlu sınama olduğunu kesin bir dille belirtmektedir. Bu zorluk, Deccal'in hakikati çarpıtma gücünden kaynaklanır; zira onun "Cenneti Cehennem gibi; Cehennemi Cennet gibi gösterme" yeteneği, müminin gözle görülenin ardındaki gerçeği anlama yeteneğini sınavan, göz boyayıcı bir nitelik taşır. Bu büyük karmaşaya karşı korunma yolu olarak Kehf Suresi'nin başlangıç ve son ayetlerinin okunmasının tavsiye edilmesi, imtihanın maddi değil, manevi bir tedbir gerektirdiğini gösterir. Kehf Sûresi, mağarada yatan gençlerin kıssası, Hz. Musa ve Hızır kıssası gibi olaylarla dünyevi gücün, bilginin ve zenginliğin aldatıcılığını anlatır. Bu ayetleri ezberlemek ve manasını kavramak, kişiye Deccal'in sahte güçlerine karşı manevî bir basiret ve direnç kazandırma imtihanı olarak değerlendirilmektedir. Bu ayetler, surenin temel hikmetleriyle örtüşerek, müminin kalbini görünüşe aldanmaya karşı kuvvetlendiren ve Allah'a olan kesin güvenini pekiştiren bir kalkan işlevi görmektedir. Bu açıdan bakıldığında imtihan çeşitleri arasında Deccal'in de yer aldığı görülmektedir.

Deccal imtihanı, sadece inançsal değil, aynı zamanda fiziksel ve ahlaki bir yıkımı da beraberinde getirir. Deccal'in en büyük fitne oluşu: "Âdem'in yaratılışından kıyamete kadar Deccal fitnesinden daha büyük bir fitne olmamıştır. Allah'ın gönderdiği her nebi, ümmetini Deccal'den sakındırmıştır. Ben de nebilerin sonuncusuyum ve siz de son ümmetsiniz. Şüphesiz ki, o sizin içinizde çıkacaktır!"²⁷³ Bu hadis, Deccal imtihanının evrensel ve mutlak tehlikesini vurgular. Bütün peygamberlerin, ümmetlerini bu en büyük tehlikeye karşı uyarması, imtihanın ciddiyetini ortaya koymaktadır. Bu, insanların mantık ve gözlemlerine karşı inançlarını koruma imtihanıdır. "Deccal çıktığı vakit beraberinde su ve ateş vardır. Ancak halkın ateş olarak gördüğü tatlı sudur; halkın su olarak gördüğü ise yakıcı bir ateştir. Sizden kim o güne ererse, halkın ateş olarak gördüğüne düşmeyi kabul etsin. Çünkü o, tatlı, soğuk sudur."²⁷⁴ Hadisi Deccal'in en büyük imtihanı, hakikati ters yüz etmesidir. İyi görünen şeyin kötü, kötü görünen şeyin iyi olduğu illüzyonuna karşı müminler, sadece Allah'ın ve Resûlü'nün öğrettiklerine sığınarak karar vermek zorunda olduklarını göstermektedir bu da imtihanın çıkış yolunu sunmaktadır. Hz. Peygamber, bu musibete/fitneye karşı ümmetine somut işaretler ve manevî zırhlar sağlamıştır.

²⁷³ Buhârî, "Fiten", 26; Müslim, "Fiten", 101.

²⁷⁴ Buhârî, "Fiten", 26; Müslim, "Fiten", 105.

Nitekim Deccal'in en belirgin fiziksel kusuru, onun yalancılığının fiziksel bir delilidir. "Dikkat edin ki onun bir gözü kördür. Rabbiniz ise tek gözlü değildir. Körün (Deccâl'in) iki gözünün arasında K-F-R (Kâfir) yazılmış olacaktır. Bunu okuma bilen de bilmeyen de okuyacaktır."²⁷⁵ Hadiste geçen bu işaret, onun ilahlık iddiasını çürüten en kesin delildir. İmtihanın özü, onun mucize benzeri harikalarına mı, yoksa Allah'ın yarattığı bu kesin işarete ve tevhid inancına mı inanılacağını göstermektedir.

Hiz. Peygamber bu fitnenin tehlikesini o kadar ciddiye almıştır ki, her namazda ondan sığınmayı emretmiştir. "Biriniz namazda tahiyyâtı bitirdiği zaman, dört şeyden Allah'a sığınarak şöyle desin: 'Allah'ım! Cehennem azâbından, kabir azâbından, hayatın ve ölümün fitnesinden ve Mesîh-i Deccâl'in fitnesinin şerrinden sana sığınırım.'" ²⁷⁶ Hiz. Peygamber'in tavsiyesi üzerine namazda edilen bu dua, Deccal fitnesinin bir imtihan olduğunu dünya ve ahireti kapsayan tehlikesini ve müminin sürekli uyanık kalma zorunluluğunu ifade eder. Bu, Allah'tan yardım dileme ve O'na tevekkül etme imtihanıdır. Sonuç olarak hadisler, Deccal'in imtihan sebebi olduğunu ve algı ile hakikat arasındaki ayrımı test eden büyük bir fitne ve imtihan olduğunu göstermektedir.

2.2.7. Fesadın Artışı İmtihanı

Hadislerde toplumsal çözülme ve ahlaki yozlaşma anlamına gelen fesadın yaygınlaşması, ilahî imtihanın bir diğer önemli tezahürü olarak değerlendirilmektedir. Resulullah, daha sonra gelen insanların yaşadıkları toplumlarda fesat, kargaşa ve bozgunculuğun artacağını ve insanların huzursuz bir ortamda yaşayacaklarını bizlere haber vererek fesadı büyük musibet olarak bize haber vermektedir.²⁷⁷

Fitne ve fesad kavramlarının etimolojik kökenleri incelendiğinde, Arapça'da çoklu anlamlara sahip olan 'f-t-n' kökünden türetilmiş isimler olduğu görülmektedir. Fesadın anlamları arasında '*bir nesneyi ateşte eritmek, yakmak, sınamak, bir şahsı dini inancından veya düşüncesinden vazgeçirmek amacıyla işkence etmek, saptırmak, ayartmak ve toplumsal kargaşa çıkarmak*' yer almaktadır.²⁷⁸ Kur'an'ı Kerim'e

²⁷⁵ Buhârî, "Fiten", 26; Müslim, "Fiten", 102.

²⁷⁶ Buhârî, "Deavât", 37; Müslim, "Mesâcid", 128.

²⁷⁷ Buhârî, "Fiten", 9; "Tefsir", 2; Müslim, "Fiten", 10; Tirmizî, "Fiten", 29; Ebû Dâvûd, "Fiten", 2; İbn Mace, "Fiten", 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/438.

²⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 13/388-389.

bakıldığında on bir ayette fesad kelimesi, otuz dokuz ayette de bunun türevleri yer almaktadır.²⁷⁹ Ayrıca İmam Nesefî (ö. 710/1310) fitne kavramını genellikle imtihan etmek (denemek, sınamak) anlamında tevîl etmiştir ve bu anlamıyla yaklaşık olarak yirmi altı ayette²⁸⁰ geçmektedir.²⁸¹ Fesad ve ifsad kelimeleri içtimaî, siyâsî, hukukî ve dolayısıyla dinî düzenle ilgili bir kullanıldığında düzen ve dengenin bozulması olarak kullanılmaktadır.

Hız. Peygamber de fitneyi belâ ve musibet kategorisinde değerlendirmiş ve bu türden olumsuzluklara maruz kalan bireylere sabrı tavsiye etmiştir. Nitekim Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz bahtiyar kimse, fitnelerden uzak kalandır. Bir musibete uğradığında sabredendir. Yazıklar olsun fitneye sebebiyet verenlere ve destek olanlara!”²⁸² Bu hadis, imtihan olarak zuhur eden fesad durumlarının musibet olarak telakki edildiğini göstermektedir. Özellikle fesad kavramını da ihtiva eden fiten ve melahim başlıkları altındaki hadis külliyyatında Hız. Peygamber, fesad ve musibetin vuku bulduğu durumlarda sergilenmesi gereken ahlaki tutumu detaylandırmaktadır. Fitne zamanı nasıl davranılması gerektiği hususunda sabır ve teenni ile davranmak,²⁸³ dili tutmak,²⁸⁴ uzlete çekilmek,²⁸⁵ müminin kanı ve malının haram olduğunu hatırlamak,²⁸⁶ Müslümanı kasten öldürenin devamlı cehennemde kalacağı bilincinde olmak²⁸⁷ gerektiğini bildirmişti. Bunlara ilave olarak fitne zamanı iyilikleri emretmek ve kötülüklerden sakındırmak için gayret göstermek gerektiği,²⁸⁸ cemaatle beraber olmanın önemli²⁸⁹ olduğu vurgulanmıştır.

Ebû Hüreyre’den nakledilen bir hadiste Hız. Peygamber buyuruyor ki; “İlim kaybolmadıkça, depremle çoğalmadıkça, zaman kısalmadıkça, karışıklıklar ortaya çıkmadıkça, herc yani cinayetler artmadıkça ve elinizde mal çoğalıp taşmadıkça

²⁷⁹ bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu‘cemü’l-Müfrehes li Elfâzi’l-Kur‘âni’l-Kerîm*, ‘fsd’ md.

²⁸⁰ el-Bakara 2:102; el-En‘âm 6:53; el-A‘râf 7:155; el-Enfâl 8:28; et-Tevbe 9:126; Yûnus 10:85; el-İsrâ 17:60; Tâhâ 20:40, 85, 90, 131; el-Enbiyâ 21:35, 111; el-Hac 22:53; el-Furkân 25:20; en-Neml 27:47; el-Ankebût 29:2, 3; Sâd 38:24, 34; ez-Zümer 39:49; ed-Duhân 44:17; el-Kamer 54:27; et-Teğâbün 64:15; el-Cin 72:17; el-Müddessir 74:31.

²⁸¹ Hasibe Erdoğan Karimi, ‘Nesefî Tefsiri’nde Fitne Kavramı,’ *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 11/3 (Haziran 2024), 1489.

²⁸² Ebû Dâvûd, “Fiten ve Melâhim”, 2.

²⁸³ İbni Mâce, “Fiten”, 10.

²⁸⁴ İbni Mâce, “Fiten”, 12; Ebû Dâvûd, “Fiten”, 3.

²⁸⁵ İbni Mâce, “Fiten”, 13.

²⁸⁶ İbni Mâce, “Fiten”, 4; Buhârî, “Fiten”, 8; Tirmizî, “Fiten”, 26.

²⁸⁷ Ebu Davûd, “Fiten”, 6.

²⁸⁸ Tirmizî, “Fiten”, 9-11.

²⁸⁹ Tirmizî, “Fiten”, 3.

kıyamet kopmaz.”²⁹⁰Bu hadis, fesadın en somut ve yıkıcı tezahürü olan can güvenliğinin ortadan kalkmasını ifade eder. Bu durum, mümin için nefis-i emmareye ve genel şiddet eğilimine karşı koyma, adil ve barışçıl kalma imtihanıdır. Aynı hadiste geçen “İlim kaybolmadıkça, ... kıyamet kopmaz” ifadesi, fesadın entelektüel ve manevi boyutunu ortaya koyar. İlimden kasıt, salt bilgi değil, amel edilen dini ilimdir. Cehaletin artmasıyla hükümlerin keyfileşmesi ve yalanın yayılması başlar. Bu, müminin ilim ve hikmete bağlı kalma, popüler yozlaşmaya teslim olmama imtihanıdır. Hadislerde mal “çoğalıp taşmadıkça ve cimriliğin yayılmasıyla”²⁹¹kıyamet alametlerinin hızlanacağı belirtilir. Fesat, burada bireyin iktisadî ahlakını hedef alır; aşırı servet birikimi, faiz ve cimrilik gibi olgular, müminin zühd ve cömertlik prensiplerine bağlılık derecesini ölçen bir imtihan mekanizması olarak görülür bu durumda fesad olarak değerlendirilerek imtihan kapsamında ele alınmaktadır. Başka bir rivayette Huzeyfe b. el-Yemân’dan (ö. 36/656) rivayet edilen, fitnenin kalbe hasır gibi çöp çöp konulduğunu belirten hadis, (fitnelerin peş peşe, yavaş yavaş ve fark ettirmeden kalbe yerleştiğini ve kalbi örttüğünü ifade eder. Nasıl ki hasırın telleri birbirini üzerine biner, fitne de küçük günahlar, şüpheler ve dünyevi meşgaleler yoluyla manevi hassasiyeti köreltir.) fesadın psikolojik ve manevi istikrarı tehdit ettiğini gösterir: “Kişi o fitnelerde mümin olarak sabaha erer, akşama kâfir olur; mümin olarak akşama erer, sabaha kâfir çıkar”²⁹² bu ifade, fitnelerin hızını ve yoğunluğunu, imanı ne kadar hızlı bir şekilde yok edebileceğini anlatır ayrıca hadisin ifadesi müminin sürekli değişen toplumsal ve ahlaki kaosa karşı itikadi kimliğini koruma ve tevhidde sebat etme imtihanını göstermektedir bu durum fesad olarak ele alınmaktadır.

Hz. Peygamber; “Şüphesiz her ümmetin bir fitnesi (imtihan vesilesi) vardır. Ümmetimin fitnesi de maldır.”²⁹³ buyurarak yukarıda mal imtihanı olarak verilen imtihan konusunu da fitne/fesad olarak değerlendirmektedir. Çünkü malın fitne olarak nitelenmesi, paranın bir araç olmaktan çıkıp amaç haline gelmesi ile ilişkilidir. Bu durum, bireyi ihlas ve cömertlik gibi temel İslami erdemlerden uzaklaştırarak cimriliğe sevk eder. Bu imtihan, müminin nefis-i mutmainneye ulaşma yolunda, maddi refahın manevi yozlaşmayı tetikleyen etkisine karşı zühd ile direnmesini gerektirir. Bu durum,

²⁹⁰ Buhârî, “İstiskâ”, 27.

²⁹¹ Ebu Davûd, “Melahim”, 17.

²⁹² Müslim, “İman”, 186.

²⁹³ Tirmizî, “Zühd”, 26.

malın salt bir geçim aracı olmaktan çıkıp, bireyin nihai gayesi haline gelmesiyle sonuçlanan bir dünyevileşme sürecine işaret ederek imtihan olarak değerlendirilmektedir. Bu durum ve ele alınan tüm imtihan çeşitlerinin fesad kapsamında değerlendirildiğini göstermekte ve birer imtihan olarak ele almaktadır.

Sonuç olarak hadislerdeki fesadın artışı, sosyal ve ahlaki çözülmenin kaçınılmazlığına işaret eden bir perspektif sunar; ancak bu, bireysel sorumluluğu ortadan kaldırmaz. Fesad ortamı, imtihanın zorluk derecesini yükselten bir mekanizmadır. Bu fitneler, sadece toplumsal cezalandırma değil, aynı zamanda bireysel saflaşma süreçleridir; zira bu süreçte sarsılmaz bir kararlılıkla salih amele devam eden müminler için daha büyük ecirler vaat edilmektedir. Dolayısıyla hadisler, fesadı negatif bir zorunluluk ve pozitif bir ahlaki sınama olarak iki yönlü ele alır. Ve bu durum imtihan olarak değerlendirilir.

2.2.8. Fakirlik veya Zenginlik İmtihanı

Hadislerde yoksulluk (fakr) ve refah (ğınâ) olguları, bireylerin tabi tutulduğu sınavları teşkil etmektedir. Hadis metinlerinde, yerine göre fakirlik, yerine göre de zenginlik insanın ağır imtihan geçirmesine sebep olan unsurlar olarak hadislerde geçer.²⁹⁴ Hz. İsa'ya (m.ö 4 – m.s. 30/33) atfedilen, *'Fakirlik, dünyada meşakkat, ahirette sevinç; zenginlik ise, dünyada sevinç, ahirette meşakkattir'*²⁹⁵ ifadesi her iki durumun da imtihan olarak ele alındığını göstermektedir. Hz. Ali'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: 'Allah Teâlâ, fakirliği, mahlukatı için hem bir lütuf hem de bir kahr kılmuştur. Lütuf olması durumunda fakir adam güzel ahlaklı olur, Allah Teâlâ'ya itaat eder ve halinden şikayetçi olmaz, aksine fakirliğine karşılık Rabbine şükreder. Fakirliğin bir kahr olarak verilmesinin işareti ise, kişi kötü ahlaklı olur. Allah Teâlâ'ya isyan eder ve sürekli olarak halinden şikâyet ederek kaderine karşı gelir.'²⁹⁶ Bu açıdan bakıldığı takdirde zenginliğinde fakirliğinde birer imtihan sebebi olduğu açıkça görülmektedir. Hadiste geçtiği üzere; "Fakirlik fitnesinin şerrinden Allah'a

²⁹⁴ Buhârî, "Deavat", 39, 44,45,46; Müslim, "İman", 45; Tirmizî, "Kıyame", 34; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/2.

²⁹⁵ Ziyaüddin Nahşebi, *Silku's-Suluk Ariflerin Yolu*, çev. Mustafa Çiçekler-Halil Toker (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999), s.123.

²⁹⁶ Ebu Hafs Şihabüddin Ömer es-Sühreverdi, *Avarifu'l-Mearif*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-Arabi, 1983), s.160-161; a.mlf., *Tasavvufun Esasları*, haz. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, (İstanbul: Erkam Yay., 1993), s.207-208.

sığınırım”²⁹⁷ bu perspektiften bakıldığında hem refahın hem de yoksulluğun birey için birer imtihan sebebi olduğu aşıkardır. Zira yoksulluk isyana, refah ise kibre zemin hazırlayabilmektedir.

Hız. Peygamber bir hadisinde “Kıyamet gününde fakir-zengin herkes: ‘Dünyada keşke kıt kanaat geçinseydik’ derler”²⁹⁸ buyurarak, refahın dünyevi düzeyde konfor sunsa da beraberinde getirdiğı sorumluluklar ve hesap verme zorunluluğı nedeniyle ahirette çetin bir imtihana dönüşebileceğine işaret etmekte, bu nedenle orta halli bir geçimin hem dünyada hem de ahirette daha müessir olabileceğini ima etmektedir. Aynı bağlamda, maldan infakta bulunmanın, malın faydasını verene daha ziyade artıracakğı belirtilmektedir. Bu hususta zikredilen “veren el alan elden üstündür”²⁹⁹ hadisi, refah sahibi bireylerin infakta bulunmasının ehemmiyetini vurgulamaktadır. Bu açıdan refahın, bireyin imtihanı bağlamında merkezi bir yer işgal ettiğı anlaşılmaktadır. Nitekim Hız. Peygamber’in, “Cennetin kapısında durup baktım. Bir de gördüm ki, içeri girenlerin çoğı yoksullardı. Zenginler ise hesap vermek için alıkonulmuştu. Ayrıca onlardan cehennemlik olanların da cehenneme sevk edilmeleri emrolunmuştu.”³⁰⁰ Aynı şekilde fakirliğinde hesap verme noktasında kolaylık sağladığı görülmektedir. Hadiste Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur; Yahya b. Muaz’dan (ö. 258/872) nakledildiğine göre; “Fakirlik, kul için zenginlikten daha hayırlıdır. Zira zillet fakirlikte, kibir ise zenginliktedir. Zillet ve tevazu ile Allah’a dönmek, amelleri çoğaltarak ona dönmekten daha hayırlıdır”³⁰¹ ifadeleri, refah ve yoksulluğun farklı açılardan birer imtihan sebebi olduğunu bir kez daha teyit etmektedir. İmtihan perspektifinden kişiye isabet eden belâ ve musibetlerden biri olarak değerlendirilmekte ve birer sınama aracı işlevi görmektedir.

2.2.9. Açlık İmtihanı

Hadislerde ele alınan imtihan konusunda imtihan vasıtası olarak açlık konusunun olduğu görülmektedir. Çünkü açlık bir musibet olarak görülmektedir ve

²⁹⁷ Buhârî, “Daavât”, 46; Nesâî, “İstiâze”, 17.

²⁹⁸ Tirmizî bu rivayeti Hasen-Sahih olarak aktarmaktadır. Bkz. Tirmizî, “Zühd”, 37.

²⁹⁹ Müslim, “Zekât”, 106.

³⁰⁰ Buhârî, “Rikâk”, 51, Müslim, “Zikir”, 93.

³⁰¹ es-Sülemi, *Tabakatu’s-Sufiyye*, s. 110; Ebu’I-Berekat Abdullah İbn Ahmed en-Nesefî, *Medariku’l-Tenzil ve Hakaiku’l-Tevil* (Tefsiru’n-Nesefî), 1-4, (Beyrut: Daru’l-Kitabi’l-Arabi, 1988), 3/337-338; Bedrettin Çetiner, Ebu’I-Berekat Abdullah İbn Ahmed en-Nesefî ve *Medariku’l-Tenzil ve Hakaiku’l-Tevil* Adlı Eseri, (Atatürk Üni., ilâhiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1984, s. 179- 180.

imtihan vasıtası olarak değerlendirilmektedir. Açlık musibeti bazı hadislerde yer almaktadır.³⁰² Genel olarak bakıldığında hem hadislerde hem de Kur’ân’ı Kerîm’de açlık, korku, mal ve evlatlardan eksiltme,³⁰³ cihad, sabır, hayır-şer vs. gibi imtihan türleri ve beraberinde getirdikleri türevleri olduğu ve çeşitli imtihanlar içerisinde açlığında imtihan sebebi olduğunu görülmektedir.

Açlık imtihanının, belâ ve musibetler açısından hadislerde üç temel boyutta değerlendirildiği görülmektedir: Kişisel boyutta: Azık bulamayanın sabır, tevekkül düzeyini sınar. Hz. Peygamber’in kendi yaşamındaki yokluklar, bu imtihanda sebat etmenin en güzel örneğidir. Nitekim Hz. Peygamber ve ashabı, açlık imtihanını en şiddetli şekilde yaşamışlar, bu durum onların sabır ve tevekkülün en güzel örneği olmalarını sağlamıştır. Hz. Peygamber ve sahâbenin yaşadığı şiddetli açlık halleri, imtihanın bireysel boyutunu örnekler. Hz. Ömer şöyle demiştir: “Ben, Resûlullah’ın gün boyu açlıktan kıvranıp, karnını doyuracak âdi hurma bile bulamadığını gördüm” Başka bir rivayette ise bizzat Hz. Peygamber’in açlıktan dolayı karnına taş bağladığı nakledilmiştir.³⁰⁴ Bu durum, zorunlu yokluğun dahi manevi bir yükseliş fırsatı olduğunu gösteren bir bireysel imtihan modelidir. Bu hadisler, açlığın sadece sıradan bir zorluk değil, bizzat en sevgili kulun bile yaşadığı bir imtihan olduğunu gösterir. Bu durum, açlık karşısında isyan etmemeyi, şikâyet yerine sabrı tercih etmeyi göstermektedir.

İkinci boyut: Manevî Boyut: Açlığın insanı ahlaki zaafılara (hainlik, isyan) sürükleme tehlikesine karşı, Allah’a sığınma ve dua ile korunmayı gerektirir. Hz. Peygamber şöyle dua ederdi: “Allah’ım! Açlıktan sana sığınırım. Çünkü açlık, ne kötü bir arkadaştır. Hainlikten de sana sığınırım. Çünkü hainlik, ne kötü bir sırdaştır.”³⁰⁵ Açlıktan sığınma duası, rızkın Allah’tan istenmesi gerektiğini gösterirken, aynı zamanda açlığın insanı isyana, yalan söylemeye ve hatta hırsızlık gibi haramlara sürükleyebilecek manevî tehlikesine de dikkat çekerek imtihan sebebi olarak görülmektedir. Açlık imtihanı, insanın sadece karnını değil, ahlakını da tehdit eden bir

³⁰² Buhârî, “Zebaih”, 15; Müslim, “İman”, 45; Tirmizî, “Kıyame”, 34; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/II.

³⁰³ el-Bakara 2/155.

³⁰⁴ Müslim, “Zühd”, 36.

³⁰⁵ Sıhhat durumu Hasen olarak kabul edilmektedir. Bkz. Ebu Da’vud, “Vitr”, 32.

fitnedir. Bu açıdan belâ ve musibet olarak görülen açlığında temelde bir imtihan sebebi olduğu görülmektedir.

Üçüncü boyut ise sosyal boyut olarak görülmektedir: İmtihanın toplumsal boyutu ise, tok olanların sorumluluğu üzerine kuruludur. Tok olanın şükür, merhamet ve infak duygularını sınar; toplumsal dayanışmayı emrederek açlığı bir vicdan borcu haline getirir. Açlık imtihanı, kişisel bir sınav olduğu kadar, toplumun merhamet ve dayanışma duygularını da sınayan imtihan sahasını oluşturmaktadır. Hz. Peygamber buyurmuştur: “Komşusu aç iken, kendisi tok yatan kâmil bir mümin değildir.”³⁰⁶ Hadisi açlığı sadece bireyin değil, aynı zamanda toplumun sosyal adalet ve merhamet duygusunun da test edildiği bir kolektif imtihan olarak konumlandırır. Bu hüküm, imanın pratik bir gerekliliğe bağlı olduğunu ve ekonomik eşitsizliklerin manevi sorumlulukla giderilmesi gerektiğini şart koşarak, açlık imtihanını İslam ahlak felsefesinin kilit bir dayanağı haline getirir. Açlık, bu bağlamda müminin tevhid bilincini zorluğa rağmen koruyup koruyamayacağını ve kardeşlik ahlakını yaşamın en temel ihtiyacı karşısında ne derece uygulayabileceğini gösteren çok boyutlu bir ilâhi sınama ölçeğidir. Bir toplumda açlık imtihanının varlığı, tok olan için şükür ve infak imtihanıdır. İslâm toplumunda açlığın bireysel bir kader olmadığını, tok olanın sorumluluğu olduğunu ve aç olanla dayanışmanın imanın bir gereği olduğunu gösterir. Açlık, zengin kalbindeki merhameti ve cömertliği sınar. Bu açıdan açlığın da musibetler bağlamında bir imtihan sebebi olduğu görülmektedir. Sonuç olarak açlık, mümin için terbiye edici bir arınma vesilesi, zengin için ise imtihan edici bir sorumluluk ve şükür vesilesidir. Hadisler, açlıkla imtihanı kişisel bir teslimiyet pratiği ve sosyal bir adalet görevi olarak ele alır bu açıdan imtihanın iki boyutu ortaya çıkmaktadır. Açlık, mümini ya isyana sürükleyip dünyevileşmeye iter ya da sabır ve infak yoluyla manevi zirveye ulaştırır. İmtihanın başarısı, bu zorluk anlarında dahi Allah’a olan güveni sürdürmekte ve toplumsal sorumluluktan kaçınmamakta yatar. Bu açıdan açlık kişisel ve sosyal adalet açısından iki ayrı kategoride imtihan olarak ele alınmaktadır.

³⁰⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, “İman ve Ru’ya”, 6; Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid*, 8/167.

2.2.10. Hastalık İmtihanı

İmtihan kavramı, İslâm düşüncesinde bireyin inancının, sabrının ve Allah’a olan bağlılığının sınanması bağlamında merkezi bir öneme sahiptir. Bu çerçevede hastalık olgusu hem geçmişte hem de günümüz dünyasında bireyler için önemli bir sinama alanı teşkil etmekte ve dini metinlerde sıklıkla bir imtihan vesilesi olarak değerlendirilmektedir. Özellikle modern çağda hastalıkların yaygınlaşması ve farklı demografik gruplarda görülme sıklığının artması, bu konunun inanç ve etik boyutlarını daha da ön plana çıkarmaktadır. Hastalıkların bir imtihan aracı olduğu, nebevî öğretilerde açıkça vurgulanmaktadır. Ancak bu öğretiler, aynı zamanda bireyleri, sağlık gibi nimetlerin değerini kaybetmeden önce takdir etmeye yönelik bir bilinçlendirme çabasını da içermektedir. Nitekim Hz. Peygamber buyurmuştur; “Beş şey gelmeden önce beş şeyin kıymetini bil: İhtiyarlığından önce gençliğini, hastalanmadan önce sıhhatini, fakirliğinden önce zenginliğini, meşgul zamanlarından önce boş vakitlerini ve ölümünden önce hayatını!”³⁰⁷ hadisi, İslam’daki imtihan felsefesinin pratik bir yol haritasını sunar. Hadis, insana sunulan bu olumlu imkânları birer fırsat penceresi (ganimet) olarak görür. İmtihanın sırrı, bu pencere kapandığında (kısıtlayıcı haller geldiğinde) artık yapılamayacak olan hayırlı işlerin, imkân varken neden yapılmadığının hesabını sormaktır. Bu nedenle imtihan, bireyin erteleme hastalığına kapılıp kapılmadığını, elindeki nimeti hiçe sayıp saymadığını ve mevcut kaynaklarını ebedî kurtuluş hedefine yönelik stratejik bir planla kullanıp kullanmadığını denetleyen imtihan sahasını oluşturmaktadır. Bu durumda hastalık gibi diğer dört şeyin de imtihan olarak ele alındığını göstermektedir.

Benzer şekilde, “İki nimet vardır ki, insanların çoğu onları değerlendirme hususunda aldanmıştır: Sağlık ve boş vakit”³⁰⁸ Bu hadis, imtihanın sadece musibetlerle imtihan (açlık, hastalık, korku) değil, aynı zamanda afiyetle imtihan (sağlık ve boşluk) olduğunu vurgular. Hadis, bu iki temel kaynağın, yani bedenî gücün ve zamansal fırsatın, ahirete yönelik bir yatırım olarak kullanılmasını emrederek, mümini sürekli uyanıklık halinde olmaya davet eden kritik bir imtihan uyarısıdır. Ayrıca sağlık, fırsatın ve sorumluluğun imtihan edildiği bir aşamayken, hastalık teslimiyetin ve sabrın imtihan edildiği bir aşamadır. Hadis, insanın bu iki durum

³⁰⁷ Buhârî, “Rikâk”, 3; Tirmizî, “Zühd”, 9.

³⁰⁸ Buhârî, “Rikâk”, 6; Tirmizî, “Zühd”; İbn Mâce, “Zühd”, 15.

arasında gidip gelirken, sağlık sermayesini hastalık gelmeden önce ahiret kârına dönüştürme zorunluluğunu ortaya koyan zaman yönetimi ve irade kullanımı imtihanı olarak görülmektedir.

Sağlığın gerçek değeri ise, genellikle hastalık tecrübesiyle daha somut bir biçimde anlaşılmaktadır bu bağlamda hastalığın bir musibet olarak değerlendirileceği ve imtihan olarak ele alınması gerekliliğini göstermektedir. Bu perspektiften bakıldığında, hadislerde hastalık konusunun bir imtihan bağlamında ele alınması inanç açısından tutarlılık arz etmektedir. Zira, “insana eziyet veren her şey musibettir”³⁰⁹ hadisi de hastalıkta bir musibet ve imtihan olarak görülmektedir. Özellikle humma³¹⁰ ve veba hastalığı³¹¹ ve göz rahatsızlığı³¹² zikredilmekle beraber tüm hastalıklar³¹³ prensibi, hastalığın da bu musibet ve dolayısıyla imtihan kategorisine dahil olduğunu desteklemektedir. Humma, veba ve göz rahatsızlıkları gibi spesifik hastalıkların hadislerde zikredilmesi, genel olarak tüm sağlık sorunlarının bu imtihan kapsamı içinde değerlendirilebileceğini göstermektedir. Bu türden hastalık ve musibetlere maruz kalan müminler için ise ilahî bir mükâfatın varlığı müjdelenmektedir. Hastalığın, günahların affına ve mağfirete ulaşmaya bir vesile teşkil ettiği Nebevi beyanlarda sıklıkla ifade edilmektedir. Bu bağlamda, “Hastalığa mübtela olan müminin günahları affa uğrar.”³¹⁴

Dolayısıyla, hastalıkla imtihan edilen bir müminin, bu imtihan karşısında sergilediği tavra karşılık ilahî bir karşılık elde edeceği anlaşılmaktadır. Hastalık olgusu, İslâmî öğretilerde hem bireyin inancını ve dayanıklılığını sınanan önemli bir imtihan biçimi olarak kabul edilmekte hem de bu süreçte gösterilen sabır ve teslimiyetin ilahî mükâfatı beraberinde getireceği vurgulanmaktadır.

Hz. Peygamber’in: “Meyveleri olgunlaşmış bir ağacı silkmekle nasıl meyveleri düşüyor; sıtmanın titremesinden (veya diğer hastalıkların verdiği ızdıraptan) günahlar öyle dökülür”³¹⁵ şeklindeki buyruğu hastalığın bir imtihan sebebi

³⁰⁹ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, thk. Seyyid İmrân (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1433/2012), 2/449; Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1436/2015), 1/96.

³¹⁰ Tirmizî, ‘Tıb’, 25, 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/281.

³¹¹ Müslim, “Selam”, 93.

³¹² Müslim, “İman”, 54.

³¹³ Mâlik, *el-Muvatta*, “Ayn”, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/148; 4/157.

³¹⁴ Mâlik, *el-Muvatta*, “Ayn”, 8; Ahmed b. Hanbel, ‘*Müsned*’, 4/157.

³¹⁵ Buhârî, “Merdâ”, 3, 13; Müslim, “Birr”, 45

olduğunu gösteren bir teşbihten ibarettir. Nitekim bu teşbih, hastalığın pasif bir musibet değil, aktif bir arınma eylemi olduğunu da vurgular. Tıpkı ağacın sallanması için bir dış gücün gerekli olması gibi, kulun günahlarından arınması da ancak bir ilahî müdahale (hastalık) ve bu müdahalenin yarattığı fiziksel zorlanma (titreme/ızdırıp) ile gerçekleşir. Hastalığın fiziksel bir sıkıntı olmasının ötesinde, manevî bir temizlenme ve arınma aracı olduğunu, dolayısıyla bir rahmet musibeti olduğunu gösterir. Bu açıdan hastalık musibetin bir sınama niteliği taşıdığı görülmektedir. Çünkü İslâm inancına göre, Allah Teâlâ kullarını çeşitli araçlarla sınamakta ve bu sınavlardan biri de hastalık olarak görülmektedir. Hastalık imtihanını ızdırabını manevî bir ücret karşılığına (ecir) dönüştüren bir formül sunar. Ancak ilahî hikmet, bu türden imtihanların yanı sıra, hastalıkların giderilmesi için gerekli olan şifayı da yaratmıştır. Bu önerme, Hz. Peygamber'in "Tedavi olunuz. Çünkü Allah, şifasını yaratmadığı bir hastalık yaratmamıştır. Ancak bir hastalık müstesna o da ölümdür"³¹⁶ bu hadis, hastalığı salt bir manevî temizlik aracı (kefare) olarak görmekten çıkarıp, aktif bir sorumluluk alanı haline getirir. Böylece imtihan, pasif bir teslimiyet değil, aktif bir teslimiyet gerektirir. Ayrıca Hz. Peygamber'in, çeşitli hastalıklar konusunda tavsiyelerde bulunması, tedavi olmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.³¹⁷ Bu Nebevi ifade, hastalık durumunda tıbbi müdahalede bulunmanın dini bir gereklilik olduğunu ve Allah'ın her türlü rahatsızlık için bir çare bahsettiği ilkesini teyit etmektedir.

Bu açıdan bakıldığı takdirde Resulullah'tan pek çok dua nakledilmiş olduğu görülmektedir. Hz. peygamber, yalnızca kendi sağlığı için değil, kendisinden hastalığının iyileşmesi için dua talebinde bulunanlara: "Allah'ım, ey insanların Rabbi, hastalık ve sıkıntıların gidericisi şifa ver sen şifa verensin senden başka şifa veren yoktur, öyle bir şifa ki geride hiçbir hastalık bırakmasın"³¹⁸ şeklinde dua etmiş olduğu görülmektedir. Ancak Hz. Peygamber, hastalıklardan korunmak ve şifa için duanın tek başına olmayacağını, dua ile beraber tıbbi tedbirlerin birlikte yapılmasını tavsiye etmiştir.³¹⁹ Hz. Peygamber; "Bir kul hastalandığı veya yolculuk yaptığı zaman, (sağlıklı veya mukim iken) yapmakta olduğu sâlih amellerin sevabı aynen kendisine

³¹⁶ Ebû Dâvûd, "Tıbb", 1; Tirmizî, "Tıbb", 2; İbn Mâce, "Tıbb", 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/246, 3/295.

³¹⁷ Buhârî, "Tıb" 24; Tirmizî, "Tıb" 6.

³¹⁸ Buhârî, "Tıb" 38; Tirmizî, "Cenaiz" 4.

³¹⁹ Buhârî, "Tıb" 34; Tirmizî, "Tıbb" 20.

yazılmaya devam eder”³²⁰ hadisi hastalık anında, normalde yaptığı ibadetleri fiziksel olarak yerine getirilemeyeceğini göstermektedir. Bu hadis, hastanın önceki istikrarlı amellerini bir imtihan karşılığında devam ettirdiğini gösterir. Hastalık, insana irade dışı bir acziyet yaşatır. Bu imtihan, kulun amelin yokluğunda dahi niyetinin sağlamlığını ve Rabbine olan bağlılığını koruyup koruyamadığını sınar.

Yine başka bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurdu; “Şehitler beştir: Tâundan (vebadan) ölen, karın ağrısından (iç hastalıklardan) ölen, suda boğulan, enkaz altında kalan ve Allah yolunda savaşırken ölen.”³²¹ (Başka bir rivayette; ‘...Yanık sebebiyle ölen, hamileliğinde ölen kadın...’ gibi hastalık türleri de eklenmiştir.) Bu hadis, ölümcül hastalıkları ve beklenmedik musibetleri (boğulma, enkaz vb.) fiili cihattan ayrı tutmaz. Veba, kolera gibi salgın hastalıklar, iç hastalıklarının uzun süren ıstırapı (karın ağrısı), sabırla karşılandığında, kişinin nefsiyle cihat ettiği anlamına gelir. Bu durumda hastalığın bir imtihan olduğunu ve musibet olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, hastalığın imtihan bağlamındaki en belirgin işlevi, günahlara kefarete olmasıdır. Bu aşamadaki imtihan, kulun hastalık karşısında şikâyet ve isyan yerine teslimiyet ve rıza gösterip göstermediğini ölçmektedir. Hastalıkla imtihan, pasif bir kadercilik anlamına gelmez. Hadisler, tedavinin de imanın bir gereği olduğunu vurgular. Bu, müminin hastalık karşısında aktif olarak meşru tedavi yollarına başvurma sorumluluğuyla imtihan edilmesi demektir. İmtihanın bu boyutu, kulun, Allah’a olan tevekkülünü sebeplere sarılmaktan (tedaviden) ayırıp ayırmadığını test eder. Netice itibarıyla hastalıkla imtihan, müminin hayat döngüsünde karşılaştığı, günahlarını silen, derecesini yükselten, sabrını eğiten ve tedavi arayışıyla aktif teslimiyetini test eden kapsamlı bir ilâhi denetimdir. Bu durum, sağlık (afiyet) nimetinin kıymetini anlama ve yitirilenden sonra dahi manevi kazanç elde etme bilincini güçlendirir.

2.2.11. Azap İmtihani

Azapla imtihan, hadislerde genellikle belâ veya fitne kelimeleriyle ifade edilen, kulun dünyada karşılaştığı büyük musibet ve sıkıntıları kapsar. Bu tür bir imtihan,

³²⁰ Buhârî, “Cihâd”, 134; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/418.

³²¹ Müslim, “İmâre”, 165.

mümin için arınma ve derece yükseltme amacı taşıırken; isyankârlar ve kâfirler için ise hem dünyevi bir ceza hem de ahiret azabının habercisi olabilmektedir. Hadis kaynakları, musibetler ve belâların bu imtihan sürecinin önemli birer unsuru olduğunu ve bu türden deneyimlerin aynı zamanda birey için potansiyel bir imtihan olarak azap biçimi olduğunu göstermektedir. Hadislerde zulüm, kibir gibi günahları sebebiyle birtakım insanların azaba duçar olacakları zikredilirken³²² azap çeşitleri olarak ‘yerin dibine geçirme’³²³, ‘maymun ve domuza çevirme’³²⁴, ‘kazf’³²⁵ ‘düşmanını kalbine verilen korkunun çıkarılması’ ve ‘insanların kalbine dünya sevgisinin, ölüm korkusunun verilmesi/Vehn’³²⁶ ‘kabir azabı’³²⁷ şeklinde sayılmaktadır. Ne var ki, bu azap türleri aynı zamanda bireyin karşılaştığı zorluklar ve sınamalar olarak imtihanın farklı veçhelerini teşkil etmektedir. Bu bağlamda, söz konusu durumlar, bireyin inancını ve tepkisini ölçmek adına ilahî birer imtihan mekanizması olarak değerlendirilebilir.

İmtihan perspektifinden bakıldığında, bireyin karşılaştığı her türlü olumsuz durumun musibet kapsamında ele alınabileceği ve müminin bu tür olayları günahlarına kefarete olarak görmesi gerektiği yönünde bir genellemeye ulaşmak mümkündür. Nitekim, musibetin en alt seviyesini ‘diken batması’³²⁸ hadisesine indirgeyerek ‘insanın başına gelen her kötü olayı’ musibet çerçevesinde saymıştır şeklinde bir genellemeye ulaşmamız mümkündür.

Hadis kaynakları, imtihanın farklı türleri ve bu süreçte müminlerin sergilemesi gereken tutum ve davranışlar konusunda rehberlik sunmaktadır. Hz. Peygamber’in “Sevabın çokluğu, belânın büyüklüğüyle beraberdir. Allah, bir toplumu sevdiği zaman şüphesiz onları (sıkıntı, musibet ve belâlarla) imtihan eder. Artık kim bir (imtihan edildiği belâ ve musibetlere) rıza gösterirse, Allah’ın rızası (ve sevabı) o kimseyedir. Kim de (imtihan edildiği belâ ve musibetlere) öfkelenir (ilâhî hükme rıza göstermez)

³²² Müslim, “İmân”, 147; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 26; Tirmizî, “Birr”, 61; Müslim, “İmân”, 147; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 26; Tirmizî, “Birr”, 61.

³²³ Buhârî, “Mezalim”, 13; “Ecdûl-Halk”, 2; Tirmizî, “Fiten”, 21, 38; Ebû Dâvûd, “Melahim”, 10,70; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/99, 163; İbn Mace, “Fiten”, 23,29.

³²⁴ Tirmizî, “Fiten”, 21, 38; Ebû Dâvûd, “Melahim”, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/163; İbn Mace, “Fiten”, 23,29.

³²⁵ Tirmizî, “Fiten”, 38.

³²⁶ Ebû Dâvûd, “Melahim”, 5.

³²⁷ Buhârî, “Cenâiz”, 89; Müslim, “Mesâcid”, 123; Nesâî, “Cenâiz”, 115.

³²⁸ Buhârî, “Merda”, 3; Müslim, “Bir”, 45, 49; Tirmizî, “Cenaiz”, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/114.

ise, Allah'ın gazabı o kimseyedir"³²⁹ buyruğu, imtihanlar karşısında takınılması gereken temel yaklaşımı özetlemektedir. Bu hadis, müminin karşılaştığı zorluklara rıza göstermesinin ilahî rızayı ve mükâfatı celbedeceğini, aksi tutumun ise ilahî gazabı neticelendirebileceğini vurgulamaktadır. Hz. Peygamber'in imtihan ve imtihana sabırla karşılık veren kimseler için durumun Allah'ın rızasını kazanmaya götüreceğine ve mükâfatının elbet verileceğine, tam aksi durumda olan kimselerinde azaba ve gazaba uğrayacağını belirterek imtihana sabırla yaklaşılması gerektiğini tavsiye etmektedir. Nitekim Hz. Âişe, "Hz. Peygamber'den daha şiddetli ağrılara maruz kalan birini görmediğini söyler"³³⁰ ifadesi de belâ ve imtihanların aynı zamanda günahlardan beraat etmede manevî açıdan yükselmeye dair birer adım olarak görülmektedir. İmtihana karşı gösterilecek tavır kazanılacak mükâfatı da göstermekte olup rıza-i ilahîyi kazanmaya yardımcı olmaktadır.

İslâm düşüncesinde imtihan, belâ ve musibet kavramları, kulun Rabbi ile olan ilişkisini belirleyen temel dinamiklerdir. Hadislerde yer alan tüm olumsuz imtihan türlerinin, yol açtıkları sıkıntı ve ıstırap (elem) nedeniyle geniş bir çerçevede azapla imtihan olarak değerlendirilmesi mümkündür. Hadislerde geçen imtihan türlerinden her biri aslında azapla imtihan başlığı altında ele alınabilmektedir. Çünkü tüm bu olumsuz durumlar birer musibet olarak görülmektedir. Dolayısıyla, hadislerde geçen mal, evlat, hastalık, fakirlik gibi imtihanlar, sonuçları itibarıyla ahiret azabını ortadan kaldıran bir lütuf olsa bile, özünde bireyi zorlayan ve acı veren haller olarak dünyevi birer azap olarak nitelendirilebilir. Hadislerde zikredilen tüm olumsuz imtihan türlerinin, yol açtıkları zorluk ve ıstırap nedeniyle geniş anlamda azapla imtihan olarak ele alınabileceği görüşü onların fiilen birer azap niteliği taşıdığını göstermektedir. Sonuç olarak, hadislerde musibetler ve belâlar hem günahların potansiyel neticeleri olarak azap boyutunu ihtiva etmekte hem de müminler için inançlarını ve sabırlarını sınavan imtihan olarak işlev görmektedir.

Söz konusu imtihan çeşitleri, bireyi zorluklarla başa çıkma noktasında test eden psikolojik ve davranışsal bir boyuta işaret etmektedir. Bu bağlamda, dua, zikir, tövbe ve istiğfar gibi manevi pratiklerin, kriz yönetimi sürecinde önemli bir güç kaynağı teşkil ettiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, belâ ve musibetler karşısında insanın

³²⁹ İbn Mâce, '*Fiten*' 23.

³³⁰ Tirmizî, '*Zühd*', 56.

maneviyat eksenindeki durumunun ve direnç mekanizmalarının incelenmesi, konunun anlaşılabilirliğini artırması açısından önem arz etmektedir:

2.3. Hadislerde Manevî Açıdan Musibetlere Karşı İnsan Tavrı

Kavramsal olarak manevîyat, bireyin maddi varlığının ötesinde, aşkın bir gerçeklik olarak algılanan kutsalın şekillendirdiği kişisel bir deneyim ve inanç biçimi olarak tanımlanır.³³¹ Bu tanım çerçevesinde, manevî destek, bireylerin karşılaştıkları zorluklar karşısında psikolojik sağlamlıklarını artırmak, umut aşlamak ve olaylara ilişkin pozitif bir algı geliştirmelerini sağlamak şeklinde açıklanabilir. Bu geniş yelpazede, manevîyat konusu da merkezi bir yer tutar. Hadisler incelendiğinde, özellikle belâ ve musibetler karşısında manevîyat kavramının destekleyici bir hizmet sağladığı açıkça görülmektedir. Manevî destek ve güç sağlayan dua, zikir, istiğfar ve tövbe gibi pratiklerin, bireyin manevîyatını olumlu yönde etkilediği ve psikolojik bir destek hizmeti sunduğu ortadadır. Bu manevî destek, kişinin içsel güven kazanmasına katkıda bulunarak, ona olumlu bir bakış açısı kazandırır. Neticede, bu durum belâ ve musibetlerle başa çıkmada önemli bir güç ve motivasyon kaynağı haline gelir.

İnsan yaşamının doğumla başlayıp ölümle son bulan gelişim süreci, bireyin çeşitli belâ ve musibetlere maruz kalma potansiyelini içermektedir. Bu gelişimsel yörünge boyunca deneyimlenen olumsuzluklar, bireylerin hem maddi kaynakları hem de manevî iyi oluş halleri üzerinde kayda değer etkilere neden olabilmektedir. Söz konusu durumların bir sonucu olarak, bireylerde korku, endişe, çaresizlik ve umutsuzluk gibi negatif bilişsel ve duygusal durumların ortaya çıkması beklenebilir bir olgudur. Özellikle gelişimsel dönemlerdeki bireylerin, maruz kaldıkları olumsuzluklarla başa çıkabilmeleri ve özgüvenlerini geliştirebilmeleri için onları rahatlatacak manevî desteğe ihtiyaç duydukları gözlemlenmektedir.³³² Nitekim manevîyat, bireyin kaygı ve stres faktörleriyle başa çıkma süreçlerinde önemli bir destekleyici mekanizma olarak işlev görmektedir. Zira değerler, genel olarak bireyin ve toplumun yaşam kalitesini ve motivasyon düzeyini artırma potansiyeli taşımaktadır.

İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350), musibetleri mahiyetlerine göre iki ana kategoriye ayırmaktadır. Ona göre bu ayırım, hem ilâhî irade ile gerçekleşen olaylara

³³¹ Muhammed Çiftçi, 'Maneviyat ve Din', *Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma*, ed. Halil Ekşi – Çınar Kaya (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016), 15–17.

³³² Suat Cebeci, *Dini Danışmanlık ve Rehberlik* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 30.

insanın tepkisini hem de iradî fiiller karşısındaki sorumluluk bilincini anlamada önem arz etmektedir. İlk kategori, insanın doğrudan müdahale imkânı olmayan ve tamamen Allah Teâlâ'nın takdiriyle gerçekleşen musibetlerdir. Bunlar; ölüm, hastalık, doğal afetler, mal ve servetin telef olması gibi olayları kapsar. Bu tür musibetlerde kulun görevi sabır göstermek, Allah'a tevekkül etmek ve hikmetini anlamaya çalışmaktır. Bu durum, kul ile Rabbi arasındaki doğrudan bir imtihan ilişkisinin tezahürüdür. İkinci kategori ise, insanın müdahale edebileceği, iradî sebeplerle ortaya çıkan musibetlerdir. Bunlar; hakaret, iftira, zulüm, fizikî saldırı gibi insanlar arası ilişkilerden doğan zarar verici durumlardır. Bu tür musibetlerde kişi, meşru yollarla kendisini savunmak ve hakkını aramakla mükelleftir. Burada pasif bir kabullenışten ziyade, ölçülü ve adil bir tavırla mukabelede bulunmayı gerektirir. İbn Kayyım'a göre bu ayrım, sabrın mahiyetini anlamada da önemlidir. Her iki durumda da sabır bir erdem olarak kalmakla birlikte, içeriği ve uygulanma biçimi farklılık gösterir. İlâhî takdir karşısında rızâ ve tevekkül, beşerî saldırılar karşısında ise hikmetli mukabele esastır.³³³ Birinci kategori dahil olan belâ ve musibetlerde insan için dört farklı durum olduğu görülmektedir: Acizlik, şikâyet ve isyan durumu, sabır durumu, rıza durumu, şükür makamı. İkinci kategoriye giren belâ ve musibetler karşısında da insan için dört durum söz konusudur. Bunlar: Af ve bağışlama durumu, intikam düşüncesinden kalbin salim olma durumu, kadere teslim olma durumu, ihsan durumu, bu makamda insan kendisine yapılan kötülüğe iyilikle mukabelede bulunur.³³⁴

İbni Kayyım'ın da belirttiği şekilde belâ ve musibetler karşısında bireyin durumu iki şekilde görülmektedir. Musibetlerin, bireyin iradesi dışında meydana gelen ve karşı koyma imkânının bulunmadığı türleri karşısında insanın sergilediği temel tepkilerden biri, kendi acziyetini idrak ederek dua vasıtasıyla Allah'a yönelmesidir. Bu durum, bireyin yalnızca psikolojik bir teselli arayışı içinde olduğunu değil, aynı zamanda ilâhî kudret karşısında kulluk bilincini pekiştirdiğini de göstermektedir. Dolayısıyla dua hem bir tevekkül ifadesi hem de musibetin yarattığı içsel sarsıntının ilâhî teselli ile yatıştırılması açısından önemli bir manevî dayanaktır. Yukarıda ele alınan belâ ve musibetlere karşı gösterilen şekiller herkes için farklılık arz

³³³ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Uddetü's-Sâbirîn ve Zâhirü's-Şâkirîn*, tahkik: Nâsır Abdülkerîm el-Avde, (Beyrut: Dâr İbnü'l-Cevzî, 2000.) 119-121.

³³⁴ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Uddetü's-sabirin ve zehiratü's-şakirin*, 119-121.

edebileceğini göstermektedir. Olumsuz ve başa çıkılması zor durumlarda gösterilen ilk tepkinin çeşitli şekillerde olabileceği görülmektedir.

İyi bir ruh sağlığına sahip olmak veya olmamak ilk anda belâ ve musibetler karşısında gösterilecek tavrı etkilemesi açısından önemlidir. Musibetler karşısında bireyin takındığı tavır mevcut manevî yönüne göre değişkenlik göstermektedir. Kimi insan daha ılımlı ve anlayışlı bir rol üstlenirken kimisi ise zıt-aksi bir tavır takınabilmektedir. Bireylerin karşılaştıkları belâ ve musibetleri algılama ve anlamlandırma biçimleri, bu durumların kişisel deneyimler üzerindeki etkisini önemli ölçüde belirler. İslâm geleneği, zor zamanlarda manevî bir güç ve teselli kaynağı bulma imkânı sunar. Müslim'in *Sahih*'inde yer alan bir hadis bu anlamlandırma sürecine ışık tutar: "Kendisine musibet dokunan Müslüman yüce Allah'ın emrettiği gibi 'Allah'a aitiz ve yine O'na rücû edeceğiz' der ve 'Allah'ım bana verdiğin bu musibetle beni mükâfatlandır, bana bundan daha hayırlısını ver'"³³⁵ şeklinde Allah'a sığınmak ve O'na teslimiyet göstermek mümin tavrının merkezinde yer almaktadır. Hadiste tavsiye edilen bu durum, yaşanan zorluklarla başa çıkmak için etkili bir manevî yöntem sunar. Musibetin neden olduğu acı ve üzüntüyü, Allah'tan gelecek bir mükafat beklentisine dönüştürmek, bireye derin bir teselli ve sarsılmaz bir dayanma gücü sağlar. Bu yaklaşım, sadece mevcut ıstırapı hafifletmekle kalmaz, aynı zamanda zorlu süreçlerden daha güçlü ve manevî açıdan daha olgun bir şekilde çıkılmasına yardımcı olur.

Hiz. Peygamber'in; "Mümin, yeşil ekine benzer. Rüzgâr hangi taraftan eserse onu o tarafa yatırır (fakat yıkılmaz), rüzgâr sakinleştiğinde yine doğrulur. İşte mümin de böyledir; o, belâ ve musibetler sebebiyle eğilir (fakat yıkılmaz). Kâfir ise sert ve dimdik selvi ağacına benzer ki Allah onu dilediği zaman (bir defada) söküp devirir"³³⁶ hadisi gösteriyor ki, mümin bir birey, belâlar ve musibetler karşısında başlangıçta sarsılma ve zorlanma yaşasa dahi, karşılaşılan sıkıntılardan bir çıkış yolu bulma ve bu yolda aktif bir gayret gösterme eğilimindedir. Hadisler, musibetlerin günahların temizlenmesine ve manevî derecenin yükselmesine birer vesile olduğunu müjdeleyerek kulun acısını hafifletir ve ona bir amaç verir. Zira manevî desteğin, hastanelerde hastalıklarına şifa bulmak için bekleyen hastaların, huzurevlerinde kalan

³³⁵ Müslim, "Cenaiz", 2.

³³⁶ Buhârî, "Tevhid", 31.

yaşlı bireylerin, çocuk yuvalarındaki korunmaya muhtaç kimsesiz çocukların manevî iyi oluş hallerine ve içsel dünyalarına önemli düzeyde olumlu katkılar sağladığı düşünülmektedir.³³⁷

Manevî açıdan bakıldığında, inanan bir birey, başına gelen belâ ve musibetlerin kendisi için içsel bir hayır barındırdığı bilinciyle hareket eder. Bu anlayışa göre, birey belâ ve musibetlerle başa çıkma durumu gösterdiği takdirde, bu durumun karşılığını misliyle ve daha üstün bir biçimde alacağını idrakindedir. Bu durum başa gelen olumsuz durumdan kurtulma noktasında manevî bir güç ve destek sağlamakla beraber aynı zamanda manevî açıdan moral de sağlayan bir faktör olarak değerlendirilebilmektedir.

H. Peygamber'in yaşamında da benzer musibetler ve zorluklarla karşılaştığı tarihsel olarak sabittir. Nitekim kendisi, bu tür hadiseler karşısında sergilenmesi gereken ideal tavrı bizzat deneyimlemek suretiyle ümmeti için bir rehberlik modeli sunmuştur. Özellikle hastalık ve vefat gibi ağır musibetler karşısında benimsediği tutum, bu gibi durumlarda izlenmesi gereken manevi yaklaşımın doğru metodolojisini işaret etmektedir. Bu bağlamdaki en çarpıcı örnek, henüz on sekiz aylıkken vefat eden oğlu İbrahim'in durumu olup; bu olay, ilâhi takdire rıza ve insani hüznün arasındaki hassas dengeyi somutlaştıran bir vakıa olarak öne çıkmaktadır. Oğlu İbrâhim'in ölümü karşısında bir baba olarak o da gözyaşlarını tutamamıştır. Ölenlerin ardından, bağırıp çağırarak, feryat figan ederek, üstünü başını yırtarak, yüzünü tırnaklayarak ağlamayı kesinlikle yasaklayan Rahmet Elçisi,³³⁸ oğlu İbrahim'in vefatı üzerine gözyaşı dökmesi, çevresindekilerde şaşkınlık uyandırmıştır. Bu duruma karşılık H. Peygamber, sergilediği bu insani tepkinin rahmetten kaynaklandığını belirtmiştir. O, "Göz yaşarır, kalp hüznülenir; ancak biz yalnızca Rabbimizin rızasına uygun olanı söyleriz. Ey İbrâhim, şüphesiz senin ayrılışın sebebiyle büyük bir üzüntü içindeyiz."³³⁹ ifadeleriyle, hem beşerî duyguların doğallığını tasdik etmiş hem de ilâhi takdire teslimiyetin önemini vurgulamıştır. Bu durum musibetin vuku bulduğu anda teslimiyet göstermenin önemini vurgulamaktadır. Kuşkusuz, olumsuz olayların tetiklediği duygusal tepkiler, üzüntü gibi, insani bir reaksiyon olarak kabul

³³⁷ Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), s. 51.

³³⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, tahkik: Habîburrahman el-A'zamî, 2. baskı, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1392-1393 h. / 1972-1973 m.), 3/552.

³³⁹ Buhârî, "Cenâiz", 43.

edilmektedir. Bu bağlamda asıl dikkate değer olan husus, musibet anında sergilenen tutumdur. Manevî değerler, hem mevcut olumsuz durumu anlamlandırma sürecine katkıda bulunmakta hem de bu durumdan çıkış yolları bulmada psikolojik destek sağlamaktadır.

Enes İbni Mâlik'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Başına bir musibet geldi diye hiçbiriniz ölümü temenni etmesin. Mutlaka böyle bir şey temenni etmek zorunda kalırsa: ‘Allah’ım, benim için yaşamak hayırlı olduğu sürece beni yaşat, hakkımda ölüm hayırlı olduğu zaman da beni öldür’ desin.”³⁴⁰ Bu hadis, müminin musibetler karşısındaki manevî tavrını en özlü ve dengeli şekilde ortaya koyan temel referanslardan biridir. Hadis, insanın zor zamanlardaki psikolojik ve manevî sınırlarını çizerek ona ideal bir teslimiyet yolu gösterir. Hadisin ilk ve kesin hükmü, dünyevi bir sıkıntı (musibet/zarar) sebebiyle ölümü istemenin yasaklanmasıdır. Bu yasak, mümin tavrının temelini oluşturur. Hadisin ikinci kısmı, insani zaafın ve zorlanmanın kaçınılmaz olduğu anlarda dahi izlenecek yolu gösterir. “Mutlaka böyle bir şey temenni etmek zorunda kalırsa” ifadesi, insan tabiatının kaldıramayacağı şiddetli zorluklar karşısında bir çıkış kapısı sunar. Üçüncü ve son kısımda ise bu hadis, musibetler karşısında mümin tavrının temelinde yatan rıza ilkesini pekiştirir; müminin musibetler karşısında elinden geleni yapma (tedbir) ve sonucunu Allah’a bırakma (tevekkül) dengesini kurduğunu gösterir. Sıkıntıdan kaçış yolu olarak ölümü görmez; aksine, sıkıntı içinde bile kalmaktan hayır çıkabileceği ümidiyle yaşamaya devam eder.

Sonuç olarak, musibetler nedeniyle ümitsizliğe düşen, bunalan ve yılgınlık yaşayan insana, hayata bağlı kalmayı, kaderiyle yüzleşmeyi ve en zor anda bile Rabbine teslim olmayı öğreten manevî bir kılavuzdur. Genel olarak verilen hadisler manevî açıdan belâ ve musibetlere karşı takınılması gereken tavrın nasıl olduğunu gösteren önemli birer rehber olarak görülmektedir. Tüm bu hadisler, müminin musibetler karşısında isyan ve ümitsizlikten uzak, sabır ve rıza ile yoğrulmuş, manevî bir kazanç ve Allah’a dönüş süreci olarak gören aktif bir teslimiyet tavrı sergilemesi gerektiğini ortaya koyar. Hadislerde manevi direncin inşası yapılmaktadır;

³⁴⁰ Buhârî, “Merdâ”, 19.

2.4. Hadislerde Manevî Direncin İnşası

Hadisler, gündelik yaşamdan ibadet ve sosyal ilişkilere kadar insan hayatının birçok alanına dair kapsamlı bilgiler sunarak, bireyin zihinsel ve ruhsal ihtiyaçlarına cevap veren bir rehber niteliği taşır. Bu bağlamda, hadisler bir nevi ‘hayat reçetesi’ işlevi görerek, karşılaşılan her türlü soru ve soruna dair çözümler sunar. Hadislerde manevî direncin inşası konusuna bakıldığında birçok örneğin olduğu görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber buyurmuştur ki; “Ey falan! Yatağına yattığında şöyle dua et: Allah’ım! Kendimi sana teslim ettim. Yüzümü sana çevirdim. İşimi sana ısmarladım, işimde sana güvendim. (Rızanı) isteyerek, (azabından) korkarak sırtımı sana dayadım, sana sığındım. Sana karşı yine senden başka sığınak yoktur. İndirdiğin kitaba ve gönderdiğin peygambere inandım. Eğer bu duayı yapıp yattığın gece ölürsen, iman üzere ölürsün, ölmez de sabaha çıkarsan hayra kavuşursun”³⁴¹ şeklinde yer alan buyruğun, teslimiyet ve tevekkül kavramları üzerinden manevi dirence olan etkisi, bireyin ruhsal tekâmülünü destekleyen kritik bir mekanizma olarak sunmaktadır. Tevhid inancının gereği olan bu ritüeli, insanın acziyetini kabul ederek varoluşsal kontrol yanılması bertaraf etmesini sağlar. Yüzünü Allah’a çevirmek, işi O’na ısmarlamak ve O’na güvenmek, bireyin korku ve kaygı üreten faktörlerin yönetimini yüce yaratıcıya devretmesidir. Bu devir, psikolojik olarak bireyde yüksek bir iç huzur ve gevşeme hali yaratır, zira olayların sonucuna dair sorumluluktan feragat edilmiştir. Beraberinde bu durum manevi direnci inşa etmede fayda sağlamaktadır. Fıtrat üzere ölme vaadi ise, bu teslimiyetin nihai manevi sonucu olarak, kişinin saf, bozulmamış yaratılış halini koruyarak dünyadan ayrılmasını ifade eder. Bu durum, manevi direncin en üst düzeydeki tezahürüdür.

Hadisler perspektifinden manevîyatın inşasının önemine odaklanıldığında, Allah’ı anmanın bu bütünlük içinde merkezi bir yer işgal ettiği açıkça görülmektedir. İslâm öğretilerinde bireyin manevîyatı, yani hem ruhsal durumu hem de kalbinin niteliği, büyük bir ehemmiyet taşımaktadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır; *‘Kalpler, ancak Allah’ı anmakla huzur bulur’*³⁴² ifadesi İslâm dininin kişinin içsel duruma verdiği önemi göstermektedir. Yine belirtilen ayeti destekler mahiyette olan hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır; “Size amellerinizin en hayırlısını,

³⁴¹ Buhârî, “Vudû”, 75, “Daavât”, 6; Müslim, “Zikr”, 56-58. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 98.

³⁴² el-Rad 13/28.

Rabbimiz indinde en temizini, derecelerimizi en ziyade yükseltecek olanını, sizin için altın ve gümüş infâk etmekten (harcamaktan) daha hayırlı olanı, düşmanınızla karşılaşp da onların boyunlarını vurmanızdan ve onların da sizin boyunlarınızı vurmalarından (yani savaşmaktan) daha hayırlı olanı haber vereyim mi? Orada bulunanlar: ‘Evet (haber ver)!’ dediler. Bunun üzerine şöyle buyurdu: Allah Teâlâ’yı zikretmektir.”³⁴³ İşte bu hadis ve ayet insanın ruhunun, kalbinin en derin tatmini ve huzuru bulmasında beraberinde kişinin içsel huzuru yakalamasında Allah’ı anmanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Hem ayeti kerîme hem de hadisler manevîyatın inşası ve beraberinde güç ve kuvvet bulmasında olumlu ruh halini sağlama da etkin olan en önemli faktörlerden birinin Allah’ı anmakla olduğunu göstermektedir.

Hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır; “Güneş batıdan doğmadan önce kim tövbe ederse, Allah onun tövbesini kabul eder.”³⁴⁴ Hadisi samimi bir şekilde yapılan tövbenin Allah’ın merhameti ve bağışlamasıyla silineceğini ve günahlarından temizleneceğini göstermektedir. Manevî açıdan bu konuya bakıldığında ruhsal durumunda olumlu bir etki bırakacağı görülmektedir. Çünkü hem ruhsal açıdan hem de ahlaki açıdan kişiyi yenileyen olumlu ruh hali kazanmasını sağlayan önemli bir manevî güç ve destek olarak görülmektedir. Manevîyatın inşasında da verilen hadisin önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir çünkü insanoğlu hata ve günahlarından dolayı kendilerini güçsüz hissedip manevî bir yıkım ve enkaz içinde hissedebilirler. İşte bu durumdan kurtulmanın ruhsal bir iyileşmenin ve o manevî yıkım halinden kurtulup tekrardan ruhunu inşa etme imkanının ancak manevî güçler ile elde edileceğini belirtmekte olup bu açıdan manevîyatın önemli bir değer olduğunu göstermektedir.

Hadislerde geçen manevîyatın önemini belirten bir diğer hadis olarak; “Allah Teâlâ sizin bedenlerinize ve yüzlerinize değil, kalplerinize bakar.”³⁴⁵ Bu hadis İslâm dininin özünde yatan asıl ve en önemli ifadesinin niyet olduğunu göstermektedir. İslâm dini, bireyin eylemlerinin ve ibadetlerinin değerini belirleyen temel unsurlardan biri olarak niyeti, ihlası (samimiyet) ve kalbin içsel durumunu vurgulamaktadır. Manevîyat perspektifinden bakıldığında, bu kavramlar, bireyin hem iç dünyasına yönelmesinde

³⁴³ Tirmizî güvenilir ‘Sahih’ kabul etmektedir. Bkz. Tirmizî, “Daavât”, 6; İbni Mâce, “Edeb”, 53.

³⁴⁴ Müslim, “Zikir”, 43.

³⁴⁵ Müslim, “Birr”, 33; İbni Mâce, “Zühd”, 15.

hem de gerçekleştirdiği dini pratiklerin kabulünde kritik bir öneme sahipken aynı zamanda manevî direncin oluşmasında önemli bir konuma sahiptir. Belirtilen hadisler de bu hususu teyit ederek, bireylerin genel tutumlarının ve amellerinin değerinin niyetleriyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Dikkat çekici bir nokta ise, İslâm'ın bireyleri değerlendirmede fiziksel özellikleri, sosyoekonomik statüleri veya dış görünüşleri gibi zahiri unsurları temel almamasıdır. Aksine, bireyin konumu ne olursa olsun, Allah'ın onların kalplerine ve amellerine baktığı inancı, İslâm'da niyetin, ihlasın ve samimiyyetin ne denli merkezi bir yer işgal ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Gerek dini ritüellerin icrasında gerekse toplumsal ilişkilerin tesisinde, yaşamın her aşamasında ve dönüm noktasında, dışsal faktörlerden ziyade içsel motivasyonun, samimiyyetin ve özellikle niyetin belirleyici bir etken olduğu görülmektedir. Bu durum, manevîyatın İslâm'daki temel önemini vurgulamaktadır. Zira, manevîyatın en önemli yapı taşlarından biri olan samimiyyet, ihlas olarak kabul edilir. İslâm öğretileri, bireyin yaşamının her anında, gerçekleştirdiği tüm eylemlerde ve niyetlerinde samimi olmasını öğütlemektedir. Yukarıda verilen bilgilerde samimiyyetin her şeyin özünde yatan temel unsur olduğunu açıkça göstermektedir. Bu bağlamda, niyetin saflığı ve ihlas, manevî direncin oluşmasında ve bireyin manevî gelişiminin ve Allah katındaki değerinin temelini oluşturmaktadır.

İnsan, doğumdan ölüme uzanan yaşam süreci, bireyin çeşitli imtihanlara tabi tutulduğu bir zaman dilimi olarak kabul edilir. Bu süreçte karşılaşılan muhtelif olumsuz durumlar, bireylerin hem maddi hem de manevî boyutlarda zorluklar yaşamasına ve bu durumdan etkilenmesine neden olabilir. Yaşanan bu türden olumsuzluklar, bireyde korku, endişe ve umutsuzluk gibi duygusal durumların ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilir. Dolayısıyla, insan yaşamının doğal bir parçası olarak kabul edilen bu türden sınamalar, bireyin ruhsal ve sosyal dengesini potansiyel olarak olumsuz etkileyebilir. Özellikle gelişim çağındaki insanın maruz kaldığı olumsuzluklarla başa çıkabilmesi için onu rahatlatacak ve özgüvenini geliştirecek manevî desteğe ihtiyaç vardır bu durumda manevî direncin inşasının ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Nitekim manevîyat insanın maruz kaldığı kaygı ve stresleriyle başa çıkmasında ona yardımcı olur.³⁴⁶ Manevîyatın temel merkezinde yer

³⁴⁶Naci Kula, "İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Manevî Desteğin Önemi (Depremzede ve Bedensel Engellilik Örneği)," *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi* 6, sy. 3 (2006): 73-94.

alan kalp, gerçek huzura ulaşmasında Allah'ı anmanın ne denli kıymetli ve önemli olduğunu açıkça ortaya koymakta ve manevî direncin inşasında önemli bir yer tutmaktadır. Hadisler ışığında manevîyatın bu kritik rolü, özellikle tövbe konusu ele alındığında bir kez daha belirginleşmektedir. Zira tövbenin, insan ruhu üzerinde birçok olumlu etkisi olduğu açıkça görülmektedir. Tövbe, yalnızca işlenen günahlardan pişmanlık duymakla kalmaz, aynı zamanda bireyin içsel arınmasını, ruhsal yenilenmesini ve Allah ile olan bağını güçlendirmesini sağlar. Bu süreç, kişiye bir nevi yeniden başlama fırsatı sunarak, geçmişin yüklerinden kurtulma ve geleceğe daha umutlu bakma imkânı tanır. Dolayısıyla tövbe, manevîyatın bireye sağladığı psikolojik ve ruhsal destek mekanizmalarının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Nitekim beraberinde yer alan dua, zikir ve istiğfar gibi manevî pratiklerde, bireyin kalbini dünyevi kirliliklerden ve olumsuzluklardan arındırarak, endişelerden ve ruhsal sıkıntılardan uzaklaştıran, aynı zamanda manevî direncin inşasını sağlayan temel pratikler olarak görülmektedir. Bu bağlamda, hadisler ışığında manevîyatın önemli bir güç kaynağı olduğu bir kez daha belirginleşmektedir. Manevîyat, içsel huzuru temin etmede, içsel motivasyonu artırmada, yaşamda dengeyi sağlamada ve genel bir sükûnet sunmada kritik bir rol oynamaktadır. Bu açıdan belâ ve musibetlere karşı motivasyon sağlayan ve manevî güç bulmayı sağlayan dua, zikir, istiğfar, tövbe, sabır ve tevekkülün manevîyat açısından önemi rahatlıkla görülmektedir. Hayatın her alanında manevîyatın insan için önemli bir faktör, güç ve motivasyon kaynağı olduğu gözlemlenmektedir.

2.5. Hadislerde Musibetlere Karşı Manevîyatın Ehemmiyeti

İnsan varoluşu, kaçınılmaz biçimde çeşitli olaylar ve zorluklarla karakterize edilir. Yaşanan veya potansiyel olarak deneyimlenebilecek bu türden olumsuzluklar karşısında bireyler, doğal bir psikolojik tepki olarak duygusal bir rahatlama arayışına girebilirler. Özellikle hastalık, kaza, ölüm, sevdiği birini kaybetme, iflas vs. gibi olaylar karşısında derin bir üzüntü, öfke, korku hatta isyan gibi daha olumsuz duygular yaşayabilmektedir.³⁴⁷ Bu yoğun ve negatif duygusal durumları tetikleyebilir. Bu türden derinlemesine hissedilen duygusal deneyimler, bireyin içsel dengesini bozarak psikolojik huzursuzluğa neden olabilir. Bireyin yaşamında meydana gelen bu türden

³⁴⁷ Naci Kula, “İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Manevî Desteğin Önemi (Depremzede ve Bedensel Engellilik Örneği)”, s. 73-94.

duygusal dalgalanmaların anlamlandırılması ve deneyimlenen zorlukların üstesinden gelinmesi sürecinde manevî destek ve bakımın kritik bir rolü bulunmaktadır. Manevî destek, bireyin yaşadığı huzursuzluk hissini kavramasına, travmatik olayın psikolojik etkilerini hafifletmesine ve hatta bu olumsuz deneyimlerden kişisel gelişim ve anlam çıkarma potansiyeli bulmasına yardımcı olabilir.

İnsan, beden ve ruhtan müteşekkil bir bütün olarak kabul edildiğinde, fiziksel sağlığın korunmasının yanı sıra ruh sağlığının da ihmal edilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ruh sağlığının iyi olması, fiziksel rahatsızlık, stres gibi olumsuzlukların etkilerini azaltmada ve iyileşme süreçlerini hızlandırmada önemli bir görevi görebilir. Ruh sağlığını etkileyen manevî faktörlerle olumsuz yaşam olaylarının psikolojik etkisi arasında ters yönlü bir korelasyon olduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, dindar bireylerin yaşamın zorluklarıyla başa çıkmada anlamlı bir psikolojik avantaja sahip olduğu çeşitli çalışmalarla desteklenmektedir. Çağdaş toplumlarda din olgusunun afetlere müdahale ve iyileşme çabalarını zorlaştırabilir yönünde bazı düşünceler ileri sürülse de yapılan çalışmalar dini inanç ve ritüellerin afetlerle başa çıkma süreçlerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.³⁴⁸ Ruh sağlığının sürdürülmesi, bireye yönelik manevî destek mekanizmalarının devreye sokulması ve mevcut sıkıntılardan çıkış yollarının gösterilmesiyle mümkün olabilir. Bu noktada, Hz. Peygamber'in uygulamaları ve sağladığı manevî destek modelinin sistematik bir şekilde incelenmesi önem arz etmektedir. Hadis kaynakları, bu türden zorlu dönemlerde sunulan perspektifi ve etkili bir empatik iletişimin nasıl tesis edilmesi gerektiğini anlamak için değerli bilgiler sunmaktadır. Zira, insan yaşamının yalnızca olumlu deneyimlerden ibaret olmadığı ve her bireyin öngörülemeyen zamanlarda hastalık veya diğer musibetlerle karşılaşma olasılığı bulunduğu dikkate alındığında, her türlü zorluğa karşı psikolojik olarak hazırlıklı olmak hayati önem taşımaktadır. Bireylerin potansiyel bir hasta konumunda olduğu gerçeği de bu hazırlıklı olma gerekliliğini pekiştirmektedir.

İslâm inancına göre, Allah Teâlâ kullarını farklı şekillerde sınamaktadır. Bu sınamaların biçimi bireyden bireye farklılık gösterebilir; evlilik ilişkileri, ebeveynlik, fiziksel kısıtlılıklar veya sağlık sorunları gibi çeşitli yaşam alanları imtihan vesilesi

³⁴⁸ Naci Kula, *İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Manevi Desteğin Önemi (Depremzede ve Bedensel Engellilik Örneği)*. 3/73- 94.

olabilir. Bu çeşitlilik, belâ ve musibetlerin bireysel bir sınav niteliği taşıdığı çıkarımını desteklemektedir. Bu türden sınavlar karşısında sabır göstermek ve bunların geçici doğasını idrak etmek temel bir erdemdir. Çeşitli hastalıklar ve musibetler bireysel acıya neden olsa da bu durumlara metanetle katlanmak ve bunların ilahî bir imtihan olduğu bilinciyle hareket etmek, nihai olarak manevî kazanımlara yol açacaktır. Bu bağlamda, dua, zikir, tövbe ve istiğfarların bireyin manevî iyilik hali üzerinde pozitif etkileri olduğu gözlemlenmektedir. Bireyin kendini çaresiz hissettiği anlarda aşkın bir güce sığınması ve dua ile niyazda bulunması, yaşadığı zorlu durumda iç huzuru bulmasına ve manevî destek almasına yardımcı olmaktadır.

Yapılan araştırmalarda manevîyatı güçlü olan ve manevî destek ve bakım alan kimselerin daha sağlıklı mutlu ve huzurlu olduğunu göstermektedir.³⁴⁹ Bu açıdan yapılan araştırmalarda manevîyatın ve manevî desteğin mücadele eden kimseler için ne derece önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Manevî açıdan desteğin ne derece önemli olduğunu anlamak için Hz. Peygamberin göğsünün daralması örneği gösterilmektedir. İnşirâh Suresi'nde özellikle Hz. Peygamber'in yaşadığı sıkıntıların üstesinden gelmesinde Allah'ın ona manevî desteğini belirtmesi ile Hz. Peygamber'in göğsünün genişletilmesi ve böylece içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulmasını göstermektedir.³⁵⁰ Yüce Allah böylelikle Hz. Peygamber'e manevî bir yardım ve destek sağlamaktaydı. Bu açıdan içi daralan, huzursuzluk kaplayan, umutsuz ve mutsuz olan kimseler için manevî destek ve yardımın önemi görülebilmektedir.

Dini inanç ve uygulamalar, bireylerin bilişsel ve davranışsal örüntülerini şekillendirmenin yanı sıra, ruh sağlığı üzerinde belirgin pozitif etkiler göstermektedir. Bireyin inanç sistemi ile davranışsal tepkileri arasında kurulan bu ilişki, kişinin genel psikolojik iyi oluş düzeyini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda, inançlı bireylerin; hayatı anlamlandırma kabiliyetlerinin artması, karşılaşılan bela ve musibetlere karşı manevi başa çıkma mekanizmalarını harekete geçirme yeteneği sayesinde psikolojik sağlamlık geliştirdiği ve neticede daha yüksek bir yaşam doyumu elde ettiği bulgulanmıştır. İslam'ın temel kaynakları olan Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet-i Nebvî, bireylerin yaşadığı krizler, musibetler ve travmatik olaylar sonrasında rehberlik sunma

³⁴⁹ Jeff Levin; God, Faith and Health; Exploring the Spirituality- Healing Connection; Published By: John Wiley & Sons, Inc.; 2002.

³⁵⁰ Ayşegül Karapınar, "Zorluk ve Sıkıntıların Aşılmasında Manevi Destek: İnşirâh Suresi Örneğinde Hz. Muhammed (sav)'in Hayatı" (2016).

mahiyetinde reçeteler sunmaktadır. Bu dini öğretiler, bireye karşılaştığı olumsuz durumlara yönelik çift boyutlu bir perspektif (dünya ve ahiret algısı) kazandırmaktadır. Ahiret inancının varlığı, dünya hayatındaki olumsuzlukları anlamlandırma ve onlara karşı tahammül ve sabır gibi manevi başa çıkma stratejilerini kullanma imkânı tanır. Dolayısıyla, Kur'an ve Sünnet'in sunduğu bu dünya görüşü, bireyin ruhsal dengeyi koruyarak hayatına işlevsel bir şekilde devam etmesini desteklemekte ve sonuç olarak daha yüksek bir iyi oluş düzeyine katkı sağlamaktadır.

Belâ ve musibet karşısında inanç düzeyinin, bireyin manevi tepkilerini ve psikolojik sonuçlarını kutuplaştırdığı görülmektedir. İnançlı bireylerde musibetler, genellikle olumlu bir manevi başa çıkma mekanizmasını tetiklerken; inançsız veya düşük inançlı bireyler üzerinde olumsuz psikolojik sonuçlar doğurmaktadır. Zira inançsızlık, kişinin yaşadığı olumsuz olayları anlamlandıramamasına, durumu kişisel bir ceza veya çözümsüz bir yük olarak algılamasına ve dolayısıyla öz-yeterlilik hissinin azalmasına yol açabilmektedir. Bu durum, nihayetinde, kronik strese bağlı olarak vücut dengesinin bozulmasına, bağışıklık sisteminin zayıflamasına ve çeşitli hastalıkların oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Bu açıdan, ruh sağlığı ile beden sağlığı arasındaki güçlü etkileşimin önemi vurgulanmaktadır. Zira psikolojik iyi oluş düzeyi, bireyin savunma mekanizmalarını güçlendirerek hastalıklar, stres ve biyolojik dengeyi bozan etkenlerle başa çıkma kapasitesini artırdığı kabul edilmektedir. Bu açıdan Yüce Allah bir ayeti kerîme de şöyle buyurmuştur; *'Bunlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur.'*³⁵¹ Bu ayet, imanın ve Allah'ı anmanın, bireyin iç dünyasında kalıcı bir sükûnet ve huzur oluşturduğunu vurgulamaktadır. Bu durum, modern hayatın yol açtığı kronik stres ve anksiyeteye karşı güçlü bir manevi kaynak ve çıkış yolu sunulmaktadır. Ayet, aynı zamanda ruhsal ve bedensel ihtiyaçlar arasında bir paralellik kurmaktadır: Bedenin besinlerle dengesini sağladığı gibi, ruhun temel gıdasının da Allah ile kurulan sürekli iletişim olduğu belirtilmektedir. Bireyin karşılaşılabileceği her türlü zorluğa karşı koyabilmesi için psikolojik sağlamlığının güçlü olması gerekmektedir. Bu sağlamlık ise, Kâinatın yaratıcısı ile manevi bağı dinamik tutmak suretiyle elde edilir; bu da zorluklarla mücadele etme ve psikolojik rahatsızlıklardan kurtulma kapasitesini doğrudan artırır.

³⁵¹el-Ra'd 13/43.

SONUÇ

İnsanlık tarihi boyunca gerek toplumsal düzeyde gerekse bireysel ölçekte, çeşitli belâ ve musibetlerle bireylerin ve toplulukların sınıdığı gözlemlenmektedir. Hadislerde belirtildiği üzere, bu türden sınamalar farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Hastalık, kıtlık, kaza, depresyon, sevilen kişilerin kaybı, açlık, yoksulluk ve ekonomik iflas gibi durumlar bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu musibetlerin ortaya çıkış nedenleri çeşitlilik arz etmekte olup, bir kısmı ilahî takdirin bir sonucu ve imtihanın bir parçası olarak kabul edilirken, diğer bir kısmı ise insan eylemlerinden kaynaklanmakta veya bireyin manevî tekamülünü hedefleyen ilahî bir amaç doğrultusunda vuku bulabilmektedir. Bu üç farklı nedenselliğin örnekleri Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis metinlerinde mevcuttur.

Zorluklarla karşılaşan bireylere, İslâmî kaynaklar (Kur'ân ve hadisler) aracılığıyla uygun bir tutum sergilemeleri konusunda rehberlik sunulmaktadır. Çeşitli belâ ve musibetlere maruz kalan kişilerin şaşkınlık, yalnızlık, çaresizlik, korku ve umutsuzluk gibi duygusal durumlar yaşayabileceği anlarda, bu zorlukların üstesinden gelmelerine yardımcı olmak amacıyla Kur'ân ve hadisler manevî destek mekanizmaları önermektedir. Bu bağlamda dua, zikir, tövbe ve istiğfar gibi manevî pratikler, bireyin karşılaştığı olumsuz durumlarla başa çıkmasında destek sağlamakta, musibetlerin etkilerini hafifletmeye ve bu süreçte rehberlik etmeye yardımcı olmaktadır.

Bela ve musibetler karşısında duanın olumlu yansıması, henüz gelmemiş belaları engellemesi veya gelmiş olanların şiddetini hafifletmesinde yatmaktadır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Dua, başa gelen ve gelmeyen belaya karşı fayda sağlar. Ey Allah'ın kulları! Duaya sarılınız.”³⁵² Bu hadis, duanın bir nevi manevî kalkan işlevi gördüğünü, kaderde yazılmış olsa bile, Allah'ın dilemesiyle duanın o belayı ya tamamen geri çevirebileceğini ya da etkisini azaltabileceğini gösterir. Dua, musibet anında isyan yerine teslimiyeti getirerek bu ilâhi temizliğe rıza göstermeyi ve manevî mükâfata talip olmayı ifade eder. Hadisler bela ve musibetlere karşı yapılan duanın sadece dünyevi bir rahatlama aracı değil, aynı zamanda manevî bir yükseliş

³⁵² Tirmizî, “Daavât”, 112.

vesilesi, günahlara kefarete, cennete giden yolda bir köprü ve Allah katında değeri artırma aracı olduğunu vurgular.

Bela ve musibetlere karşı zikir, hadisler bağlamında mümin için hem manevî bir sığınak hem de zorlukların üstesinden gelmek için güçlü bir araç olarak görülmektedir. Zikir, sadece dilde söylenen sözler değil, aynı zamanda kalpteki teslimiyeti ve imanı güçlendiren bir ibadettir. Bela ve musibetler insanda korku, endişe ve keder yaratır. Zikir ise kalbin Allah’a bağlanmasını sağlayarak bu sıkıntıları hafifletmeye yardımcı olmaktadır. Hz. Peygamber, Kur’an’daki ilâhi hakikate işaretle şöyle buyurmuştur: *‘Çok iyi bilin ki kalpler ancak zikrullahla itminana kavuşur; huzur bulur.’*³⁵³ (ayetin tefsiri bağlamında) Musibet anında Allah’ı zikretmek, kalbin dağılmasını engeller, korku ve hüzünden sarsılmayacak şekilde emniyet ve huzur sağlar. Hadisler bela ve musibetler karşısında zikri, manevî bir direnç mekanizması, ilâhi koruma vesilesi, günah temizleme aracı ve teslimiyetin fiili ifadesi olarak göstermektedir.

Bela ve musibetler, ilâhi takdirin bir parçası olmakla birlikte, Kur’an’a ve sünnete göre genellikle insanların işlediği günahların bir sonucu veya günahlara kefarete aracı olarak görülür. Bu bağlamda tövbe ve istiğfarın (günahlardan pişmanlık duyarak Allah’tan af dilemenin) bela ve musibetlere karşı gösterdiği olumlu yansıması Allah’ın kullarına olan merhametinin bir kapısı ve umumi veya hususi azabın inmesini veya devam etmesini engelleyen temel manevî kalkan görevi görmesinde açıkça çıkmaktadır. Musibetler, çoğunlukla günahlara kefarete olsa da tövbe ve istiğfar, bu kefareti peşinen elde etme ve musibetlerin ağırlığını hafifletme imkânı sunar. İstiğfar, musibetlerin temel nedenlerinden biri olan günahları temizlemeye vesile olur. İstiğfar ile kul, bu musibet gelmeden manen temizlenmeyi hedefler ve bu sayede sıkıntıları bertaraf etmenin yollarını açmaktadır. Sonuç olarak dua, zikir, tövbe ve istiğfar bela ve musibetlerle başa çıkma noktasında olumlu bir işlev gördüğünü göstermektedir.

Kur’ân ve hadisler incelendiğinde, bireyin yaşamı boyunca karşılaşılabileceği zorluk, sıkıntı ve imtihan durumlarında belâ ve musibetlere karşı öncelikle sabrın, ardından ise manevî değerlerin benimsenmesine rehberlik etmektedir. Bu açıdan dua, zikir, tövbe ve sabır gibi manevî güç kaynakları, bireyin Allah ile doğrudan bir bağ

³⁵³ el-Ra’d 13/28.

kurmasını sağlayarak manevîyatını olumlu yönde etkilemekte ve belâ ve musibetlerle başa çıkma kapasitesini artırmaktadır. Bu bağlamda dini inançlar, bireyin hem davranışlarını şekillendirmekte hem de ruhsal iyilik halini desteklemektedir. Ruh ve bedenden müteşekkil olan insanın, bu türden manevî değerler aracılığıyla musibetler karşısında güç bulduğu, hadislerde daha net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Kur'ân ve Sünnet perspektifinden bakıldığında, bireyin yaşamı boyunca karşılaşılabileceği çeşitli zorluklar ve imtihanlar karşısında öncelikle sabır ve metanet göstermesi, ardından ise dua, zikir ve tevekkül gibi manevî değerlere kazanması önerilmektedir. Dua, zikir, tövbe gibi manevî güç kaynakları, bireyin Allah ile kurduğu doğrudan bağ aracılığıyla manevîyatını olumlu yönde etkilemekte ve belâ ve musibetlerle başa çıkma kapasitesini önemli ölçüde artırmaktadır. Bu bağlamda dini inançlar, bireyin hem davranışlarını şekillendirmekte hem de ruhsal iyilik halini destekleyerek zorlu yaşam olayları karşısında önemli bir psikolojik destek mekanizması sunmaktadır. Hadis metinleri, bu değerlerin bireyin musibetler karşısındaki direncini artırmadaki rolünü açıkça ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Abdülbâkî, Muhammed Fuad. *el-Mu‘cemü’l-Müfrehes li Elfâzi’l-Kur‘ân el-Kerîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.

Ağırkaya, Güven. “Belâ-Musibetler Üzerine Fıtrat Eksenli Bir Okuma”. Tefsir Araştırmaları Dergisi 4/3 (Aralık 2020).

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk: Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1995.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk: Şuayb el-Arnaût, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2001.

Askalânî, İbn Hacer. *Fethu’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî – Muhibbüdîn el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1379/1959.

Aydın, Garip. “Ayetler ve Hadisler Işığında Hastalara Manevî Destek”. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.

Aynî, Bedrüddîn. *Umdetü’l-Kârî fi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, t.y.

Ayten, Ali. *Tanrıya Sığınmak*. 1. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

Başoğlu, Tuncay. “Belâ”. Temel İslâm Ansiklopedisi. 1/446-449. İstanbul: İsam Yayınları, 2019.

Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1436/2015.

Bilgiseven, Amiran Kurtkan. “İmtihan.” Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, 11 (2003).

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Edebü’l-Müfred*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.

Cebeci, Suat. “Dini Danışmanlık ve Rehberlik”. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail nesab. Hammâd. *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*. Thk. Ahmed Abdülğafûr Attar. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987.

Cürcânî, Seyyid Şerif. *et-Ta'rifât*. İstanbul, h.1300.

Çağan, Mehmet Ali. “Stres Çağında Huzuru Yakalamak: Hadisler Işığında Dindarlık-Huzur İlişkisi”. İslâmî İlimler Araştırmaları Dergisi. Adıyaman, 2021.

Çağrıçı, Mustafa. “Dua (Literatür)”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 9/536-539. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Çağrıçı, Mustafa. “Musibet”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 31/255-256. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Çağrıçı, Mustafa. “Sabır”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 35/337-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Çağrıçı, Mustafa. “Tevekkül”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 41/1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Çiftçi, Muhammed. “Manevîyat ve Din”. Manevî Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma. Ed. Halil Ekşi – Çınar Kaya. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016.

Demir, Abdülalim. “Kur’ân ve Sünnet Işığında Afet/Deprem Musibetlerine Karşı Takınılması Gereken Tutumlar.” Teceli Karasu- Mahsum Aytepe (ed.). Dini İlimler Bağlamında Deprem. 143-176. Ankara: Fecr Yayınevi, 2023.

Diyanet İşleri Başkanlığı Komisyon. “Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir.” C. 4. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.

DİB, *Hadislerle İslâm* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), Hadislerle İslâm. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 4. Basım, 2017. Yûnus Emre Dîvânı. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ts.

Diyanet İşleri Başkanlığı Komisyon. “Dinî Kavramlar Sözlüğü”. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.

Diyanet İşleri Başkanlığı. “Hadislerle İslâm”. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.

Ebû Davûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*, Çağrı Yay, İstanbul 1992.

Emanet, Sare. “Din Eğitimi Açısından Kur’ân’da Tövbe-İstiğfarın Süreç ve Yapıları.” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî. *el-Misbâhü'l-Münîr fî Ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr*. Nşr. Mustafa es-Sekâ. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.s.

Gedük, Salih. “Kur’ân’da Müminlere Teselli, Moral ve Motivasyon.” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.

“Hadislerle İslâm”. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 4. Basım, 2020.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamed b. Muhammed. *Me'âlimü's-Sünen*. Nşr. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996.

Hökelekli, Hayati. “Din Psikolojisi”. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

Ildırar, Mehmet. “Tasavvuf ve Tövbe”. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2009.

Ildırar, Mehmet. “Nefis Terbiyesi ve İlâhi Huzur.” İstanbul: Semerkand Yayınları, 2010.

Katar, Mehmet. “Yahudilikte Hristiyanlık ve İslâm'da Tövbe.” Ankara: Andaç Yayınları, 2003.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef fî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*. Neşreden: Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrut: Dâru't-Tâc, 1989.

İbnü'l-Esîr, Mecdüddin. *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs*. [y.y.]: Mektebetü'l-İslâmîyye, 1963.

İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî Ebû Abdillâh. *el-Müsned*. Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr. *Uddetü's-Sâbirîn ve Zâhirü's-Şâkirîn*. Thk. Nâsır Abdülkerîm el-Avde. Beyrut: Dâr İbnü'l-Cevzî, 2000.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1952.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem. *Lisânü'l-Arab*. 13. Cilt (Yaygın Baskı). Beyrut: Dâru Sâdır, t.s.

İbn Kesir, İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Çev. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1991.

Kara, Necati. “Kuran ve Sünnette Belâ-Musibet”. Ekev Akademi Dergisi 1/3 (Kasım 1998).

Karapınar, Ayşegül. “Zorluk ve Sıkıntıların Aşılmasında Manevî Destek: İnşirâh Suresi Örneğinde Hz. Muhammed (sav)’in Hayatı.” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Kaplan, Hasan vd. “Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma: Covid-19 Salgını Üzerine bir Saha Araştırması.” Journal of Turkish Studies 15/4 (2020): <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.44477>.

Köylü, Mustafa. “Aile Değerler Eğitimi”. Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., 2016.

Kula, Naci. “Deprem ve Dini Başa Çıkma”. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/1 (2002).

Kula, Naci. “İstenmedik ve beklenmedik olaylarla karşılaşan bireylere yönelik manevî desteğin önemi (Depremzede ve bedensel engellilik örneği)”. Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi 6 (3) (2006).

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî- İbrahim Etîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1964.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *er-Risâle*. Çeviren: Ali Arslan. İstanbul: Arslan Yayınları, 1978.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh. *el-Muvatta*. Nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki. Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1951.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Sayı: 11-12 (1993-1994). İstanbul, 1997.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l- Kur'ân Tercümesi*. Çev. Bekir Topaloğlu- Mehmet Erdoğan. İstanbul: Ensar Vakfı Yayıncılık, 2019.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1954.

Mukâtil bin Süleymân. *Tefsîr-i Kebîr*. Çev. Murat Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.

Mübârekfûrî, Muhammed Abdurrahmân b. Abdürrahîm. *Tuhfetü'l-ahvezî bi-Şerhi Câmi'i't-Tirmîzî*. Nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1400/1980.

Müftüoğlu, Mehmet. “Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Belâ ve Musibetler Karşısında İnsanın Durumu ve Manevî Değerlerin Önemi”. Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi 3 (5) (İlkbahar 2020).

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb. *Sünenü'n-Nesâî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medâriku't- Tenzil ve Hakâiku't- Te'vil* (Nesefî Tefsiri). Çev. Hasan Ünal. İstanbul (Varsayılr): Ravza Yayınları, 2003.

Nevevî, Muhyiddin Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Şerhu'n-Nevevî). Nşr. Halîl Me'mûn Şeyhâ. 18 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2007.

Önal, Recep. “Kur'ân'da İmani ve Ahlaki Bir Tavr Olarak Sabır”. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12/2 (2008).

Râğîb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*. Thk. Safvân 'Adnân ed-Dâvûdî. Dımaşk-Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1992.

Râğıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed. *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*. Çev. Abdulbaki Güneş- Mehmet Yolcu. 3. Baskı. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.

Râzî, Fahreddîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb*. Thk. Seyyid İmrân. 16 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1433/2012.

Selçuk, Mualla. “2000’li Yıllara Girerken İrşat Anlayışımız Üzerine Bazı İlk Düşünceler”. 2. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri. Ankara: DİB Yayınları, 2003.

Schnitker, Sarah A. “An examination of patience and well-being”. The Journal of Positive Psychology 7/4 (2012): 263-280.

Sicistânî, Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as. *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*. Çevirenler N. Yeniel ve H. Kayapınar. 18 Cilt. İstanbul: Şamil Yayıncılık, 1989-1992.

Soysaldı, H. Mehmet. “İslâm’da Tövbe”. Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 2/6 (2001).

Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te’vîli'l-Kur’ân*. Kahire: Dâru Hacer, 2001.

Taberânî, Süleymân b. Ahmed. *el-Mu‘cemü'l-Kebîr*. Thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefî. Musul: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1983.

Tarhan, Nevzat. “İnanç Psikolojisi”. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.

Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali. *Keşşâfu İstilâhâti'l-Funûn*. 2 Cilt. İstanbul: y.y. 1984.

Tekineş, Ayhan. “Muhaddislere Göre Fitnelerden Kurtuluş Çareleri Kitabı’l-Fitenler Örneği.” Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/12 (2005).

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd). *Sünenü't-Tirmizî*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Topaloğlu, Bekir. “Cehennem.” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 7. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Ulusoy, Kadir. “Değerli Bir Kavram Olarak ‘Değer ve Değerler Eğitimi’”. Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi. Ankara: Pegem Akademi, 2016.

Uludağ, Süleyman. “Tasavvuf Terimleri Sözlüğü”. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012.

Uludağ, Süleyman. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Yapıcı, Asım. “İslâm’da Tевbe ve Dini Yaşayıştaki Rolü.” İstanbul: Beyan Yayınları, 1997.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur’ân Dili*. İstanbul: Eser Yayınları, 1980.

Yıldız, İbrahim. “Kur’ân’a Göre Musibetler Karşısında İnsanların Psikolojik Tutumları”. Tefsir Araştırmaları Dergisi 4/3 (Aralık 2020).

Yılmaz, Sabri. “Mâtürîdî Bir Bakışla İnsanın Yeryüzü Macerasında Dua ve İşlevi”. Dinî Hayatımızın Temel taşları Hanefilik-Mâtürîdîlik-Yesevîlik Dünü-Bugünü-Yarını. İzmir: Türk Ocakları Derneği İzmir Şubesi Yayınları, 2021, 179-193.

Yiğit, Yaşar. “İslâmî Kimliğin Kazanılmasında Tевbenin Rolü ve Önemi”. Diyanet Aylık Dergi.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Me’ânî el-Kur’ân ve İ’râbüh*. Thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2004.

Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fi Vücûhi’t-Te’vîl*. Bulak (Mısır): el-Matbaatü’l-Kübrâ el-Emîriyye, 1318.

Web Siteleri:

Çağrıcı, Mustafa. ‘Kesb’. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 25. Ankara: TDV Yayınları, 2002. Erişim Adresi: <https://İslâm.ansiklopedisi.org.tr/kesb>. Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2020.

Çağrıcı, Mustafa. ‘Musibet’. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 31. İstanbul: TDV Yayınları, 2006. Erişim Adresi: <https://İslâm.ansiklopedisi.org.tr/musibet>. Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2020.

Çağrııcı, Mustafa. ‘Sabır’. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 35. İstanbul: TDV Yayınları, 2008. Erişim Adresi: <https://İslâm ansiklopedisi.org.tr/sabir>. Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2020.

Çağrııcı, Mustafa. ‘Tevekkül’. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 41. İstanbul: TDV Yayınları, 2012. Erişim Adresi: <https://İslâm ansiklopedisi.org.tr/tevekkul>.

Diyanet İşleri Başkanlığı. ‘Kur’ân-ı Kerîm Meali’. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Erişim Adresi: <https://kuran.diyanet.gov.tr/>.

TDV İslâm Ansiklopedisi. ‘Dua’. C. 9. İstanbul: TDV Yayınları, 1994. Erişim Adresi: <https://İslâm ansiklopedisi.org.tr/dua>.

TDV İslâm Ansiklopedisi. ‘Tövbe’. C. 41. İstanbul: TDV Yayınları, 2012. Erişim Adresi: <https://İslâm ansiklopedisi.org.tr/tovbe>.

TDV İslâm Ansiklopedisi. ‘Zikir’. C. 44. İstanbul: TDV Yayınları, 2013. Erişim Adresi: <https://İslâm ansiklopedisi.org.tr/zikir>.

Uludağ, Süleyman. ‘Belâ’. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 5. İstanbul: TDV Yayınları, 1992. Erişim Adresi: <https://İslâm ansiklopedisi.org.tr/bela>. Erişim Tarihi: 8 Mayıs 2020.

Uludağ, Süleyman. ‘Tevekkül (Tasavvuf)’. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 41. İstanbul: TDV Yayınları, 2012. Erişim Adresi: <https://İslâm ansiklopedisi.org.tr/tevekkul#2-tasavvuf>.

<http://www.İslâmîlimleri.com/Ktphn/Kitablar/05/Kitab.htm>